

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Θεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φεύγας Ευθύμιος

Αθήνα, 2019

Τριμελής επιτροπή

Δεδουσόπουλος Απόστολος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Παλάσκας Θεοδόσιος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Κεραμίδου Ιωάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Φεύγας Ευθύμιος, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στους δασκάλους μου

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	4
Περίληψη	6
Εισαγωγή	8
Κεφάλαιο 1: Αρχικές Θεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης	10
1.1 Veblen.....	10
1.1.1 Θεσμοί και εξέλιξη κοινωνικής δομής.....	10
1.1.2 Η κριτική του Veblen επί της νεοκλασικής θεωρίας.	11
1.1.3 Το νέο βιομηχανικό σύστημα και η εξάπλωση της μηχανοποίησης.	13
1.1.4 Επιχειρηματίας έναντι μηχανικού.....	14
1.1.5 Η μετάβαση στην πιστωτική οικονομία και ο επερχόμενος διαχωρισμός ιδιοκτησίας και διοίκησης.	17
1.1.6 Παραγωγική διαδικασία και μάθηση.	20
1.2 Commons	22
1.2.1 Έθιμα, δίκαιο και οικονομία.	22
1.2.2 Τύποι συναλλαγών.....	23
1.2.3 Επιχειρηματικό πεδίο, εθιμοτυπική παράδοση και εξέλιξη του νομοθετικού περιεχομένου.	25
1.2.4 Περί Θεσμικών Οικονομικών.	26
1.3 Mitchell	27
1.3.1 Οικονομική δραστηριότητα και σύγχρονη επιχείρηση.	27
1.3.2 Ο επιχειρηματίας, οι τεχνικοί και οι μέτοχοι στην σύγχρονη επιχείρηση.....	29
1.3.3 Σχεδιασμός και παραγωγική διαδικασία.....	30
1.4 Galbraith	31
1.4.1 Η αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης.....	31
1.4.2 Ιδιοκτησία και έλεγχος.....	32
1.4.3 Προγραμματισμός, τεχνολογία, εξειδίκευση.	33
1.4.4 Τεχνοδομή και λήψη αποφάσεων.	35
Κεφάλαιο 2: Νεοθεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης (Α μέρος): Η θεωρία του κόστους συναλλαγών	40
2.1 Η Θεωρία Κόστους Συναλλαγών	40
2.1.1 Coase	40
2.1.1.1 Περί φύσης της επιχείρησης: Η ανάδυση του κόστους συναλλαγών.	40
2.1.2 Williamson.....	43
2.1.2.1 Το κόστος συναλλαγών και ο θεσμός της επιχείρησης.	43
2.1.2.2 Περιορισμένος ορθολογισμός και καιροσκοπισμός.	45
2.1.2.3 Οι τρεις διαστάσεις των συναλλαγών.....	47

2.1.2.4 Καθετοποίηση και μορφές οργάνωσης.....	48
Κεφάλαιο 3: Νεοθεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης (B μέρος): Θεωρίες πλέγματος συμβάσεων και αντιπροσώπευσης.....	51
3.1 Alchian and Demsetz	51
3.1.1 Ομαδική παραγωγή.....	51
3.1.2 Η εποπτεία επί της ομαδικής παραγωγής.....	53
3.2 Jensen και Meckling.....	57
3.2.1 Η σχέση εντολέα – εντολοδόχου ανάμεσα σε μετόχους και διευθυντές.....	57
3.2.2 Κόστος αντιπροσώπευσης.	59
3.3 Fama.....	61
3.3.1 Επιχείρηση ως πλέγμα συμβάσεων, χωρισμός ιδιοκτησίας και ελέγχου.	61
3.3.2 Η αγορά διευθυντικών στελεχών.....	63
Κεφάλαιο 4: Συγκριτική και κριτική αξιολόγηση αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης	65
4.1 Ομοιότητες αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης.....	65
4.2 Διαφορές αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης.....	67
4.3 Κριτική επί των αρχικών θεσμικών θεωριών της επιχείρησης.....	68
4.4 Κριτική επί των νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης	70
4.4.1 Κριτική προς Coase.	70
4.4.2 Κριτική προς Williamson.	71
4.4.3 Κριτική προς Alchian και Demsetz.	77
Συμπεράσματα	80
Βιβλιογραφία	83

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά την πορεία εξέλιξης των θεσμικών θεωριών της επιχείρησης. Για την εκπλήρωση αυτού του σκοπού εξετάζεται το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνονται, ώστε να διαφανούν οι συγκλίσεις και αποκλίσεις τους πάνω σε ορισμένα ζητήματα. Η έναρξη αυτών των θεωριών εντοπίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την εμφάνιση των Αρχικών Θεσμικών Θεωριών της Επιχείρησης. Στη συνέχεια το 1937 αναδύονται οι Νεοθεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης. Εντούτοις, το ενδιαφέρον γι' αυτές και η συστηματική μελέτη τους αναπτύσσεται με γρήγορο ρυθμό από την δεκαετία του 1970 και έπειτα.

Η ανάπτυξη της δομής της εργασίας ακολουθεί αυτή την χρονική πορεία εμφάνισής τους, ξεκινώντας με την παρουσίαση των αρχικών θεσμικών θεωριών της επιχείρησης και περνώντας στη συνέχεια στις νεοθεσμικές. Κατόπιν, το ενδιαφέρον συγκεντρώνεται σε μια συγκριτική και κριτική αξιολόγηση αυτών των θεωριών. Τέλος, ακολουθούν ορισμένα συμπεράσματα τα οποία θεμελιώνονται στην θεσμική προσέγγιση της επιχείρησης.

Για την συγγραφή της παρούσης εργασίας, μελετήθηκε με συστηματικό τρόπο η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία και αρθρογραφία. Θεωρήθηκε απαραίτητο η πρόσβαση στα βασικά έργα των κύριων εκπροσώπων των αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης. Επίσης, αξιοποιήθηκε η βιβλιογραφία και αρθρογραφία σημαντικών μελετητών που έχουν συμβάλει με άμεσο ή έμμεσο τρόπο στην ανάδειξη του εν λόγω θέματος.

Τέλος, δύο σημαντικά αποτελέσματα προκύπτουν από την διερεύνηση των θεσμικών θεωριών της επιχείρησης. Το πρώτο εντοπίζεται στην διαφορά του μεθοδολογικού προσανατολισμού των αρχικών θεσμικών σε σχέση με τις νεοθεσμικές θεωρίες της επιχείρησης και το δεύτερο στην θεσμική προσέγγιση της έννοιας της επιχείρησης.

Λέξεις κλειδιά: θεωρία επιχείρησης, θεσμική οικονομική, κόστος συναλλαγών, πρόβλημα εντολέα-εντολοδόχου, θεωρία πλέγματος συμβάσεων

Institutional Theories of the Firm

Fevgas Efthimios

Abstract

This dissertation investigates the evolution of Institutional Theory of the Firm. For the accomplishment of this goal, both the theoretical and the methodological framework are examined, within which they are shaped, in order that their convergences and deviations upon certain matters can become apparent. The origin of these theories can be traced back in the beginning of the 20th century with the emergence of the Old Institutional Theories of the Firm. Afterwards, in 1937 the New Institutional Theories of the Firm emerged. However, the interest for these theories and their systematic research has been developed more rapidly from the 1970's and onwards.

The development of the structure of this dissertation follows this timescale of emergence of these theories, starting with the presentation of the old institutional theories of the firm, with the new institutional theories of the firm following. Then, the interest is focused on a benchmarking and a critical evaluation of these theories. Finally, some conclusions follow that are founded upon the institutional approach of firm.

For the purposes of this dissertation, the international and Greek bibliography, as well as articles have been studied in a systematic way. Moreover, it was considered essential to access the principal projects of the main representatives of the old and the new institutional theories of the firm. Additionally, the bibliography and articles of significant researchers, who have contributed in a direct or an indirect way to showcase the issue at hand, has been utilized.

Finally, two significant conclusions have arised from the investigation of the institutional theories of the firm. The first can be detected in the methodological orientation of the old institutional in comparison with the new institutional theories of the firm and the second in the institutional approach of the definition of firm.

Keywords: theory of the firm, institutional economics, transaction cost, agency problem, nexus of contracts theory

Εισαγωγή

Στην παρούσα διπλωματική εργασία παρουσιάζεται η εξέλιξη των θεσμικών θεωριών της επιχείρησης. Σε αυτές περιλαμβάνονται δύο διακριτές κατηγορίες, οι οποίες παρουσιάζουν σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ τους, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζουν και ορισμένα κοινά σημεία. Η διαφοροποίηση έγκειται στον μεθοδολογικό τους προσανατολισμό, ο οποίος εστιάζει είτε σε μια κριτική θεώρηση και απόρριψη της νεοκλασικής θεωρίας (παλαιά ή αρχική θεσμική οικονομική), είτε στην αποδοχή του γενικού θεωρητικού πλαισίου της νεοκλασικής, αλλά με την ενσωμάτωση κάποιων επιπλέον χαρακτηριστικών ή διόρθωσης κάποιων αδυναμιών της (νέα θεσμική οικονομική).

Οι αρχικές θεσμικές θεωρίες της επιχείρησης έκαναν την εμφάνισή τους αρχικά με τον Veblen και στη συνέχεια με τους Commons, Mitchell και πιο πρόσφατα με τον Galbraith. Αν και υπάρχουν και άλλοι θεσμικοί αυτής της σχολής, εντούτοις στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θα αρκεστούμε στην μελέτη των παραπάνω θεσμικών οικονομολόγων.

Από την άλλη, οι νεοθεσμικές θεωρίες της επιχείρησης άρχισαν να έρχονται στο προσκήνιο αρχικώς με τον Coase το 1937. Στη συνέχεια αν και υπήρξαν μερικές δεκαετίες χωρίς περαιτέρω ανάπτυξη τους, μολαταύτα από την δεκαετία του 1970 αναζωογονήθηκε το ενδιαφέρον για αυτές. Κύριοι εκφραστές τους κατά τις τελευταίες δεκαετίες είναι οι Williamson, Alchian, Demsetz, Jensen, Meckling, Fama κ.α., η συμβολή των οποίων ήταν σημαντική για την θεμελίωση των νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης.

Η διαρρύθμιση της παρούσας εργασίας γίνεται σε 4 κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια παρουσίαση των βασικών σημείων ανάπτυξης των αρχικών θεσμικών θεωριών της επιχείρησης, όπως αυτές θεμελιώθηκαν από τους κύριους εκφραστές τους. Αν και δεν υφίσταται μια ολοκληρωμένη συνεκτική θεώρηση αυτών των θεωριών, εντούτοις εμφανίζεται μια πολυδιάστατη προσέγγιση, μιας και ο κάθε μελετητής κατευθύνεται σε ορισμένες πτυχές της οικονομικής δραστηριότητας και της δράσης των επιχειρήσεων.

Κύρια σημεία αυτών των πτυχών, είναι η εξέλιξη των θεσμών και η διαρκής σύγκρουση στο χώρο της μεγάλης επιχείρησης ανάμεσα στους επιχειρηματίες και τους μηχανικούς, καθώς και ο διαχωρισμός διοίκησης και ιδιοκτησίας (Veblen), η σύνδεση οικονομίας και επιχείρησης με βάση τον νόμο και την λειτουργία των εθίμων (Commons), η μελέτη του οικονομικού κύκλου και η αλληλεπίδρασή του με την πορεία των επιχειρήσεων (Mitchell), η άνοδος της σύγχρονης μεγάλης επιχείρησης και η ανάγκη για προγραμματισμό των δραστηριοτήτων της, καθώς και ο διαχωρισμός μεταξύ ιδιοκτησίας και διοίκησης (Galbraith). Έτσι, στο πλαίσιο της αρχικής θεσμικής σχολής προβάλλεται μια θεσμική διάσταση της επιχείρησης, η οποία χρησιμοποιεί για την εξήγηση της ερμηνείας και του τρόπου λειτουργίας της, εργαλεία προερχόμενα από τον χώρο της οικονομίας, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της ιστορίας, της νομικής, της ανθρωπολογίας και της στατιστικής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η θεωρία του κόστους συναλλαγών των Coase και Williamson, η οποία ενσωματώνεται στο χώρο των νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης. Αρχικά, αναλύεται η θεωρία που ανέπτυξε ο Coase για την φύση της επιχείρησης, η οποία εξηγεί την εμφάνιση της ως αποτέλεσμα της μείωσης του συναλλακτικού κόστους. Βασιζόμενος πάνω στην έρευνα του Coase, ο Williamson από την δεκαετία του 1970 και έπειτα μελετά με συστηματικό τρόπο την θεωρία του κόστους συναλλαγής, εισάγοντας επιπλέον στοιχεία, βελτιώνοντας έτσι τα ερευνητικά συμπεράσματα επί της θεωρίας αυτής.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται η παρουσίαση της νεοθεσμικής θεωρίας των Alchian και Demsetz, η οποία περιγράφεται ως μια συμβολαιακή σχέση ενός πλέγματος συμβάσεων ανάμεσα στον επόπτη της ομαδικής παραγωγικής διαδικασίας και στους εργαζόμενους. Αυτή η προσέγγιση προϋποθέτει την διαμόρφωση ενός ιεραρχικού πλαισίου. Η έννοια του υπολειμματικού προϊόντος (ανταμοιβή για τις υπηρεσίες του επόπτη) χρησιμεύει για την επίτευξη αποτελεσματικότητας και αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η σχέση αντιπροσώπευσης μεταξύ εντολέα (μετόχων) και εντολοδόχου (διευθυντών) της επιχείρησης, η οποία τεκμηριώνεται από τους Jensen και Meckling καθώς και από τον Fama.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, γίνεται μια συγκριτική και κριτική αξιολόγηση των αρχικών θεσμικών θεωριών σε σύγκριση με τις νεοθεσμικές θεωρίες της επιχείρησης. Εδώ εξετάζονται τα κοινά σημεία και οι διαφορές των δύο θεωριών, δηλαδή τα σημεία συγκλίσεων και αποκλίσεων αυτών. Επίσης, παρουσιάζεται και μια κριτική αποτίμηση των βασικών τους συμπερασμάτων.

Τέλος, η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται μέσα από έναν σύντομο απολογισμό και τη διατύπωση ορισμένων συμπερασμάτων επί των θεσμικών θεωριών της επιχείρησης, με βάση την μεθοδολογική και θεωρητική τους προσέγγιση, όπως αυτή αναπτύχθηκε από τους κύριους εκπροσώπους τους.

Κεφάλαιο 1: Αρχικές Θεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης

Η μελέτη των αρχικών θεσμικών θεωριών της επιχείρησης χαρακτηρίζεται από μια πολύπλευρη και πολυδιάστατη θεωρητική αντιμετώπιση, η οποία καθορίζεται από το ερευνητικό ενδιαφέρον και την προσέγγιση του κάθε μελετητή, χωρίς να εμφανίζει μια συνεκτική και συμπαγή θεώρηση. Αντίθετα προσεγγίζονται διάφορες πλευρές της ανάλυσης, οι οποίες εστιάζουν σε ένα συγκεκριμένο τομέα του αντικειμένου μελέτης της επιχείρησης. Μολαταύτα, οι απόψεις και η ερευνητική εστίαση των θεσμικών τονίζει την υπέρβαση της νεοκλασικής σχολής στοχεύοντας να υποδείξει σημαντικές πλευρές του φαινομένου της επιχείρησης θεωρώντας την ως ένα δυναμικό διακριτό θεσμό που αλληλεπιδρά με τους λοιπούς θεσμούς της κοινωνίας και τα άτομα. Απέναντι στην στατική ανάλυση που χαρακτηρίζει τον μεθοδολογικό προσανατολισμό της νεοκλασικής θεωρίας, η θεσμική αντίληψη της επιχείρησης τονίζει το δυναμικό και εξελισσόμενο χαρακτήρα της.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιαστούν βασικά σημεία της θεωρητικής προσέγγισης των κύριων εκφραστών της θεσμικής θεωρίας της επιχείρησης. Μέσα από αυτή την παρουσίαση, γίνεται μια προσπάθεια να φωτιστούν ορισμένες σημαντικές πλευρές του ερευνητικού τους έργου και να αποτυπωθεί η έμφαση που δίνουν στον θεσμικό χαρακτήρα της επιχείρησης, τις σχέσεις της με τους λοιπούς θεσμούς, τον ιστορικό, δυναμικό και εξελικτικό χαρακτήρα της επιχείρησης και της οικονομίας. Έτσι στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί η συνεισφορά των Veblen, Commons, Mitchell και Galbraith στην θεσμική θεώρηση της επιχείρησης.

1.1 Veblen

Ο Veblen (1857-1929) ζει και ωριμάζει μέσα σε ένα περιβάλλον που διακρίνεται από ορισμένα χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον Trigilia στην Αμερική της εποχής του και στο διάστημα 1860-1914 παρουσιάζεται μεγάλη αύξηση του πληθυσμού (κυρίως λόγω μετανάστευσης), καθώς και αύξηση της απασχόλησης και της παραγωγής. Επίσης, σε σύντομο χρονικό διάστημα εμφανίζονται μεγάλες κοινοπραξίες στον σιδηροδρομικό, πετρελαϊκό και μεταλλευτικό κλάδο, οι οποίες και επεκτάθηκαν σε σημαντικό βαθμό. Η εμφάνιση των μεγιστάνων συνοδεύει αυτή την διαμορφούμενη κατάσταση. Ταυτόχρονα, έχουμε την εμφάνιση κρίσεων και μια περίοδο έντονων κοινωνικών αναταραχών και συγκρούσεων στις οποίες παίρνει μέρος η εργατική τάξη.¹

1.1.1 Θεσμοί και εξέλιξη κοινωνικής δομής.

Ξεκινώντας με την παρουσίαση του ερευνητικού έργου του Veblen για την θεωρία της επιχείρησης, είναι χρήσιμο να καταδείξουμε την θεσμική αντίληψή του η οποία εμφανίζει μια εξελικτικότητα και ένα δυναμικό χαρακτήρα στο πέρασμα του χρόνου. Επίσης, είναι εμφανής η εξελικτικότητα που διαπνέει την αντίληψή του περί θεσμών,

¹ Trigilia, C. (2004). *Οικονομική κοινωνιολογία: κράτος, αγορά και κοινωνία στον σύγχρονο καπιταλισμό*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 146

η οποία εμφανίζεται ως μια βιολογική διεργασία. Έτσι, η προσαρμοστικότητα και η αλλαγή ενός θεσμού χρονικά και γεωγραφικά εκτυλίσσεται σε όρους βιολογικής μετάβασης και όχι απλά ως μια μηχανική αναλογία. Αυτό καταδεικνύει την δυναμικότητα της θεσμικής θεώρησης.

Καταρχάς, αναφερόμενος στην εξέλιξη της κοινωνικής δομής προσδίδει μια δυναμική διαδικασία. Το κοινωνικό περιβάλλον εξελίσσεται με προοδευτικό τρόπο επιφέροντας αλλαγές στον τρόπο ζωής των ατόμων, αναπροσαρμόζοντας τα δεδομένα της κοινωνικής ζωής και μεταβάλλοντας τους εκάστοτε θεσμούς. Οι μεταβαλλόμενοι θεσμοί αποτελούν το προϊόν μιας “διαδικασίας επιλεκτικής προσαρμογής”. Ταυτόχρονα, όμως, δημιουργούν το έδαφος για μια παραπέρα διάπλαση των ιδιοσυγκρασιών των ατόμων καθώς και της γέννησης νέων θεσμών. Αυτή η κατεύθυνση, ευνοεί την επικράτηση ενός τύπου ανθρώπου του οποίου τα χαρακτηριστικά ταιριάζουν με το διαμορφούμενο θεσμικό πλαίσιο.²

Οι θεσμοί κατά τον Veblen, είναι οι συνήθειες, οι σκέψεις που έχουν επικρατήσει μέσα σε δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο και χρόνο. Όμως, παρουσιάζουν μια διαρκή αναπροσαρμογή στο πέρασμα του χρόνου. Έχουν παραληφθεί από μια προηγούμενη εποχή και μέσω μιας εξελικτικής διαδικασίας, διαμορφώνονται με βάσει τις πραγματικές περιστάσεις και τις ανάγκες της κοινωνίας. Λόγω της συνεχούς αλλαγής του περιβάλλοντος, δεν μπορούν να αποτυπώσουν με πληρότητα τις απαιτήσεις του παρόντος, αλλά προσπαθούν να τις προσεγγίσουν. Βρίσκονται δηλαδή σε μια εξέλιξη επιλεκτικής προσαρμογής, προσπαθώντας να ικανοποιήσουν τις νέες αναδυόμενες ανάγκες του περιβάλλοντος. Στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες, η αναπροσαρμογή των θεσμών τελείται σχεδόν αποκλειστικά από παράγοντες οικονομικής φύσης, οι οποίες σχετίζονται με τις μεθόδους της παραγωγικής διαδικασίας.³

1.1.2 Η κριτική του Veblen επί της νεοκλασικής θεωρίας.

Ο Thorstein Veblen υπήρξε ένα σημαντικό πρόσωπο της οικονομικής επιστήμης στην Αμερική, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε έντονα από το τέλος του 19^{ου} ως στο τέλος της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Άσκησε δριμεία κριτική στην οικονομική ζωή αυτής της περιόδου και στην ορθόδοξη οικονομική θεωρία (νεοκλασική σχολή), θεωρώντας ότι αυτό το μοντέλο ανάλυσης δεν μπορεί να αποτυπώσει την οικονομική πραγματικότητα στη σωστή της διάσταση, καθώς βασίζεται σε μια στατική ανάλυση, χωρίς να εντοπίζει και να ενσωματώνει την εξελικτική διαδικασία της οικονομικής εξέλιξης, βασιζόμενη σε αφηρημένες παραδοχές, όπως για παράδειγμα η υιοθέτηση της έννοιας της τέλει πληροφόρησης και της ορθολογικότητας των ατόμων. Έτσι, μη λαμβάνοντας υπόψη το ιστορικό πλαίσιο και το θεσμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα άτομα δραστηριοποιούνται απομακρύνεται από την κατανόηση της πραγματικότητας.

² Veblen, T. (1982). *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*. Αθήνα: Κάλβος, σ. 186-8

³ Στο ίδιο, σ. 188-192

Οι Δρακόπουλος & Καραγιάννης περιγράφοντας την σημασία που απέδιδε ο Veblen στο θεσμικό πλαίσιο αναφέρουν:

Ο Veblen αντιπαρέβαλε στη δυναμική φυσική ροπή της οικονομικής λειτουργίας των Κλασικών και Νεοκλασικών τη δυναμικότητα της πολιτιστικής συνέχειας που κυριαρχείται από την θεσμική συμπεριφορά των ατόμων, δηλαδή τη συμπεριφορά που καθορίζεται από κοινωνικές και θεσμικές αρχές και παραδοχές. Θεώρησε τον «homo-economicus» ως μια αφηρημένη έννοια με περιορισμένη εφαρμογή.⁴

Επίσης σύμφωνα με τους Δρακοπούλο και Καραγιάννη ο Veblen δεν αποδέχεται την ηδονιστική προσέγγιση του “homo-economicus”, απορρίπτοντας την άποψη ότι τα άτομα κινητοποιούνται μόνο από των εγωισμό και την μεγιστοποίηση της χρησιμότητά τους. Υποστήριζε αντίθετα, ότι τα άτομα κινητοποιούνται από μια πληθώρα κινήτρων, τα οποία σχετίζονται με κοινωνικές, οικονομικές και τεχνολογικές επιρροές, όπως για παράδειγμα, η ανάγκη για δημιουργική απασχόληση, για φροντίδα των μελών της οικογένειας και την τάση τους, για ερμηνεία και εξήγηση της πραγματικότητας.⁵

Παρουσιάζοντας την κριτική του Veblen απέναντι στην επικρατούσα οικονομική θεωρία, ο Trigilia αναφέρει, ότι αυτή επικεντρώνεται στην ατομιστική αντιμετώπιση της ανθρώπινης φύσης, στην στατική ανάλυση της νεοκλασικής θεωρίας και στην πεποίθησή του, ότι η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος δεν εξασφάλιζε με αυτόματο τρόπο την επίτευξη κοινωνικής ευημερίας. Ο Veblen απέρριπτε την ηδονιστική αντίληψη της ανθρώπινης φύσης, επειδή πίστευε ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να εξηγηθεί με ατομιστικούς όρους, μιας και οι επιρροές που υφίσταται από το κοινωνικό περιβάλλον, τα έθιμα και τα ήθη ήταν σημαντικές. Έτσι για τον Veblen η ανθρώπινη συμπεριφορά απείχε από την ηδονιστική και ανιστόρητη προσέγγιση των αρχών του μεθοδολογικού ατομικισμού. Αντίθετα, σημαντικός είναι ο ρόλος των θεσμών στην διαμόρφωση των συμπεριφορών των ατόμων. Συνεπώς, η συμβατική οικονομική θεωρία, δεν μπορούσε να αντιληφθεί την πολυπλοκότητα και τους παράγοντες που σχετίζονται και συνθέτουν την ανθρώπινη δράση, δεδομένου ότι λάμβανε τις προτιμήσεις των ατόμων και το τεχνολογικό πλαίσιο ως δεδομένα.⁶

Επομένως, απέναντι στο θεωρητικό υπόδειγμα της νεοκλασικής θεωρίας και συγκεκριμένα στην στατική και ωφελμιστική προσέγγιση μεγιστοποίησης της ατομικής χρησιμότητας ο Veblen στέκεται επικριτικά. Για αυτόν, το θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο επιδρά επί της συμπεριφοράς των οικονομικών δρώντων. Έτσι, ο ρόλος των θεσμών και της αλληλεπίδρασής εντός του κοινωνικού, οικονομικού και τεχνολογικού περιβάλλοντος είναι για αυτόν κρίσιμος. Προς αυτή την κατεύθυνση, στην προσπάθεια κατανόησης της έννοιας της επιχείρησης, θα βασιστεί πάνω σε μια θεσμική θεώρηση. Επίσης, στην πορεία εξέλιξης του επιχειρηματικού κόσμου, η εμφάνιση και η εξάπλωση της μηχανικής διαδικασίας θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο.

⁴ Δρακόπουλος, Σ. & Καραγιάννης, Α. (2003). *Ιστορία της οικονομικής σκέψης: Μια επισκόπηση*. Κριτική: Αθήνα, σ. 273

⁵ Στο ίδιο, σ. 273

⁶ Trigilia, C. (2004). *Οικονομική κοινωνιολογία...*, ό.π., σ. 147-8

1.1.3 Το νέο βιομηχανικό σύστημα και η εξάπλωση της μηχανοποίησης.

Ο Veblen ισχυρίζεται, ότι η “μηχανική διαδικασία” και το συνδεδεμένο με αυτή επενδυτικό ενδιαφέρον για κέρδος κυριαρχεί στον σύγχρονο πολιτισμό. Η μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία στηρίζεται και θεμελιώνεται στην ύπαρξη της εφαρμογής της μηχανικής διαδικασίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο επιχειρηματίας αποτελεί μια δύναμη ελέγχου εντός της βιομηχανίας, ελέγχοντας τα εργοστάσια και την παραγωγική διαδικασία μέσω των επενδυτικών του αποφάσεων. Αυτή η δράση του, καθορίζει το πλαίσιο κατεύθυνσης και της οικονομικής ζωής, μέσω του ελέγχου των επειγουσών οικονομικών αναγκών της κοινωνίας, καθιστώντας τον, τον παράγοντα με την μεγαλύτερη επίδραση στον σύγχρονο πολιτισμό.⁷

Περιγράφοντας την μηχανική διαδικασία, ο Veblen, αναφέρει την εξάπλωσή της σε πλήθος βιομηχανικών επιχειρήσεων. Η μηχανική διαδικασία, μπορεί να περιγραφεί ως μια σύνθετη πορεία διαδοχικών βημάτων, μια αλυσιδωτή διαδικασία όπου τα επιμέρους τμήματα συνδέονται με αρμονικό τρόπο. Η ακρίβεια εκτέλεσης των επιμέρους λειτουργιών, τόσο χρονικά, όσο και στην ακολουθία των σταδίων που απαιτούνται, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της βιομηχανικής διαδικασίας. Η προτυποποίηση των εργαλείων και των μονάδων παραγωγής, συνθέτει επίσης ένα βασικό της γνώρισμα. Επίσης, σημαντικό ζήτημα αποτελεί, η προσαρμογή της μηχανικής διαδικασίας στην ζήτηση καταναλωτικών αγαθών, ώστε να επιτυγχάνεται η παραγωγή τυποποιημένων αγαθών, τα οποία θα ικανοποιούν τους καταναλωτές. Η προτυποποίηση των αγαθών και η καλή οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, οδηγεί στην μείωση του χρόνου μετατροπής των πρώτων υλών σε προϊόντα, καθώς επίσης και στην μείωση του αναγκαίου στοκ για την κάλυψη της έκτακτης ζήτησης. Συνεπώς, η προτυποποίηση συνδέεται με την εξοικονόμηση σχεδόν σε όλα τα στάδια της προσφοράς αγαθών και ταυτόχρονα με την αποτελεσματικότητα στον τρόπο ικανοποίησης των τρεχουσών αναγκών των καταναλωτών.⁸

Η προτυποποίηση των αγαθών, οδηγεί σε μια μείωση της αλληλεξάρτησης της βιομηχανικής διαδικασίας, βάσει πιο στενών και καθορισμένων όρων από ότι προηγουμένως. Έτσι, το επιτρεπτό εύρος διακύμανσης σε όρους χρόνου, τόπου, σχήματος και ποσότητας είναι πλέον μικρότερο. Οι ανάγκες της βιομηχανίας για προτυποποίηση των αγαθών με τις επιθυμητές ιδιότητες είναι πλέον απαραίτητη. Επίσης, η μηχανική παραγωγή εκτός από την προτυποποίηση, εργαλείων, μεθόδων παραγωγής και αγαθών, οδηγεί και στην προτυποποίηση υπηρεσιών, όπως για παράδειγμα των επικοινωνιών. Τα συστήματα επικοινωνιών αναπτύσσονται, καλύπτοντας τις ανάγκες των ατόμων. Ταυτόχρονα η ζωή των ατόμων πρέπει να προσαρμοστεί στα νέα αυτά δεδομένα. Έτσι, η αλληλουχία αυτής της διαδικασίας που αναπτύσσεται και εκτείνεται με την εξέλιξη του μοντέρνου βιομηχανικού συστήματος έχει τον χαρακτήρα μιας εξισορροπητικής μηχανικής διαδικασίας. Η αποτελεσματική του λειτουργία προϋποθέτει οι ποικίλες διαδικασίες να λειτουργούν σωστά, ώστε να συντονίζουν την συνολική διαδικασία. Όσο υψηλότερη είναι η ανάπτυξη μιας

⁷ Veblen, T. (1994). *The theory of business enterprise. The Collected Works of Thorstein Veblen.* Routledge / Thoemmes Press. London, σ. 1-4

⁸ Στο ίδιο, σ. 5-12

βιομηχανικής κοινωνίας, τόσο υψηλότερες θα είναι οι αναγκαίες προσαρμογές των επιμέρους υποσυστημάτων, καθώς και τα βιομηχανικά κέρδη που θα προκύψουν. Το τελικό αποτέλεσμα διατήρησης της ισορροπίας ή της κατάρρευσης, ανάμεσα στις σχέσεις των διάφορων βιομηχανικών μονάδων, προκύπτει μέσα από την εξέλιξη της ανάπτυξης των επιχειρηματικών συναλλαγών. Τέλος, ρόλος του επιχειρηματία είναι καθοριστικός για την λειτουργία του βιομηχανικού συστήματος.⁹

1.1.4 Επιχειρηματίας έναντι μηχανικού.

Μελετώντας την εξέλιξη του θεσμού της επιχείρησης, ο Veblen προσδιορίζει την μετάβαση από το προηγούμενο πρότυπο επιχείρησης, στο νέο, αυτό της βιομηχανικής επιχείρησης. Αναφέρεται στο γεγονός ότι, στην σύγχρονη επιχείρηση, ο επιχειρηματίας αποτελεί έναν περισσότερο αποφασιστικό παράγοντα σε σύγκριση με τον επιχειρηματία της προβιομηχανικής εποχής. Αυτό φαίνεται από την αλληλεπίδραση του εντός της βιομηχανικής διαδικασίας και από το σημαντικό βαθμό ελέγχου που εξασκεί. Επίσης, ενώ ο επιχειρηματίας της προηγούμενης περιόδου ασκούσε την δραστηριότητά του με σκοπό το βιοποριστικό κέρδος, ο σύγχρονος επιχειρηματίας διακατέχεται από ένα φρόνημα επιχειρηματικότητας και ενδιαφέρεται για το κέρδος μέσα από συστηματικές επενδύσεις.¹⁰

Ταυτόχρονα με την εξάπλωση και εδραίωση της μηχανής, ο επιχειρηματίας ελέγχει και διευθύνει τις διαδικασίες της βιομηχανικής παραγωγικής με σκοπό το προσωπικό του κέρδος. Μέσα από την ανάπτυξη του βιομηχανικού συστήματος, επιτυγχάνεται ολοένα και μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα. Η ικανότητα πρόσβασης σε εξελιγμένη τεχνολογία, η μεγέθυνση του πληθυσμού, καθώς και η δυνατότητα ευκολότερης πρόσβασης σε φυσικούς πόρους, οδήγησαν σε αυτή την κατεύθυνση.¹¹ Σχετικά με την αύξηση των τεχνολογικών δυνατοτήτων της επιχείρησης, (η οποία συντελέστηκε στο ίδιο χρονικό διάστημα με την αύξηση της κλίμακας παραγωγής, του μεγέθους της επιχείρησης και του αυξημένου επιχειρηματικού ενδιαφέροντος για θέματα επιχειρηματικής χρηματοδότησης), χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη εξειδίκευση και πολυπλοκότητα και από μεγαλύτερα επίπεδα παραγωγικότητας τόσο των μηχανών όσο και της εργασίας.¹²

Μια “διαταραχή της ισορροπίας” του μοντέρνου βιομηχανικού συστήματος κατά τον Veblen επιφέρει διάφορα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ανάμεσα στους ιδιοκτήτες των επιμέρους “υπο-διαδικασιών”. Αυτή η διαταραχή, μεταδίδεται ανάμεσα στα μέλη δια μέσου των σχέσεων που αναπτύσσουν μεταξύ τους. Επίσης, οι αναγκαίες προσαρμογές για την ισορροπία του συστήματος, γίνονται μέσω των χρηματικών συναλλαγών, οι οποίες διεξάγονται από τους επιχειρηματίες. Το συμφέρον της κοινωνίας αποτελεί η εξισορρόπηση και απρόσκοπτη ομαλή αλληλεπίδραση των επιμέρους διαδικασιών του συστήματος, ενώ αντίθετα, το συμφέρον του επιχειρηματία

⁹ Στο ίδιο, σ. 12-9

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 20-4

¹¹ Veblen, T. (1994). *The engineers and the price system. The Collected Works of Thorstein Veblen.* Routledge / Thoemmes Press. London, σ. 29-30

¹² Στο ίδιο, σ. 34

συνδέεται με το χρηματικό κέρδος. Το μέσο δε για την επίτευξη αυτού, είναι η διαταραχή του συστήματος.¹³

Αναφερόμενος στον ρόλο των μηχανικών της βιομηχανίας και του επιχειρηματία, αποδίδει στους μηχανικούς το προοδευτικό και δημιουργικό στοιχείο. Αυτοί δομούν, επινοούν και παρακολουθούν τις απαραίτητες μηχανικές διαδικασίες πάνω στις οποίες θα βασιστεί ο επιχειρηματίας, κάνοντας τις απαιτούμενες διευθετήσεις και δίνοντας τις αναγκαίες κατευθύνσεις της παραγωγικής διαδικασίας. Ο επιχειρηματίας από την άλλη, βρίσκεται στο κέντρο του βιομηχανικού συστήματος, έχοντας την ελευθερία της επιλογής των κινήσεών του, μέσα στα πλαίσια της επιχειρηματικής του δράσης. Οι επιχειρηματικές αρχές και η επιδίωξη του χρηματικού κέρδους είναι στοιχεία πάνω στα οποία οργανώνεται το επιχειρηματικό περιβάλλον.¹⁴

Περιγράφοντας τις αγοραίες σχέσεις, αναφέρει ότι παλαιότερα, όταν ο κυρίαρχος τύπος ήταν ο χειροτέχνης οι σχέσεις μεταξύ παραγωγού και καταναλωτή ήταν στενές και είχαν μεγάλη διάρκεια. Εκείνη την εποχή, το συναίσθημα έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτών των σχέσεων. Αντίθετα, στην σύγχρονη εποχή, με την σημαντική μεγέθυνση της κλίμακας παραγωγής, η προσωπική επαφή έχει εκλείψει και οι αγοραίες σχέσεις διεξάγονται βάσει ενός απρόσωπου χαρακτήρα. Συνεπώς, πλέον η διοίκηση των επιχειρήσεων, μπορεί να δραστηριοποιηθεί με ένα “εγκρατή και οξύνους υπολογισμό των κερδών και των απωλειών” μένοντας μακριά και ανενόχλητη από το συναισθηματικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης.¹⁵

Μια ευρεία διαδεδομένη αρχή βάση της οποίας κατευθύνεται η συμπεριφορά παραγωγών και εμπόρων σύμφωνα με τον Veblen, είναι ο καθορισμός της τιμής αγαθών για την μεγιστοποίηση του κέρδους. Αυτό βέβαια, μπορεί να γίνει σε μια επιχείρηση η οποία μπορεί να οριστεί ως καθαρό μονοπώλιο, ενώ δεν μπορεί να εφαρμοσθεί σε επιχειρήσεις οι οποίες έχουν λίγη ή καθόλου μονοπωλιακή δύναμη, όπου σε αυτή την περίπτωση ο ανταγωνισμός κυριαρχεί. Όμως, στην σύγχρονη βιομηχανία, κατά τον Veblen, η ύπαρξη κάποιου βαθμού μονοπωλιακής δύναμης είναι ένα βασικό χαρακτηριστικό των επιτυχημένων επιχειρήσεων, ενώ σε σπάνιες περιπτώσεις η μονοπωλιακή δύναμη θα απουσιάζει εντελώς. Η προσπάθεια αυτών των επιχειρήσεων που επιδιώκουν την συνέχιση της λειτουργίας τους είναι η καθιέρωση και επέκταση της μονοπωλιακής τους δύναμης.¹⁶

Ο σύγχρονος μεγάλος εταιρικός οργανισμός έχει την δυνατότητα παραγωγής σε μεγάλη κλίμακα, εμφανίζοντας τα χαρακτηριστικά μιας συγκεντροποιημένης δύναμης. Η εταιρική διοίκηση αυτού του μεγάλου οργανισμού προβαίνει σε διάφορες διευθετήσεις της παραγόμενης ποσότητας, προσαρμόζοντάς την ως το σημείο που της εξασφαλίζει το μέγιστο καθαρό κέρδος. Σε αυτή την περίπτωση, συνήθως η παραγόμενη ποσότητα είναι μικρότερη της ποσότητας που θα μπορούσε να παραχθεί βάση της παραγωγικής δυναμικότητάς της, ενώ σε σπάνιες μόνο περιπτώσεις μπορεί να φτάσει αυτό το ύψος. Αυτή την διαδικασία σταματήματος της παραγωγής στο

¹³ Veblen, T. (1994). *The theory...*, ό.π., σ. 25-9

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 44-5

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 51-3

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 53-4

σημείο μεγιστοποίησης των καθαρών κερδών, ο Veblen την ονόμασε “σαμποτάζ της παραγωγής”. Αυτό το “σαμποτάζ” μπορεί να διεξαχθεί αποτελεσματικά από μεγάλες επιχειρήσεις που έχουν την δυνατότητα παραγωγής προϊόντων σε μεγάλη κλίμακα.¹⁷

Κατά τον Veblen ο επιχειρηματίας της σύγχρονης βιομηχανίας “δεν συνεισφέρει τίποτα σημαντικό” μέσα από την διεξαγωγή της παραγωγικής διαδικασίας και την πώληση αγαθών και υπηρεσιών. Αντίθετα, αποκομίζει κέρδος το οποίο αφαιρεί από αυτούς που εργάζονται ουσιαστικά. Επίσης, αναφέρει, ότι “υπάρχουν όρια στην ανάπτυξη των βιομηχανικών παράσιτων”. “Η υπερβάλλουσα ανάπτυξη των παρασιτικών βιομηχανιών”, όπως αυτών που πολυδιαφημίζονται, αυτών που λειτουργούν στο πλαίσιο των ανταγωνιστικών πωλήσεων, των πολεμικών βιομηχανιών και των εταιριών που σχετίζονται με αγαθά “περίοπτης κατανάλωσης” θα οδηγήσει σε χαμηλότερη στάθμη της ζωτικότητας της κοινωνίας. Κατά τον Veblen, οι υπερβολικές “παρασιτικές και σπάταλες” ενέργειες πρέπει να εξασθενίσουν. Όμως, ο υψηλός βαθμός αποτελεσματικότητας της παραγωγής που συνδέεται με την σύγχρονη βιομηχανία προσφέρει αρκετό χώρο για την εμφάνιση σπάταλων επαγγελμάτων και δαπανών. Τέλος, η επιδίωξη χρηματικού κέρδους, επιδρά έντονα στους εργαζόμενους, οι οποίοι καταβάλουν έτσι μεγαλύτερη προσπάθεια, δίνοντας την ευκαιρία στο σύστημα να ισοσκελίζει τις οποιεσδήποτε σπατάλες είχε δημιουργήσει.¹⁸

Σύμφωνα με τον Veblen στο *Economic Theory in the Calculable Future* (1925), η οικονομική ζωή έχει διχοτομηθεί μεταξύ της επιχείρησης και της βιομηχανίας. Έτσι, από την μια επικρατεί η “μηχανική λογική της τεχνολογίας” και από την άλλη η επιχειρηματική που βασίζεται πάνω στο σύστημα τιμών και στην απουσία ιδιοκτησίας των μεγάλων επιχειρήσεων. Οι οικονομολόγοι, μέσα σε αυτό το πλαίσιο στρέφουν την προσοχή τους στην επιχειρηματική κοινότητα, εμποτιζόμενοι από τις “προκαταλήψεις του συστήματος τιμών”, ενώ η εξέταση της τεχνολογίας επισκοπίζεται και έρχεται ως δευτερεύουσα. Η επιχειρηματική δραστηριότητα κινείται στο πλαίσιο της αναζήτησης ενός “διαφορικού κέρδους σε όρους τιμών”, ενώ αυτή που στηρίζεται στην τεχνολογική λογική, επιδιώκει την αναζήτηση κέρδους μέσω τεχνικών βελτιώσεων και αποτελεσματικότητας της παραγωγής. Στην πρώτη περίπτωση, γίνεται μια προσπάθεια της εκμετάλλευσης των αδυναμιών των ανταγωνιστών, με σκοπό την δημιουργία μονοπωλιακών καταστάσεων και απόσπασης μεγαλύτερου διαφορικού κέρδους. Αντίθετα, στην περίπτωση της μηχανικής λογικής της τεχνολογίας επιδιώκεται η αποτελεσματικότητα και η συνεργασία, ενώ η μονοπώληση της αγοράς θεωρείται σπατάλη πόρων.¹⁹

Ο Sweezy επισημαίνει σχετικά με τον διαχωρισμό μεταξύ επιχειρηματία και μηχανικού, ότι ο Veblen δίνει στην μηχανική διαδικασία μια κοινωνική διάσταση θεωρώντας ότι αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό “ανεξάρτητα από τις επιθυμίες και τις ενέργειες του επιχειρηματία και κατ’ αυτόν τον τρόπο μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι ουσιαστικά ένας εξωγενής παράγοντας στην καπιταλιστική οικονομία”. Έτσι, κινητήριο δύναμη του συστήματος είναι η μηχανική διαδικασία η οποία

¹⁷ Veblen, T. (1994). *The engineers...*, ό.π., σ. 37-9

¹⁸ Veblen, T. (1994). *The theory...*, ό.π., σ. 64-5

¹⁹ Veblen, T. (1925). *Economic theory in the calculable future. The American Economic Review*, 15(1), σ. 52-4

κινητοποιείται εξωγενώς, δηλαδή ανεξάρτητα από τον επιχειρηματία. Συνεπώς, η μόνη δυνατότητα που έχει ο επιχειρηματίας να ασκήσει έλεγχο επί της μηχανικής διαδικασίας είναι μέσω της δύναμης του να διακόψει την λειτουργία των μηχανών. Το γεγονός αυτό κατά τον Sweezy, δηλαδή η δυνατότητα αυτονόμησης της μηχανικής διαδικασίας όπως παρουσιάζεται από τον Veblen, αποτελεί ένα βασικό πρόβλημα της ανάλυσής του τελευταίου επί της οικονομικής διαδικασίας.²⁰

Αναφερόμενος στην μηχανική διαδικασία, η οποία αποτελεί και την βάση πάνω στην οποία αναδύεται η σύγχρονη επιχειρηματικότητα, ο Veblen, την περιγράφει ως μια αρχή που εμψυεί μια “συνήθεια σκέψης”, η οποία ταιριάζει στην βιομηχανική τεχνολογία. Η μηχανική διαδικασία ενισχύει την προτυποποίηση και την γνώση. Μέσω αυτής αποκτάται μια συνήθεια εξήγησης της πραγματικότητας με όρους αιτίας και αποτελέσματος. Ως συνέπεια αυτής της εξέλιξης, εμφανίζεται αύξηση της αποτελεσματικότητας της βιομηχανικής διαδικασίας. Αυτό το νέο αναδυόμενο πρότυπο που προβάλλει με την επικράτηση της μηχανής, κατά των Veblen διαφέρει από το παλιό πρότυπο, δηλαδή τους παλαιούς θεσμούς που είχαν αναπτυχθεί διαχρονικά μέσω της ιστορικής εξέλιξης. Η διαφορά έγκειται, στο ότι οι παλαιοί θεσμοί στηρίζονται στην παράδοση και σε ένα συναισθηματικό πλαίσιο. Αυτοί, με το πέρασμα του χρόνου και καθώς η ζωή εξελίσσεται, επιδρούν όλο και λιγότερο στην ζωή της κοινωνίας. Ο θεσμός της ιδιοκτησίας, ανήκει σε αυτούς τους συμβατικούς θεσμούς αν και μεταγενέστερος σε σύγκριση με άλλους. Παρόλα αυτά, ο θεσμός αυτός διατηρείται, χωρίς να μένει ως μια ανάμνηση του παρελθόντος, μιας και είναι παρόν στις υποθέσεις των σύγχρονων ανθρώπων. Μάλιστα, σε σύγκριση με άλλα πεδία δράσης, κινείται με μεγαλύτερη ελευθερία και ευρύτητα. Επίσης, με το πέρασμα του χρόνου εξελίσσεται περισσότερο. Ο θεσμός της ιδιοκτησίας κινητοποιεί τον επιχειρηματία και οι επιχειρηματικές αρχές κατά τον Veblen είναι η φυσική συνέπεια του κύριου σκοπού ο οποίος είναι η ιδιοκτησία.²¹

1.1.5 Η μετάβαση στην πιστωτική οικονομία και ο επερχόμενος διαχωρισμός ιδιοκτησίας και διοίκησης.

Ο Veblen κάνει την διάκριση μεταξύ “χρηματικής οικονομίας” και “πιστωτικής οικονομίας”. Επισημαίνει την μετάβαση από την χρηματική οικονομία στην πιστωτική. Στην πρώτη περίπτωση, η βάση της κεφαλαιοποίησης συνθέτονταν από την αξία του κόστους του υλικού εξοπλισμού της επιχείρησης, ενώ στην σύγχρονη επιχείρηση η βάση της κεφαλαιοποίησης έχει αλλάξει και διαμορφώνεται πλέον όχι με βάση το κόστος του υλικού εξοπλισμού, αλλά από την δυνατότητα μελλοντικής κερδοφορίας της επιχείρησης. Έτσι η αποτελεσματική κεφαλαιοποίηση πλέον δεν καθορίζεται ως ένα σταθερό ποσό προερχόμενο από τις προηγούμενες ενέργειες του οργανισμού. Αντιθέτως, διατηρείται σταθερή μόνο για ένα στιγμιαίο χρονικό διάστημα μιας και υπόκειται σε συνεχείς εκτιμήσεις και αναθεωρήσεις της αξίας των περιουσιακών

²⁰ Sweezy, P. (1958). Veblen's Critique of the American Economy. *The American Economic Review*, Vol. 48, No. 2, σ. 21-2

²¹ Veblen, T. (1994). *The theory...*, ό.π., σ. 66-70

στοιχείων της εταιρείας, οι οποίες συνδέονται με την δυνατότητα μελλοντικής της κερδοφορίας.²²

Το κεντρικό στοιχείο της κεφαλαιοποίησης σε αυτή την περίπτωση είναι η αξία της “υπεραξίας” η οποία έχει μια ευρεία έννοια και μια άυλη υπόσταση (σχέσεις με πελάτες, φήμη, εμπορικά σήματα, δικαιώματα, πατέντες, πνευματικά και βιομηχανικά δικαιώματα), και προσφέρει στους ιδιοκτήτες της ένα “διαφορικό πλεονέκτημα” σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους. Η υπεραξία, προέρχεται από την ενσωμάτωση συνεταιρισμών ή εταιριών σε ένα μεγαλύτερο εταιρικό σχήμα. Αυτή η νέα εταιρική σύνθεση, σχετίζεται με την σύγχρονη μέθοδο συγκέντρωσης κεφαλαίου, καθώς και με την ελεύθερη πρόσβαση και χρήση της πίστωσης. Τέλος, η ύπαρξη της υπεραξίας είναι ένα σημαντικό ζήτημα για την επιχείρηση καθώς η αδυναμία απόκτησης υπεραξίας καθιστά το περιβάλλον της, αβέβαιο και ανασφαλές απέναντι στους ανταγωνιστές της.²³

Σύμφωνα με το παραπάνω ο Veblen επισημαίνει την σημασία της ανάδυσης της σύγχρονης μεγάλης επιχείρησης και την δυναμική η οποία αναδύεται με την εμφάνισή της στο οικονομικό στερέωμα, η οποία κατευθύνεται προς την συγκέντρωση κεφαλαίου και την απόκτηση μονοπωλιακής δύναμης, ώστε να βρεθεί σε πλεονεκτικότερη θέση απέναντι από τους ανταγωνιστές της. Αυτά τα στοιχεία, αντικατοπτρίζουν το ιστορικό πλαίσιο και τις διαμορφούμενες εξελίξεις στο επίπεδο των επιχειρήσεων εκείνης της περιόδου όπου ο έντονος ανταγωνισμός συνιστά ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της. Η ανάγκη χρηματοδότησης αυτών των μεγάλων σε μέγεθος επιχειρήσεων, οι οποίες λειτουργούν πλέον με την μορφή νομικού προσώπου, αποτελεί ένα βασικό παράγοντα διαχωρισμού ιδιοκτησίας και διοίκησης.

Οι εμπορικές σχέσεις της σύγχρονης επιχείρησης από την μια εκτείνονται σε μεγάλη έκταση και δεν περιορίζονται στο τοπικό επίπεδο και από την άλλη δεν προσδιορίζονται από τις προσωπικές επαφές ενός ιδιοκτήτη, αλλά καθορίζονται στο πλαίσιο του νομικού προσώπου της εταιρείας. Επίσης, η περιουσία και τα χρέη της εταιρείας εντάσσονται στο πλαίσιο μιας κοινής ιδιοκτησίας, η οποία αντιπροσωπεύεται από πρόσωπα τα οποία δεν έχουν άμεση προσωπική επαφή με τους διευθυντές της επιχείρησης.²⁴

Με την σταδιακή αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων το ενδιαφέρον για την διοίκηση της επιχείρησης μεγάλωνε και τελικά απέκτησε μια χρηματοοικονομική διάσταση. Έτσι, υπήρξε μια μετατόπιση του ενδιαφέροντος από πρακτικά επιχειρηματικά θέματα προς την κατεύθυνση της εταιρικής χρηματοδότησης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον χωρισμό της ιδιοκτησίας από την διοίκηση.²⁵ Έτσι, οι ιδιοκτήτες του βιομηχανικού εξοπλισμού στον εταιρικό οργανισμό δεν μπορούν να συμμετέχουν στις αποφάσεις της διοίκησης, οι οποίες λαμβάνονται από τους διευθυντές. Ειδικά σε περιπτώσεις όπου το προνομιούχο μετοχικό κεφάλαιο αποτελεί

²² Στο ίδιο, σ. 133-8

²³ Στο ίδιο, σ. 138-142

²⁴ Στο ίδιο, σ. 143

²⁵ Veblen, T. (1994). *The engineers...*, ό.π., σ. 34

ένα μεγάλο ποσοστό του συνολικού κεφαλαίου, αυτός ο αποκλεισμός από την συμμετοχή στην λήψη αποφάσεων μπορεί να είναι αμετάκλητος.²⁶

Σχετικά με το επιχειρηματικό κεφάλαιο, αυτό κατά τον Veblen διακυμαίνεται συνεχώς σε σημαντικό βαθμό ανεξάρτητα από παράγοντες που συνδέονται με την βιομηχανική διαδικασία. Αυτές οι διακυμάνσεις, προερχόμενες από την αγορά, συνδέονται με την αυξομείωση της εμπιστοσύνης των επενδυτών, που μπορεί να προκύπτει από τρέχουσες εκτιμήσεις, αντιλήψεις και σταθμίσεις, σχετικά με την πολιτική και τακτική της επιχείρησης, με προβλέψεις της εξέλιξης του πολιτικού περιβάλλοντος και με την απροσδιοριστία των κινήτρων και της αλλαγής των αντιλήψεων των ατόμων. Συνεπώς, το μέγεθος του επιχειρηματικού κεφαλαίου και οι βραχυχρόνιες διακυμάνσεις του, καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό, από ψυχολογικούς παράγοντες, παρά από παράγοντες που προέρχονται από την παραγωγική διαδικασία.²⁷

Ο κυρίαρχος παράγοντας κατά τον Veblen στην σύγχρονη οικονομική ζωή, δεν είναι πλέον η αγορά αγαθών (αν και αποτελεί ακόμη σημαντικό οικονομικό παράγοντα), αλλά η πιστωτική οικονομία. Αν και η επιδίωξη επίτευξης χρηματικού κέρδους μέσω της διαδικασίας αγοραπωλησίας χαρακτηρίζει τόσο την αγορά αγαθών, όσο και την αγορά κεφαλαίων, ωστόσο ο τελικός αγοραστής στην αγορά αγαθών έχει σκοπό την κατανάλωση, ενώ ο τελευταίος διαπραγματευτής στην αγορά κεφαλαίων σκοπεύει στην αναζήτηση ενός μελλοντικού κέρδους.²⁸

Η δυνατότητα κερδοφορίας του κεφαλαίου δεν στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στην βιομηχανική διαδικασία διαμέσου της μηχανικής αποτελεσματικότητας, αλλά εξαρτάται πρωταρχικά από την αποτελεσματικότητα της βιωσιμότητας και σε δεύτερο βαθμό βασίζεται στην αποτελεσματικότητα της μηχανικής λειτουργικότητας. Αυτή η δυνατότητα κέρδους, αναφέρεται σε μελλοντικό χρονικό ορίζοντα και για το λόγο αυτό οι διακυμάνσεις της αγοράς κεφαλαίου αντιπροσωπεύουν προβλέψεις πιθανών μελλοντικών εξελίξεων.²⁹

Αν και όλα τα κεφάλαια υπόκειται σε συνεχή επανεκτίμηση της αξίας τους μέσω της αγοράς, εντούτοις η “υπεραξία” παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα. Η υπεραξία ως άυλο κεφάλαιο και εξαιτίας της ιδιαίτερης σπουδαιότητάς της, σε περίπτωση ύπαρξης μιας μεταβολής της υποθετικής δυνατότητας κερδοφορίας της, η επίδραση επί της κεφαλαιοποιημένης αξίας της γίνεται, με άμεσο, αρκετά ευρύ και ασταθή τρόπο, επιφέροντας σε σύγκριση με άλλες μορφές κεφαλαίου μεγαλύτερες διακυμάνσεις.³⁰

Η εκτίμηση της υποθετικής δυνατότητας κερδοφορίας που σχηματίζουν οι εξωτερικοί επενδυτές και της πραγματικής, η οποία εξαιτίας της εσωτερικής πληροφόρησης είναι γνωστή στους διευθυντές, είναι πιθανό να διαφέρει σε σημαντικό βαθμό. Οι διευθυντές πιθανόν να έχουν συμφέρον αυτή η διαφορά να αυξάνει. Συνεπώς, οι διευθυντές μέσω της καλύτερης πληροφόρησης που έχουν, αποκτούν ένα σημαντικό πλεονέκτημα, μιας και μπορούν, στην περίπτωση όπου η υποθετική

²⁶ Veblen, T. (1994). *The theory...*, ό.π., σ. 146

²⁷ Στο ίδιο, σ. 148-9

²⁸ Στο ίδιο, σ. 151-2

²⁹ Στο ίδιο, σ. 153-4

³⁰ Στο ίδιο, σ. 154

δυνατότητα κερδοφορίας είναι μεγαλύτερη από την πραγματική, να πωλούν αξιόγραφα, ενώ στην αντίθετη περίπτωση, όπου η πραγματική δυνατότητα κερδοφορίας είναι μικρότερη από την υποθετική να αγοράζουν.³¹

Εξαιτίας αυτού του πλεονεκτήματος, οι μάνατζερ μπορεί να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα, διαμορφώνοντας έτσι απόκλιση μεταξύ της υποτιθέμενης και πραγματικής δυνατότητας κερδοφορίας. Μέσω διάχυσης μερικής πληροφόρησης και παραπληροφόρησης, μπορούν να διαμορφώσουν μια προσωρινή απόκλιση και να προβούν σε αγοραπωλησίες αξιογράφων οι οποίες θα είναι επωφελείς για αυτούς. Η εστίαση σε αυτή την διαδικασία, μπορεί να τους αποσπάσει από τον στόχο της μελλοντικής βιωσιμότητας της επιχείρησης ή της απόκτησης εταιρικού πλεονεκτήματος μέσα από την επικέντρωση στην παραγωγική διαδικασία και της πώλησης των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών.³²

Έτσι, στην σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση το συμφέρον του διευθυντή δεν συμπίπτει με το συμφέρον της επιχείρησης, το οποίο συνδέεται με την διατήρηση της αποτελεσματικότητας και της βιωσιμότητας της σε μακροχρόνια βάση, καθώς και την πώληση όσο το δυνατόν μεγαλύτερης παραγωγής στην πιο συμφέρουσα τιμή, ώστε να μεγιστοποιεί το κέρδος της. Επίσης, το συμφέρον του μάνατζερ δεν είναι συμβατό και με το συμφέρον της κοινωνίας, το οποίο συνδέεται με την βιομηχανική αποτελεσματικότητα και την διαθεσιμότητα αγαθών και υπηρεσιών στην καλύτερη ποιότητα και την μέγιστη δυνατή ποσότητα.³³

Οι ενέργειες των διευθυντών στην αγορά χρεογράφων, έχουν ένα πολυσχιδές περιεχόμενο, χωρίς να περιορίζονται μόνο στην αγοραπωλησία των περιουσιακών στοιχείων που διαχειρίζονται. Αντίθετα, προβαίνουν στην σύνθεση ή αποσύνθεση διάφορων συνασπισμών και σε αναδιαρθρώσεις κεφαλαίων, με σκοπό την χειραγώγηση των αξιογράφων και την απόσπαση υπό τον έλεγχό τους ακόμη μεγαλύτερων μεριδίων αξιογράφων.³⁴

Στο σημείο αυτό, και σε σχέση με τον διαχωρισμό ιδιοκτησίας και διοίκησης, χρήσιμο είναι να κάνουμε μια σημαντική διαπίστωση. Σύμφωνα με τον μαρξιστή Sweezy σχετικά με τον χωρισμό ιδιοκτησίας και ελέγχου στην μεγάλη επιχείρηση, ο έλεγχος δεν χάνεται εντελώς από τα χέρια των ιδιοκτητών, επειδή στην μεγάλη μετοχική εταιρία η μεγάλη πλειοψηφία των μετοχών κατέχεται από μια μικρή ομάδα ιδιοκτητών. Έτσι η πραγματική διεύθυνση της επιχείρησης εξαρτάται από αυτούς.³⁵

1.1.6 Παραγωγική διαδικασία και μάθηση.

Ο Veblen υπογραμμίζει την διαδικασία μάθησης εντός της παραγωγικής διαδικασίας. Η απόκτηση γνώσης συντελείται με σωρευτικό τρόπο μέσα από την επαναλαμβανόμενη διαδικασία χρήσης εργαλείων και μεθόδων. Έτσι σε βάθος χρόνου,

³¹ Στο ίδιο, σ. 155

³² Στο ίδιο, σ. 156-7 & 159

³³ Στο ίδιο, σ. 157-8

³⁴ Στο ίδιο, σ. 160-1

³⁵ Sweezy, P. (2004). *Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 289

μέσω της επανάληψης και των δοκιμών αποκτάται εμπειρία και βελτιώνεται η γνώση χρήσης εργαλείων, μεθόδων και αποτελεσματικότητας της εργασίας.³⁶ Επίσης τονίζει την σημασία της τεχνολογικής γνώσης και την μετάδοσή της στο σύνολο της κοινωνίας μέσω της αποκτώμενης εμπειρίας των ατόμων. Έτσι η οικονομική ανάπτυξη πραγματοποιείται όταν μέσω των επιχειρήσεων διευκολύνεται η απόκτηση εμπειριών και γνώσεων των ατόμων. Τα άτομα μπορούν μέσα από την διεύρυνση των εμπειριών τους να ανακαλύψουν νέους τρόπους και μέσα για την βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας και να τους ενσωματώσουν στις ήδη υπάρχουσες τεχνολογικές διεργασίες εφόσον παρουσιάζουν τεχνολογική αποτελεσματικότητα.³⁷

Αυτή η θεώρηση της γνωστικής διάστασης που συντελείται εντός ενός θεσμικού πλαισίου περιγράφεται και από τον Hodgson, ο οποίος κάνει αναφορά στην εξελικτική διάσταση η οποία προσομοιάζει με μια βιολογική διαδικασία. Έτσι, η δημιουργία νέας γνώσης συντελείται μέσα από την αλληλεπίδραση των ενστίκτων, των συνηθειών και των θεσμών. Η αντίληψη και η γνωστική λειτουργία των ατόμων διαμορφώνεται μέσα από ένα περιβάλλον που δίνει τα κατάλληλα ερεθίσματα. Αυτή η γνωστική διαδικασία είναι προφανής στο περιβάλλον της επιχείρησης, όπου η επανάληψη της εργασιακής προσπάθειας συντελεί στο “μετασχηματισμό πληροφορίας σε χρήσιμη γνώση”.³⁸

Ο Veblen προσομοιάζει την οικονομική εξέλιξη ως μια διαδικασία η οποία βρίσκεται συνεχώς σε διαρκή κίνηση, απορρίπτοντας το στατικό μοντέλο ανάλυσης των νεοκλασικών. Οι θεσμοί βρίσκονται σε συνεχή διαμόρφωση και ταυτόχρονα επηρεάζουν και τον τρόπο σκέψης και αντίδρασης των ατόμων. Όπως αναφέρει ο Hodgson, ο Veblen αντιμετωπίζει την ιδέα της εξέλιξης ως “μια διαδικασία σωρευτικής επίδρασης” και συνεπώς “τα άτομα και οι προτιμήσεις τους δεν μπορούμε να τα θεωρήσουμε ως σταθερά ή δεδομένα”. Αυτή η εξελικτική διαδικασία κατά τον Hodgson και η τεχνολογική και κοινωνική αλλαγή είναι εμφανής και στον χώρο της βιομηχανίας. Περιοδικά εμφανίζονται διάφορες καινοτομίες στον χώρο του μάνατζμεντ και της τεχνολογίας. Επίσης, η οικονομική ανάπτυξη παρουσιάζει περιοδικότητα και όχι μια σταθερή και συνεπή πορεία.³⁹ Συνεπώς θα λέγαμε με βάση και την παραπάνω ανάλυση, ότι και η επιχείρηση ως ένας θεσμός εντός ενός οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, αποτελεί ένα δυναμικό φαινόμενο με μια εξελικτική τροχιά, που αλληλεπιδρά με το κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό περιβάλλον.

³⁶ Veblen, T. (1908a). Professor Clark's economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 22(2), σ. 153

³⁷ Veblen, T. (1908b). On the nature of capital. *The Quarterly Journal of Economics*, 22(4), σ. 521

³⁸ Hodgson, G. (1993). Institutional economics. Surveying the old and the new. *Metroeconomica*, 44(1), σ. 16-7

³⁹ Στο ίδιο, σ. 17-9

1.2 Commons

1.2.1 Έθιμα, δίκαιο και οικονομία.

Ο Commons εξετάζει την εξέλιξη του δικαίου και των εθίμων και την ενσωμάτωσή τους στην οικονομική επιστήμη. Παρατηρεί ότι η έννοια της “ανταλλαγής” έχει αποκτήσει ένα νέο περιεχόμενο το οποίο περιλαμβάνει την ενσωμάτωση νομικού περιεχομένου. Συνεπώς, εμφανίζεται μια μετάβαση στην έννοια της ανταλλαγής, από “μία φυσική μεταφορά αγαθών, σε μια θεσμική έννοια της συναλλαγής, ως μια νόμιμη μεταφορά ιδιοκτησίας”.⁴⁰

Η συναλλαγή αποτελεί μια “μονάδα της οικονομικής δραστηριότητας”. Δίνοντας το παράδειγμα των φυσικών επιστημών, όπου η ανάλυση ξεκινά με την θεμελίωση της έννοιας και των χαρακτηριστικών μιας μονάδας δραστηριότητας (πχ. μόριο στην φυσική, άτομο στην χημεία) διαπιστώνει ότι στον χώρο της οικονομίας ως μονάδα ανάλυσης εμφανίζεται η συναλλαγή.⁴¹

Ακόμη αναφέρει, ότι στην συμβατική οικονομική θεωρία η ανάλυση της ανταλλαγής, θεμελιώνεται στην εξεύρεση της ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, παραβλέποντας την ανάγκη ενσωμάτωσης του νομικού περιεχομένου και των εθίμων, μιας και στηρίζεται σε σχέσεις ατόμου και φύσης και όχι μεταξύ ατόμων. Αυτές οι σχέσεις, δεν προσδιορίζονται από την νομοθεσία, τα έθιμα ή αποφάσεις δικαστηρίων. Αντίθετα, στηρίζονται σε μια φυσική υπόσταση της ανταλλαγής και κατοχής των αγαθών, παραλείποντας την ύπαρξη δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.⁴²

Σύμφωνα με τον Commons, η συναλλαγή αποτελεί την “τελευταία μονάδα δραστηριότητας, η οποία συσχετίζει τον νόμο, τα οικονομικά και τα έθιμα” και η οποία “πρέπει να περιέχει τις τρεις αρχές, δηλαδή την αντίθεση, την εξάρτηση και την διαταγή”. Έτσι η συναλλαγή είναι η “μικρότερη μονάδα των θεσμικών οικονομικών”. Επομένως, η συναλλαγή δεν είναι μια ανταλλαγή αγαθών που διεξάγεται σε όρους φυσικής διανομής, αλλά σχετίζεται με το δικαίωμα ιδιοκτησίας των “φυσικών πραγμάτων”, ένα δικαίωμα που καθορίζεται από τους κανόνες που θεσπίζει η ίδια η κοινωνία. Αυτό το δικαίωμα ιδιοκτησίας μεταβιβάζεται από το ένα μέρος στο άλλο, αφού προηγουμένως έχει γίνει διαπραγμάτευση των μερών.⁴³ Ο Rutherford σχολιάζοντας τον όρο “συναλλαγή” κατά Commons, αναφέρει ότι “καθορίζεται από την δομή των κανόνων, περιλαμβάνοντας νομικά δικαιώματα, καθήκοντα, ελευθερίες, εκθέσεις και οικονομική (διαπραγματευτική) δύναμη”.⁴⁴

⁴⁰ Commons, J.R. (1959). *Institutional economics: its place in political economy*. Madison: University of Wisconsin Press, σ. 55-6

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 55

⁴² Στο ίδιο, σ. 56-7

⁴³ Στο ίδιο, σ. 58

⁴⁴ Rutherford, M. (2001). Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), σ. 176

1.2.2 Τύποι συναλλαγών.

Νοηματοδοτώντας το περιεχόμενο των συναλλαγών ο Commons παραθέτει ότι “οι συναλλαγές ρέουν από το ένα μέρος στο άλλο για ένα διάστημα του χρόνου, και αυτή η ροή αποτελεί μια διαδικασία”.⁴⁵ Η διαδικασία αυτή αποτυπώνεται στη έννοια της “συνεχιζόμενης δραστηριότητας” η οποία προέρχεται από:

τα έθιμα των επιχειρήσεων, και η οποία δεν αποτελεί κάτι άλλο από μια τεχνολογική διαδικασία της παραγωγής και κατανάλωσης φυσικών πραγμάτων και μια επιχειρηματική διαδικασία αγοράς και πώλησης, δανεισμού, εντολής και υπακοής, σύμφωνα με τους εμπορικούς ή εργασιακούς κανόνες ή τους νόμους.⁴⁶

Στο βιβλίο του *Institutional Economic: its place in political economy* (1959) προβαίνει στον ορισμό τριών διακριτών τύπων συναλλαγών, τις “διαπραγματευτικές”, τις “διευθυντικές” και τις “διαμεσολαβητικές”. Αυτοί οι τύποι συναλλαγών, μαζί με τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματά που προκύπτουν από την λειτουργία τους, συνθέτουν μια ευρύτερη μονάδα, η οποία τα διατηρεί μαζί με ένα αδιαχώριστο τρόπο, μέσω ενός πλαισίου κανόνων, συμβάλλοντας στην σταθερότητα του όλου συστήματος.⁴⁷

Ο πρώτος τύπος, αφορά τις διαπραγματευτικές συναλλαγές. Αυτές στηρίζονται σε σημαντικό βαθμό στην ήδη υπάρχουσα νομολογία, στα ήθη και τα έθιμα. Η διαπραγματευτική μονάδα εδώ, αποτελείται από τέσσερα μέρη τα οποία είναι νομικά ισότιμα μεταξύ τους. Οι συμμετέχοντες σε αυτό το σχήμα είναι δύο αγοραστές και δύο πωλητές, οι οποίοι καταθέτουν τις προσφορές τους. Το εξαγόμενο αποτέλεσμα αυτής της διαπραγματευτικής συναλλαγής, συνίσταται στη μεταφορά του νομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας επί του αποκτούμενου αγαθού. Συνεπώς, η διεξαγωγή των συναλλαγών στηρίζεται στο νομικό σύστημα και στα αναμενόμενα αποτελέσματα που προκύπτουν ανάμεσα στα μέρη σε περίπτωση μιας ενδεχόμενης διένεξης από τα δικαστήρια. Τα μέρη συμμορφώνονται επομένως και εκτελούν με υπευθυνότητα και ηθικό καθήκον τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από την συναλλαγή, γνωρίζοντας ότι σε περίπτωση που τις αθετήσουν, τα δικαστήρια θα τους εγκαλέσουν γι αυτή τους την ενέργεια. Άρα, οι διαπραγματευτικές συναλλαγές θεμελιώνονται μέσω των διαπραγματεύσεων των μερών, λαμβάνοντας υπόψιν τις πιθανές αρνητικές συνέπειες από την μη συμμόρφωση των συναλλασσομένων, καταλήγοντας τελικά στην μεταβίβαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας έναντι ανταλλάγματος.⁴⁸

Ο δεύτερος τύπος συναλλαγών που εξετάζει ο Commons είναι οι διευθυντικές, οι οποίες αναπτύσσονται στον άξονα της σχέσης δύο προσώπων. Εδώ εμφανίζονται ιεραρχικές σχέσεις, βασιζόμενες στο δίπολο “άνώτερος – κατώτερος”, “προϊστάμενος – υφιστάμενος” προσδιορίζοντας νομικώς καθήκοντα και υποχρεώσεις μεταξύ των δύο μερών. Ο ανώτερος έχει το νομικό δικαίωμα να επιβάλλει καθήκοντα στον κατώτερο, ο οποίος έχει νομικό καθήκον να υπακούσει στις εντολές του. Στον επιχειρηματικό χώρο, αυτή η σχέση υφίσταται μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου. Σκοπός των

⁴⁵ Commons, J. R. (1974). *Legal foundations of capitalism*. Clifton [N.J.]: A. M. Kelley, σ. 8

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 8

⁴⁷ Commons, J.R. (1959). *Institutional economics...*, ό.π., σ. 58

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 59-61

διευθυντικών συναλλαγών είναι η παραγωγή πλούτου. Η επίτευξη αυτού του σκοπού βασίζεται στην γενική αρχή της αποτελεσματικότητας. Όσον αναφορά το ηθικό και ψυχολογικό στοιχείο των διαπραγματεύσεων των διευθυντικών συναλλαγών αυτές χαρακτηρίζονται από τις έννοιες “προσταγή” και “υπακοή”, δοσμένου ότι σε αυτή τη σχέση, το ένα μέρος εμφανίζεται κατώτερο τόσο σε νομικούς, όσο και σε οικονομικούς όρους.⁴⁹

Εξετάζοντας την έννοια της εργασίας, ο Commons διαπιστώνει ότι οι διευθυντικές συναλλαγές αν και είναι αδιαχώριστες από τις διαπραγματευτικές, εντούτοις μπορούν να διακριθούν από αυτές. Στο αρχικό σημείο, πριν την έναρξη της εργασιακής σχέσης, ο εργαζόμενος θεωρείται ίσος με τον εργοδότη και υπεισέρχεται στην διαπραγμάτευση ασκώντας πίεση με σκοπό την εξασφάλιση καλύτερων όρων. Όμως σε δεύτερο στάδιο, με την έναρξη της εργασιακής σχέσης και της ενσωμάτωσή του, ως εργαζόμενος πλέον, στην επιχείρηση, εμφανίζεται νομικώς κατώτερος απέναντι στον εργοδότη, ο οποίος έχει το νομικό δικαίωμα να του αναθέτει καθήκοντα και διαταγές που οφείλει να υπακούσει. Στο πρώτο στάδιο, η σχέση αναπτύσσεται στην βάση των διαπραγματευτικών συναλλαγών, ενώ στο δεύτερο στάδιο στο πλαίσιο των διευθυντικών. Σε αυτό το σημείο, ο Commons ασκεί κριτική προς τους οικονομολόγους, εξαιτίας, όπως αναφέρει, της αδυναμίας τους να διακρίνουν την έννοια της ανταλλαγής (πχ. σε μια εργασιακή σχέση), στα διακριτά της μέρη, δηλαδή ανάμεσα στην διαπραγματευτική συναλλαγή και στην διευθυντική.⁵⁰

Στη συνέχεια παραθέτει, ότι πρόσφατα, με την εμφάνιση της επιστημονικής διοίκησης, το διπλό νόημα του όρου “ανταλλαγή” έχει αποσαφηνιστεί. Αυτό επιτυγχάνεται με την χρησιμοποίηση ως μονάδων μέτρησης της “εργατοώρας” και του “δολαρίου”. Μέτρο μέτρησης της αποτελεσματικότητας ορίζεται η παραγόμενη ποσότητα ανά ώρα εργασίας, καθώς και η χρήση εισροών ανά ώρα εργασίας. Από την άλλη, η μέτρηση σε όρους δολαρίου καθορίζεται για την πληρωμή της εργασίας. Συνεπώς, η έννοια της ανταλλαγής διαχωρίζεται σε δύο μέρη. Στις διευθυντικές όπου η χρησιμοποίηση της εργατοώρας υπεισέρχεται στην μέτρηση της αποδοτικότητας της εργασίας και από την άλλη στις διαπραγματευτικές, όπου μέσω της αξίας εκφρασμένη σε δολάρια, αντανakλάται η σπανιότητα του χρησιμοποιούμενου συντελεστή στην παραγωγική διαδικασία.⁵¹

Οι επιμεριστικές συναλλαγές αποτελούν τον τρίτο τύπο συναλλαγών κατά τον Commons. Αυτές διαφέρουν από τις διαπραγματευτικές και τις διευθυντικές, διότι η εξουσία για την κατανομή και διανομή ωφελειών και βαρών συγκεντρώνεται σε ένα σύνολο συμμετεχόντων οι οποίοι συνθέτουν έναν οργανισμό. Αυτή η αρχή, ή εξουσία μπορεί να είναι για παράδειγμα ένα διοικητικό συμβούλιο, μια φορολογική αρχή ή ένα νομοθετικό σώμα.⁵²

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 64

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 65-6

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 65-6

⁵² Στο ίδιο, σ. 67-8

1.2.3 Επιχειρηματικό πεδίο, εθιμοτυπική παράδοση και εξέλιξη του νομοθετικού περιεχομένου.

Σχετικά με τα ήθη και έθιμα στον επιχειρηματικό χώρο, υπογραμμίζει, ότι αυτά αλλάζουν καθώς μεταβάλλεται το οικονομικό περιβάλλον. Ο επιχειρηματίας οφείλει να συμμορφώνεται και να μην απορρίπτει τα επικρατούντα ήθη και τα έθιμα, ώστε να μπορεί να συνεχίζει ανεμπόδιστα την διεξαγωγή των συναλλαγών του. Αν και τα ήθη και έθιμα δεν έχουν νομική υπόσταση αλλά εθιμοτυπική, μολαταύτα, στα πλαίσια του ανταγωνισμού και της επιδίωξης κέρδους, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη συμμόρφωσης με το περιεχόμενο και την ουσία που αυτά εμπεριέχουν.⁵³

Κατά τον Commons η επιχειρηματική ηθική αποτελεί ένα εξελισσόμενο έθιμο, το οποίο προσδιορίζει το πλαίσιο δράσης του καπιταλιστή ως άτομο, καθορίζοντας και την σχέση του με την κατοχή σπανίων πόρων. Μέσα από την ύπαρξη αυτών των εθίμων, αναδύονται οι διαμορφούμενοι νόμοι και το νομικό πλαίσιο, καθορίζοντας έτσι τον τρόπο δράσης των ατόμων και των επιχειρήσεων, ώστε να επιτυγχάνεται η κοινωνική συνοχή. Σημαντικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει η νομολογία των δικαστηρίων. Στον χώρο των επιχειρήσεων, υφίσταται ιδιαίτερο νομικό σύστημα, το οποίο οριοθετεί τις διάφορες σχέσεις που αναπτύσσονται στο επιχειρηματικό πεδίο καθώς και την κερδοφορία, την απασχόληση, την χρεοκοπία και τις άλλες παραμέτρους που συνδέονται με την λειτουργία της επιχείρησης.⁵⁴

Τα έθιμα και οι νόμοι εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου, επηρεάζοντας το πεδίο δράσης εντός του οποίου αναπτύσσεται η λειτουργία της αγοράς, καθώς και οι αγοραίες σχέσεις. Οι καλές εθιμοτυπικές πρακτικές που έχουν επικρατήσει γίνονται νόμοι. Έτσι, ο νόμος, μέσω της θέσπισής του σταθεροποιεί τις διαμορφωμένες καλές πρακτικές, και τις ενσωματώνει. Καθίσταται λοιπόν αντιληπτό, ότι, οι ταχείς αλλαγές στο πεδίο της αγοράς και του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων γίνονται αντικείμενο παρακολούθησης από την νομολογία, η οποία οδηγεί τελικά στην προστασία του υγιούς ανταγωνισμού και στην απώθηση πρακτικών περιορισμού του.⁵⁵

Σύμφωνα με τον Kaufman, ο Commons υποστηρίζει ότι οι επιχειρήσεις αποτελούν ένα θεσμό με δομημένη ιεραρχία στο εσωτερικό του (όπως αντίστοιχα και το κράτος, οι οργανώσεις, η εκκλησία κ.α.) ο οποίος κατέχει ορισμένη κυριαρχία, μέσω της οποίας επιβάλλει τους κανόνες λειτουργίας του. Αυτοί οι κανόνες, προσδιορίζουν την ελευθερία, τους περιορισμούς και τα όρια της ατομικής δράσης. Τέλος, τόσο η αγορά όσο και η επιχείρηση αποτελούν δύο ξεχωριστούς θεσμούς.⁵⁶

Για την ομαλή διεξαγωγή των οικονομικών σχέσεων, όπως και της λειτουργίας της επιχείρησης, απαιτείται η ύπαρξη ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, (μια θεμελιώδη έννοια στο έργο του Commons), τα οποία καθορίζουν το περιεχόμενο της έννοιας της ιδιοκτησίας. Η σημαντικότητα των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων έγκειται στο γεγονός

⁵³ Στο ίδιο, σ. 72

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 72

⁵⁵ Commons, J. R. (2009). Marx to-day: capitalism and socialism (1925). *Journal of Institutional Economics*, 5(01), σ. 129

⁵⁶ Kaufman, B. (2003). The organization of economic activity: insights from the institutional theory of John R. Commons. *Journal of Economic Behavior & Organization* 52, σ. 73

ότι ορίζουν το πλαίσιο της διεξαγωγής των οικονομικών σχέσεων μέσα στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι παραγωγικές σχέσεις καθορίζονται από τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Για τον λόγο αυτό, ο ρόλος της κυβέρνησης είναι σημαντικός στον ορισμό και την θεμελίωση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, ώστε πάνω σε αυτή την βάση να αναπτυχθεί η οικονομική και επιχειρηματική δραστηριότητα και να κινητοποιηθούν οι επιμέρους φορείς (επιχειρήσεις, άτομα).⁵⁷

Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, η θεώρηση αυτή του δικαίου και η ενσωμάτωση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων στις παραγωγικές σχέσεις των ατόμων και των επιχειρήσεων, είναι προϋπόθεση για το ξεδίπλωμα των σχέσεων και των συναλλαγών των μερών. Οι ανταλλαγές μεταξύ αυτών των μερών βασίζονται στο νομικό πλαίσιο και σε καθορισμένα πρότυπα και κανόνες, μειώνοντας έτσι την αβεβαιότητα των συναλλαγών. Επομένως, η επιχείρηση κατά τον Commons, αποτελεί έναν θεσμό, το πεδίο δράσης του οποίου, οριοθετείται από την κυρίαρχη δύναμη ενός μεγαλύτερου θεσμού, δηλαδή του κράτους, το οποίο και διαμορφώνει την νομική δομή εντός της οποίας αναπτύσσεται και λειτουργεί. Ταυτόχρονα η επιχείρηση, ως ένας ιεραρχικός θεσμός μπορεί να καθορίζει τους εσωτερικούς κανόνες λειτουργίας της και να οριοθετεί τις σχέσεις που μπορεί να αναπτυχθούν στο εσωτερικό της.

1.2.4 Περί Θεσμικών Οικονομικών.

Κατά τον Commons τα θεσμικά οικονομικά δεν μπορούν να οριστούν με σαφήνεια, εξαιτίας της αβεβαιότητας που εμπεριέχει ο όρος θεσμός. Ωστόσο, απέναντι στα κλασικά ή στα ηδονιστικά οικονομικά μπορούν να προσδιοριστούν ως κάτι επιπρόσθετο ή κριτικό προς αυτά. Όπως ο ίδιος αναφέρει: “οτιδήποτε δυναμικό αντί για στατικό, ή μια διαδικασία αντί για αγαθά, ή μια δραστηριότητα αντί για αισθήματα, ή η διοίκηση αντί για ισορροπία, ή έλεγχος αντί για ελευθερία, φαίνεται να συνθέτουν τα θεσμικά οικονομικά”.⁵⁸ Επίσης, αναφέρει ότι:

είναι η μετατόπιση από τα αγαθά, τα άτομα και τις ανταλλαγές προς τις συναλλαγές και στους κανόνες της συλλογικής δράσης, η οποία σηματοδοτεί την μετάβαση από τις σχολές της κλασικής και ηδονιστικής οικονομικής προς την θεσμική σχολή οικονομικής σκέψης. Αυτή η μετατόπιση, αποτελεί μια αλλαγή από την τελική μονάδα της οικονομικής έρευνας, από τα αγαθά και τα άτομα, προς τις συναλλαγές μεταξύ των ατόμων.⁵⁹

Έτσι κατά τον Commons, τα θεσμικά οικονομικά περιέχουν ένα αμάλγαμα, ένα ανάμεικτο περιεχόμενο, το οποίο εξελίσσεται συνεχώς μέσα στον χρόνο και τον τόπο, ενοποιώντας και συνθέτοντας την οικονομική επιστήμη. Η συλλογική δράση η οποία δεν ρυθμίζεται από τα ήθη και τα έθιμα, μπορεί να οργανωθεί επιφέροντας θετικά αποτελέσματα στην κοινωνία. Ο έλεγχος μια δράσης ενός ατόμου μέσω απαγόρευσης και περιορισμού της επιβλαβούς συμπεριφοράς, έχει θετικές επιδράσεις στα άλλα άτομα. Επομένως, οι κανόνες που επιβάλλει το θεσμικό πλαίσιο, καθορίζουν το πεδίο δράσης των ατόμων. Τα θεσμικά οικονομικά συνδέονται με τα οικονομικά, την

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 73

⁵⁸ Commons, J.R. (1959). *Institutional economics...*, ό.π., σ. 69

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 73

νομολογία και τα έθιμα και βρίσκονται σε μια διαδικασία συνεχούς εξέλιξης και αλλαγής, διαμορφώνοντας παράλληλα το πλαίσιο δράσης των ατόμων.⁶⁰

1.3 Mitchell

Για την κατανόηση της επιστημονικής και μεθοδολογικής προσέγγισης του Mitchell το άρθρο του Schumpeter *Wesley Clair Mitchell (1874-1948)* που δημοσιεύτηκε το 1950 προσφέρει ορισμένες χρήσιμες πληροφορίες. Σε αυτό, ο Schumpeter εκφράζει τον θαυμασμό του για τον Mitchell. Υπογραμμίζει την σημασία που έδινε ο τελευταίος στην ανάλυση των εμπειρικών στοιχείων και την άρνησή του να προσκολληθεί σε “θεωρητικά σχήματα”. Περιγράφει την απόρριψη του Mitchell απέναντι σε “προκαταλήψεις” οι οποίες στέκονται εμπόδιο στην έρευνα, και αντιλαμβάνεται την επιστημονική του πορεία περιγράφοντας τον ως έναν παρατηρητή των γεγονότων, ο οποίος προσπαθεί να δώσει απαντήσεις για την αληθινή τους φύση. Έτσι, αναπτύσσει την οικονομική του θεωρία, μελετώντας διάφορα ερευνητικά στοιχεία, χωρίς όμως να χρησιμοποιεί μια συστηματική θεωρία αυτών. Αντίθετα, αφήνει ένα ανοιχτό πλαίσιο μελέτης των οικονομικών, ενσωματώνοντας στοιχεία κοινωνιολογίας και ψυχολογίας (κοινωνικοί θεσμοί και συνήθειες). Αυτό το ανοιχτό θεωρητικό πλαίσιο θεμελιώνεται με την χρήση πραγματικών δεδομένων συμπεριφοράς και κινήτρων. Στην ανάλυση του επιχειρηματικού κύκλου (*business cycles*), η σκέψη του τον οδηγεί σε μια δυναμική πρόσληψη των οικονομικών φαινομένων, απορρίπτοντας την στατική ανάλυση. Σε αυτή του την προσπάθεια δεν βασίζεται σε μοντέλα και θεωρητικά σχήματα για την εξήγηση της οικονομικής διαδικασίας.⁶¹

1.3.1 Οικονομική δραστηριότητα και σύγχρονη επιχείρηση.

Ο Mitchell υποστηρίζει ότι στην εποχή του, η οικονομική δραστηριότητα κυριαρχείται από την χρηματική οικονομία. Το χρηματικό κέρδος κινητοποιεί αυτούς που διευθύνουν την παραγωγή αναφορικά με το είδος των αγαθών που θα παραχθούν. Έτσι οι υλικές συνθήκες που προσδιορίζουν το επίπεδο ευημερίας δίνουν την θέση τους στους χρηματικούς παράγοντες. Επίσης, η σύγχρονη επιχείρηση κατά τον Mitchell αποτελεί έναν οργανισμό ο οποίος επιδιώκει την δημιουργία χρηματικού κέρδους μέσω της επένδυσης κεφαλαίου. Για να επιτύχει αυτό, συνάπτει μια σειρά συμβολαίων αγοραπωλησιών αγαθών.⁶²

Η σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση διαφοροποιείται τόσο από άποψη μεγέθους, όσο και πολυπλοκότητας της οργάνωσης, σε σύγκριση με την μικρού μεγέθους επιχείρηση. Αυτή η διαφοροποίηση του βαθμού της οργάνωσης, αντανακλάται και στον αντίκτυπο των επιχειρηματικών κύκλων πάνω στις επιχειρήσεις. Στις μεγάλες

⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 69-72

⁶¹ Schumpeter, J. (1950). Wesley Clair Mitchell (1874-1948). *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), σ. 141-6

⁶² Mitchell, W.C. (1913). *Business cycles*. Berkeley: University of California, σ. 21-2

επιχειρήσεις, οι αλλαγές της ανόδου και της καθόδου της γενικής οικονομικής δραστηριότητας γίνονται περισσότερο αισθητές, εν συγκρίσει με τις μικρότερες.⁶³

Η αλληλεξάρτηση των επιχειρήσεων κατά τον Mitchell, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην μελέτη του επιχειρηματικού κύκλου. Αυτή η αλληλεξάρτηση δεν περιορίζεται σε ένα κλάδο της οικονομίας, αλλά περιλαμβάνει το σύνολο των κλάδων. Οι επιχειρήσεις της βιομηχανίας, του εμπορίου, των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών αλληλοεπηρεάζονται μεταξύ τους. Επίσης, καθώς η παραγωγή των τελικών αγαθών εξελίσσεται διαμέσου διαφορετικών διακριτών σταδίων, οι εμπλεκόμενες επιχειρήσεις που μεσολαβούν σε αυτή την διαδικασία, αναπτύσσουν έναν δεσμό εξάρτησης μεταξύ τους. Τέλος, κάθε επιχείρηση, εξαρτάται από την γενικότερη οικονομική κατάσταση, από την πορεία των πελατών της, των ανταγωνιστών καθώς και των προμηθευτών της.⁶⁴ Εύστοχα παρατηρεί ο Χουμανίδης σχετικά με την επιδίωξη κέρδους των επιχειρήσεων και την πορεία του επιχειρηματικού κύκλου όπως εμφανίζεται στο έργο του Mitchell, αναφέροντας ότι “οι διακυμάνσεις του κέρδους είναι η βάση των διακυμάνσεων της οικονομίας”.⁶⁵

Επίσης, ένα συχνό φαινόμενο της σύγχρονης οικονομίας, είναι το γεγονός, ότι συχνά μεγάλες επιχειρήσεις με σημαντικά κεφάλαια, αποκτούν ή ελέγχουν άλλες επιχειρήσεις, οι οποίες δραστηριοποιούνται σε άλλους κλάδους ή ακόμη και στον ίδιο κλάδο αλλά σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές.⁶⁶

Ο Mitchell αναφέρεται στην χρηματική όψη που έχει λάβει η οικονομική δραστηριότητα. Επισημαίνει ότι, η ευημερία της κοινωνίας, εξαρτάται περισσότερο από την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας της βιομηχανίας και του εμπορίου, παρά από την αναζήτηση του χρηματικού κέρδους. Το γεγονός ότι, οι κρίσεις συνδέονται σε σημαντικό βαθμό με την επιδίωξη επίτευξης κερδοφορίας αντανakλάται σε αυτό το σκεπτικό του. Επίσης, οι τεχνολογικές αλλαγές και βελτιώσεις που αλλάζουν τον τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και της διεξαγωγής του εμπορίου, δεν προέρχονται από ένα σκοπό βελτίωσης της ευημερίας της κοινωνίας, αλλά είναι αποτέλεσμα της επιδίωξης χρηματικού κέρδους.⁶⁷

Ο Mitchell αναφέρει ότι η αξία της σύγχρονης επιχείρησης καθορίζεται μέσα από την χρηματιστηριακή αγορά. Η διαμόρφωση αυτής της αξίας, προσδιορίζεται από δύο παράγοντες, δηλαδή την τωρινή κερδοφορία και την μελλοντική δυνατότητα κέρδους. Ο καθορισμός του επιπέδου των κερδών, υπολογίζεται από το εύρος του περιθωρίου κέρδους και τον όγκο των συναλλαγών που διεξάγει η επιχείρηση.⁶⁸

⁶³ Στο ίδιο, σ. 22-3

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 23-4

⁶⁵ Χουμανίδης, Λ. (1979). *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 303

⁶⁶ Mitchell, W.C. (1913). *Business cycles...*, ό.π., σ. 24

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 25-6

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 29

1.3.2 Ο επιχειρηματίας, οι τεχνικοί και οι μέτοχοι στην σύγχρονη επιχείρηση.

Στη συνέχεια ο Mitchell υπογραμμίζει τον ρόλο των ειδικών τεχνικών και τον ρόλο του επιχειρηματία. Οι πρώτοι, μέσω των τεχνικών γνώσεων και δεξιοτήτων που κατέχουν, διευθύνουν αποτελεσματικά την παραγωγική διαδικασία “διασφαλίζοντας την φυσική αποτελεσματικότητα της οικονομικής προσπάθειας”. Ο σχεδιασμός και η εκτέλεση των απαιτούμενων εργασιών, καθώς και ο έλεγχος της λειτουργίας των μηχανών, γίνεται υπό την επίβλεψη των ειδικών (πολιτικοί μηχανικοί, ηλεκτρολόγοι μηχανικοί, σχεδιαστές, χημικοί κ.α.), οι οποίοι γνωρίζουν κάθε βήμα της παραγωγικής διαδικασίας, την ροή των υλικών που υπεισέρχονται στα διάφορα στάδια αυτής, καθώς και των απαραίτητων διευθετήσεων που θα πρέπει να εκτελεστούν ώστε να παραχθεί αποτελεσματικά το προϊόν.⁶⁹

Από την άλλη μεριά, αποτυπώνει τον ρόλο του σύγχρονου επιχειρηματία, ο οποίος διαθέτει μεγαλύτερη εξουσία και βρίσκεται πιο πάνω από τους μηχανικούς στην ιεραρχική κλίμακα. Ο επιχειρηματίας, σχετίζεται με την δημιουργία χρηματικού κέρδους και αντιδιαστέλλεται με τον μηχανικό που ειδικεύεται στην δημιουργία αγαθών. Επίσης, η διεύθυνση της επιχείρησης εκτελείται από τον επιχειρηματία, ο οποίος χρησιμοποιεί τους μηχανικούς ως εργαζόμενους ώστε να επιτευχθεί αποτελεσματικότητα επί της παραγωγικής διαδικασίας και δημιουργία κέρδους. Συνεπώς, οι μηχανικοί δεν λειτουργούν ελεύθερα εντός της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά εκτελούν τις εντολές του επιχειρηματία.⁷⁰

Ο ρόλος του επιχειρηματία της σύγχρονης επιχείρησης, έχει μετατοπισθεί από έννοια του κλασικού τύπου επιχειρηματία, ο οποίος επένδυε μεγάλο όγκο κεφαλαίου, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα ολόκληρο το ρίσκο και ελέγχοντας το σύνολο του επιχειρηματικού εγχειρήματος. Αντίθετα, στην σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση, η εικόνα του επιχειρηματία, έχει αλλάξει ριζικά, καθώς τόσο η επένδυση όσο και το συνδεδεμένο με αυτή ρίσκο έχει μετατοπιστεί σε ένα μεγάλο πλήθος μετόχων, οι οποίοι διαθέτουν συνήθως ένα μικρό ποσοστό της ιδιοκτησίας της επιχείρησης, μέσω της κατοχής μετοχών. Επομένως, στην σύγχρονη βιομηχανική επιχείρηση, υφίσταται διαχωρισμός της διεύθυνσης από την ιδιοκτησία. Οι μέτοχοι ως ιδιοκτήτες της εταιρίας, αναθέτουν την διεύθυνση της εταιρίας σε ανώτερους διευθυντές, οι οποίοι μέσω γενικών διευθυντών διευθύνουν την επιχείρηση. Τέλος, οι γενικοί διευθυντές ανταμείβονται για τις υπηρεσίες τους, μέσω ενός μεικτού συστήματος το οποίο περιλαμβάνει σταθερό μισθό και ίσως μια έκτακτη αμοιβή συνδεδεμένη με την εξέλιξη της πορείας της επιχείρησης (δηλαδή ως ποσοστού επί των κερδών) ή μέσω της διανομής μετοχών.⁷¹

Έτσι, στην σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση όπου ο διαχωρισμός διεύθυνσης και ιδιοκτησίας έχει επικρατήσει, αναπτύσσονται διάφοροι ρόλοι και σχέσεις στο εσωτερικό της. Καταρχάς, ο τυπικός μέτοχος δεν συμμετέχει στην διεύθυνση της επιχείρησης, αλλά ψηφίζει την έγκριση των ετήσιων οικονομικών καταστάσεων στην ετήσια γενική συνέλευση. Ο τυπικός διευθυντής ασχολείται με την διαμόρφωση της γενικής πολιτικής της επιχείρησης, επιλέγει τους γενικούς διευθυντές, εγκρίνει ή

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 32

⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 32

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 32-3

απορρίπτει τις εκθέσεις απολογισμού της εταιρείας. Τέλος, οι γενικοί διευθυντές, οι οποίοι συνδέονται και εξαρτώνται από τον διευθυντή, μέσω της εξειδίκευσής τους σε εταιρικά ζητήματα (νομικά, χρηματοοικονομικά κ.α.) αποφασίζουν τις απαιτούμενες ενέργειες για την σωστή αξιοποίηση της εταιρικής περιουσίας. Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι η έννοια του καπιταλιστή-εργοδότη έχει μεταβληθεί και αυτό οφείλεται στον διαχωρισμό της διεύθυνσης από την ιδιοκτησία.⁷²

1.3.3 Σχεδιασμός και παραγωγική διαδικασία.

Η παραγωγή κατά τον Mitchell, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι συντονίζεται χωρίς την ύπαρξη κάποιου σχεδιασμού. Αντίθετα, πλήθος παραγόντων, από τον μηχανικό, τον επιχειρηματία, τον δανειστή και την κυβέρνηση παρέχουν από την θέση τους, τις κατάλληλες υπηρεσίες για την διεύθυνση της οικονομικής δραστηριότητας. Αν παρατηρήσουμε τις ενέργειες του επιχειρηματία και του μηχανικού, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι κινητοποιούνται με βάση την αποτελεσματικότητα και τον περιορισμό της απερισκεψίας η οποία μπορεί να οδηγήσει σε χρηματικές απώλειες. Η επιδίωξη ατομικής αποτελεσματικότητας εντός της χρηματικής οικονομίας, συντελεί στην επίτευξη συνεργασίας με ένα ευρύ περιεχόμενο, διασυνδέοντας και ενοποιώντας την επιχείρηση με τον δανειστή μέσω της παροχής πίστωσης, τον μηχανικό μέσω της παροχής τεχνογνωσίας και τον επενδυτή μέσω της εισφοράς επενδυτικών κεφαλαίων. Επομένως, μπορούμε να δούμε, ότι όλες αυτές οι ενέργειες των μεμονωμένων φορέων, αν και κατευθύνονται με βάση την ικανοποίηση της ατομικής αποτελεσματικότητας του καθενός ξεχωριστά, εντούτοις ο συνδυασμός τους κατευθύνεται προς την υλοποίηση ενός συνολικού σχεδίου.⁷³

Αυτή η ενοποίηση η οποία όπως αναφέρθηκε προέρχεται από την επιδίωξη της ατομικής αποτελεσματικότητας υφίσταται σε μεγάλο βαθμό εντός της χρηματικής οικονομίας. Όμως αυτό το “σύστημα διεύθυνσης της οικονομικής δραστηριότητας” υπόκειται σε ορισμένους σημαντικούς περιορισμούς. Αυτοί είναι οι εξής:

- Η επίτευξη αποτελεσματικού συντονισμού εντός της χρηματικής οικονομίας μπορεί να επιτευχθεί εντός της κάθε επιχείρησης και όχι μεταξύ ανεξάρτητων επιχειρήσεων
- Η επιδίωξη της διοίκησης της επιχείρησης είναι το χρηματικό κέρδος, επομένως δεν μπορούμε να πούμε με σιγουριά ότι προωθούνται και οι σκοποί της ευημερίας των πολιτών.
- Η προοπτική του κέρδους για την επιχείρηση δεν είναι βέβαιη. Αυτό διότι διάφοροι αστάθμητοι παράγοντες μπορεί να οδηγήσουν σε αποτυχία της επιχειρηματικής προσπάθειας.
- Ο κίνδυνος της επένδυσης σε μια επιχειρηματική δραστηριότητα μακροχρόνιου ορίζοντα και η πιθανή αδυναμία εξεύρεσης των πόρων κάλυψης του δανεισμού.⁷⁴

Αυτές οι αδυναμίες του “συστήματος διεύθυνσης της οικονομικής δραστηριότητας” και η πολυπλοκότητα των σχέσεων και των καθηκόντων που αναπτύσσονται σε αυτό, μπορεί να οδηγήσουν την όλη διαδικασία στην εμφάνιση

⁷² Mitchell, W.C. (1913). *Business cycles...*, ό.π., σ. 33

⁷³ Στο ίδιο, σ. 37-8

⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 38-9

δυσλειτουργίας, μέσα από την οποία εμφανίζεται η κρίση και η κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας.⁷⁵

Εντός της επιχείρησης κατά τον Mitchell αναπτύσσεται ο συντονισμός των καθηκόντων και των εργασιών, ο οποίος διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά. Ο συντονισμός αυτός, ως το αποτέλεσμα του σχεδιασμού των ειδικών μέσω των γνώσεων και δεξιοτήτων που κατέχουν, έχει έναν καθορισμένο σκοπό, δηλαδή την δημιουργία κέρδους. Για την ομαλή διεξαγωγή της λειτουργίας του, καθορίζεται και διευθύνεται μέσω μιας εσωτερικής εξουσίας η οποία διαθέτει την δύναμη να διεξάγει με αποτελεσματικό και οικονομικό τρόπο το πλάνο δράσης της επιχείρησης.⁷⁶

1.4 Galbraith

1.4.1 Η αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης.

Ο Galbraith επισημαίνει την αλλαγή της φύσης της επιχείρησης με την εμφάνιση του βιομηχανικού συστήματος και την αύξηση του μεγέθους των επιχειρήσεων. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα οι μεγάλες επιχειρήσεις υφίστανται σε ορισμένους μόνο τομείς της οικονομίας (σιδηρόδρομος, ναυτιλία, χαλυβουργία, πετρέλαιο, εξορύξεις), ενώ στις μέρες του (1967 έκδοση *The new Industrial State*) η μεγάλη επιχείρηση έχει επεκταθεί στο σύνολο σχεδόν της οικονομίας. Αυτή η αλλαγή στο μέγεθος των επιχειρήσεων συνοδεύτηκε από μια μετάβαση στο περιεχόμενο της ιδιοκτησίας. Πλέον, οι σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις, διοικούνται από ένα σώμα διευθυντών, οι οποίοι εκλέγονται συνήθως από το διοικητικό συμβούλιο και όχι από τις συνελεύσεις των μετόχων, ενώ παλαιότερα την διοίκηση της επιχείρησης την αναλάμβανε ο προσωπικά ο ιδιοκτήτης, η προσωπικότητα του οποίου καθόριζε και την πορεία της επιχείρησης.⁷⁷

Ο Galbraith αντιπαρέρχεται την συμβατική οικονομική σκέψη, ότι δηλαδή η περιθωριοποίηση των μικρών επιχειρήσεων οφείλεται στην άσκηση μονοπωλιακής δύναμης των μεγάλων επιχειρήσεων και στην ικανότητά τους για απόσπαση μεγαλύτερων τιμών και κερδών. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι το μέγεθος της επιχείρησης εξαρτάται από την διαθέσιμη τεχνολογία που διαθέτει. Καταλήγει τελικά στο συμπέρασμα ότι “εχθρός της αγοράς δεν είναι η ιδεολογία αλλά ο σπουδασμένος μηχανικός”. Επομένως, η εξειδίκευση της τεχνολογίας, και ως επακόλουθο η εξειδίκευση εργασίας και οργανωτικών διαδικασιών, καθώς και η επένδυση κεφαλαίων και χρόνου καθορίζει την άνοδο της κυριαρχίας των μεγάλων επιχειρήσεων. Ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, ανακύπτει η δυνατότητά τους επί καθορισμού τιμών και της διασφάλισης μέσω των κατάλληλων οργανωτικών δομών επαρκούς ζήτησης για τα προϊόντα τους.⁷⁸

Η σύγχρονη επιχείρηση κατά τον Galbraith συγκροτείται από την επένδυση μεγάλων κεφαλαίων τα οποία είναι απαραίτητα για την τεχνολογική ανάπτυξή της. Εξαιτίας αυτού του σημαντικού κόστους των επενδεδυμένων κεφαλαίων, απαιτείται να

⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 39-40

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 38

⁷⁷ Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον βιομηχανικόν κράτος*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 1-2

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 33-5

εξασφαλίσει επαρκή ζήτηση για τα προϊόντα της, προκειμένου να μειώσει τον επιχειρηματικό της κίνδυνο. Αυτό μπορεί να το πετύχει με την ανάπτυξη της κατάλληλης οργανωτικής δομής και την ύπαρξη εκπαιδευμένου προσωπικού με επαρκής τεχνικές ικανότητες. Έτσι, η μεγάλη επιχείρηση θα είναι σε θέση να προβλέψει το οικονομικό περιβάλλον της και να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε να μπορεί να επηρεάσει την αγορά στην οποία δραστηριοποιείται προς όφελος της, να μπορεί δηλαδή να επηρεάσει τις τιμές των εισροών που υπεισέρχονται στην παραγωγική διαδικασία, των μισθών, καθώς και των τιμών των προϊόντων που πωλεί, καθώς και να διαμορφώσει και σταθεροποιήσει την ζήτηση των προϊόντων της, μέσω της προσαρμογής των αναγκών του καταναλωτή ώστε να είναι συμβατές με τις δικές της επιδιώξεις.⁷⁹

1.4.2 Ιδιοκτησία και έλεγχος.

Ο Galbraith αναφέρει ότι στις τελευταίες δεκαετίες [αναφέρεται κυρίως από δεκαετία 1920 ως τις μέρες του (1967 έκδοση *The new Industrial State*)] έχει επέλθει σημαντική μεταβολή στην διοίκηση και τον έλεγχο της επιχείρησης. Συγκεκριμένα, εμφανίζεται μια μεταβίβαση της δύναμης από τους ιδιοκτήτες προς την γενική διεύθυνση. Οι ιδιοκτήτες (μέτοχοι) της μεγάλης επιχείρησης έχουν απολέσει ουσιαστικό βαθμό της δυνάμεως τους. Η άσκηση της διοίκησης της επιχείρησης, καθορίζεται από την γενική διεύθυνση, η οποία εκλέγει και τους διευθυντές της επιχείρησης, ενώ οι μέτοχοι περιορίζονται στην ψήφιση των πεπραγμένων κατά την ετήσια συνέλευση.⁸⁰

Σε αντίθεση με την έννοια του επιχειρηματία της κλασικής πολιτικής οικονομίας, ο οποίος συμμετείχε ενεργά και έδινε το προσωπικό του στίγμα (φαντασία, ικανότητα, ανάληψη ρίσκου) στον χώρο της επιχείρησης, στο βιομηχανικό σύστημα, το πρόσωπο του επιχειρηματία αποκτά μειωμένη σημασία. Πλέον, η αναγκαιότητα ορίζεται ως η οργάνωση του εσωτερικού της επιχείρησης και των διαθέσιμων δεξιοτήτων, ώστε να αντιμετωπισθεί ο αυξανόμενος ανταγωνισμός των επιχειρήσεων. Η ανάγκη για καινοτομία, η οργάνωση του ειδικευμένου προσωπικού με τις απαραίτητες δεξιότητες και γνώσεις μέσω του κατάλληλου προγραμματισμού, αποτελούν σημαντικοί παράμετροι για την επιτυχή τεχνολογική ανάπτυξη της επιχείρησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η ηγεσία και η αποτελεσματικότητα της οργάνωσης είναι καθοριστικοί παράγοντες επιτυχίας της σύγχρονης βιομηχανικής επιχείρησης.⁸¹

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως η σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση χαρακτηρίζεται από την επένδυση σημαντικών κεφαλαίων. Σχετικά με το ζήτημα αυτό ο Galbraith αναφέρει, ότι με την εμφάνιση της μεγάλης επιχείρησης “η ευθύνη για τις αποφάσεις επένδυσης αφαιρέθηκε από τους πολλούς ανεξάρτητους επιχειρηματίες, που ο καθένας τους αποκρίνονταν με το δικό του τρόπο στα κίνητρα της αγοράς, και πέρασε σε ορισμένο βαθμό στην αρμοδιότητα της διοίκησης της μεγάλης επιχείρησης”.⁸² Πάνω σε αυτό το ζήτημα οι Baran και Sweezy υπογραμμίζουν ότι: “η αντικατάσταση του ατομικού απ’ τον εταιρικό καπιταλιστή ισοδυναμεί με θεσμοποίηση της καπιταλιστικής λειτουργίας”⁸³

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 4-7

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 51 & 59

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 60

⁸² Galbraith, J.K. (1970). *Η κοινωνία της αφθονίας*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 159

⁸³ Baran, P. & Sweezy, P. (1978?). *Μονοπωλιακός καπιταλισμός: ανατομία του ιμπεριαλισμού*. Αθήνα: Gutenberg, σ. 106

1.4.3 Προγραμματισμός, τεχνολογία, εξειδίκευση.

Ο Galbraith στο βιβλίο του *Το νέον βιομηχανικό κράτος* (1967) επισημαίνει τον ρόλο της τεχνολογίας στην σύγχρονη βιομηχανική ζωή. Παριστάνει την εφαρμογή της τεχνολογίας ως μιας αξιοποίησης γνώσεων σε επιμέρους καθήκοντα τα οποία συνδυάζονται μέσω μιας αλυσιδωτής συνδεδεμένης διαδικασίας με τελικό σκοπό την ολοκλήρωση του συνολικού καθήκοντος. Ο βαθμός πολυπλοκότητας της τεχνολογίας, επηρεάζει αντίστοιχα την δέσμευση του παραγωγού για διάθεση χρήματος και χρόνου.

Η εφαρμογή της τεχνολογίας προϋποθέτει την χρήση εξειδικευμένου προσωπικού με τις κατάλληλες γνώσεις και τεχνικές δεξιότητες. Επίσης, η ανάγκη για ειδίκευση, οδηγεί αναπόφευκτα στην ανάγκη της οργάνωσης, η οποία αναλαμβάνει τον ρόλο του συντονισμού των επιμέρους ειδικοτήτων του οργανισμού, ώστε να μπορούν να συλλειτουργήσουν μεταξύ τους αποτελεσματικά. Ο μεγάλος αριθμός των ειδικοτήτων δυσκολεύει το έργο του συντονισμού και αυξάνει την ανάγκη για εξεύρεση ειδικευμένων στελεχών στον τομέα της οργάνωσης για να συντονιστεί το όλο επιχειρηματικό εγχείρημα.⁸⁴

Η δέσμευση σημαντικού κεφαλαίου και χρόνου, η ακαμψία της παραγωγικής διαδικασίας, η ανάγκη για μείωση του κινδύνου και των πιθανών δυσμενών εξελίξεων που συνοδεύει μια μεγάλη επένδυση, καθώς και η δυνατότητα διαμόρφωσης των επιθυμητών μελλοντικών γεγονότων δημιουργεί την ανάγκη για προγραμματισμό. Έτσι, επιτυγχάνεται η αποδοτική εκτέλεση των καθηκόντων, εντοπίζονται και διορθώνονται έγκαιρα οι όποιες αδυναμίες εμφανιστούν, διευκολύνοντας την επίτευξη των προσδοκώμενων αποτελεσμάτων.⁸⁵ Η δυσχέρεια του προγραμματισμού μιας παραγωγικής διαδικασίας στην οποία έχει δεσμευθεί μεγάλο μέρος κεφαλαίου είναι μια πραγματικότητα, εξαιτίας του πλήθους και της σημαντικότητας των ενδεχομένων που πρέπει να ληφθούν υπόψη και να μελετηθούν.⁸⁶ Με παρόμοιο τρόπο οι Baran και Sweezy τονίζοντας την σημασία της οργάνωσης για την μεγάλη εταιρεία, παραθέτουν ότι “το μέγεθος των εργασιών της εταιρείας επιβάλλει την εκτεταμένη εξειδίκευση και την ορθολογιστική οργάνωση της διευθυντικής λειτουργίας”⁸⁷

Εξαιτίας του μεγάλου όγκου επένδυσης κεφαλαίου και χρόνου, απαιτείται η τεχνολογία να προεξοφλεί σε τακτική βάση, από την μια την καταναλωτική ζήτηση και από την άλλη την αναγκαία ποσότητα εργασίας ή άλλων εισροών για την παραγωγή των προϊόντων της σε καθορισμένη τιμή. Δηλαδή, πρέπει εκ των προτέρων η επιχείρηση να μπορεί να εξασφαλίζει, ότι οι τιμές πληρωμής των εισροών που απαιτείται να καταβάλει, θα μπορούν να συγχρονιστούν με τις τιμές των προϊόντων που πωλεί. Όμως, επειδή πρόκειται για μελλοντικά γεγονότα δεν μπορεί να γνωρίζει στο παρόν, τις τιμές των προϊόντων που θα διαθέσει, καθώς και τις τιμές των εισροών που θα χρησιμοποιήσει. Για να είναι σε θέση να πράξει αυτό, θα πρέπει να μπορεί να ασκεί έλεγχο, τόσο στην διάθεση των προϊόντων της, όσο και στις εισροές που προμηθεύεται. Η δυνατότητα επίτευξης αυτού του ελέγχου, δύναται να πραγματοποιηθεί μέσω της αντικατάστασης της ελεύθερης αγοράς από τον

⁸⁴ Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον...*, ό.π., σ. 15-6

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 16-7

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 20

⁸⁷ Baran, P. & Sweezy, P. (1978?). *Μονοπωλιακός καπιταλισμός...*, ό.π., σ. 110

προγραμματισμό.⁸⁸ Έτσι κατορθώνεται η ελαχιστοποίηση της επίδρασης της αγοράς και ο περιορισμός της αβεβαιότητας που συνδέεται με αυτή.⁸⁹

Ένα παράδειγμα, αποτελεί η διαχείριση της ζήτησης των προϊόντων μέσω διαφήμισης και προηγμένων τεχνικών πωλήσεων. Κατ'αυτόν τον τρόπο, η μεγάλη επιχείρηση μπορεί να είναι σε θέση να δημιουργήσει ανάγκες και επιθυμίες οι οποίες προηγουμένως δεν υφίστανται. Στο πλαίσιο της στρατηγικής αυτών των επιχειρήσεων δαπανούνται εξάλλου, πολύ μεγάλα ποσά σε διαφημιστικές εκστρατείες για την επίτευξη αυτού του σκοπού.⁹⁰ Πλέον, η σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση μπορεί να περιορίσει ή και να εξαλείψει αρκετούς κινδύνους που αντιμετωπίζει. Εκτός από την διαφήμιση η οποία μπορεί να εξασφαλίσει τις προτιμήσεις των καταναλωτών προς τα προϊόντα της, η μεγάλη επιχείρηση είναι σε θέση να πρωτοπορήσει τεχνολογικά μέσω ανάπτυξης της έρευνας και της καινοτομίας, καθώς επίσης και να ανεξαρτητοποιηθεί από τους πιστωτές της μέσα από την επένδυση ιδίων πόρων. Η ανάπτυξη μιας πολύπλοκης οργάνωσης, μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στον περιορισμό της ανασφάλειας και των κινδύνων που την απειλούν.⁹¹

Η αντιμετώπιση της αβεβαιότητας που ενυπάρχει στην αγορά μπορεί να επιτευχθεί μέσω της εξεύρεσης ενός μηχανισμού, ο οποίος θα αντικαθιστά την αγορά, καθορίζοντας τις ποσότητες και τιμές διαθέσεως των προϊόντων. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους, όπως: α) πλήρη αντικατάσταση της αγοράς, β) έλεγχος της αγοράς από αγοραστές και πωλητές, γ) αναστολή της αγοράς για ορισμένο ή αόριστο χρόνο διαμέσου σύναψης συμφωνιών των συμβαλλόμενων μερών.⁹² Αυτοί οι τρεις τρόποι περιορισμού της αβεβαιότητας και ελέγχου επί της αγοράς εξαιτίας της σημαντικότητας που εμφανίζουν στο έργο του Galbraith αναλύονται αμέσως παρακάτω.

Ο πρώτος, αναφέρεται στην αντικατάσταση της αγοράς και πραγματοποιείται μέσω της κάθετης ολοκλήρωσης. Με αυτό τον τρόπο αποκτάται η κυριότητα τόσο προς τα πίσω (εφοδιασμός πρώτων υλών) όσο και προς τα εμπρός (δίκτυα διάθεσης προϊόντων). Στην πρώτη περίπτωση, η επιχείρηση παύει να εξαρτάται ως προς τις τιμές και τις ποσότητες που προμηθεύεται, επιτυγχάνοντας καλύτερες τιμές πρώτων υλών, επάρκεια ποσοτήτων, έγκαιρες παραδόσεις εισροών στα επιμέρους τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας, εξουδετέρωση των ανεξέλεγκτων διαπραγματεύσεων με προμηθευτές και συνεπώς μείωση της αβεβαιότητας.⁹³ Στην δεύτερη περίπτωση (δίκτυα διάθεσης), μπορεί να ελέγξει καλύτερα τις τιμές και τις ποσότητες πώλησης των προϊόντων της, επηρεάζοντας την καταναλωτική ζήτηση και περιορίζοντας την αβεβαιότητα.⁹⁴

Ο δεύτερος τρόπος επισημαίνει ότι η αγορά μπορεί να τεθεί υπό έλεγχο, μέσω του περιορισμού της ελευθερίας της συμπεριφοράς αγοραστών και πωλητών. Με την επίτευξη αυτής της δυνατότητας, η μεγάλη επιχείρηση, μέσω του προγραμματισμού πετυχαίνει να μειώσει την αβεβαιότητα ως προς την συμπεριφορά και τα κίνητρα πελατών και προμηθευτών της. Το μέγεθος της επιχείρησης καθορίζει την δύναμη για διαπραγμάτευση με καλύτερους όρους, τόσο με τους προμηθευτές, όσο και με τους

⁸⁸ Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον...*, ό.π., σ. 23-4

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 25-6

⁹⁰ Galbraith, J.K. (1970). *Η κοινωνία...*, ό.π., σ. 182-3

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 132-3

⁹² Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον...*, ό.π., σ. 27-8

⁹³ Στο ίδιο, σ. 28-9

⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 28 & 33

πελάτες, δίνοντας την δυνατότητα καθορισμού των τιμών πωλήσεων και αγοράς των προϊόντων. Κατά συνέπεια το μέγεθος της επιχείρησης συνδέεται με την δυνατότητα ελέγχου της αγοράς. Για παράδειγμα, απέναντι στους προμηθευτές της, οι οποίοι είναι πιθανό να εξαρτώνται σημαντικά λόγω του μεγέθους των παραγγελιών που προβαίνει, μια απόφαση διακοπής της συνεργασίας, μπορεί να είναι κρίσιμης σημασίας για την επιβίωση τους. Καθίσταται λοιπόν ο ρόλος του προμηθευτή υποχωρητικός απέναντι στις προθέσεις της μεγάλης εταιρίας. Επίσης, όσον αφορά τους πελάτες της, η μεγάλη εταιρεία μπορεί να εξασφαλίσει τον απαραίτητο έλεγχο επί των πωλήσεών της, μέσω της χρήσης διαφήμισης, προώθησης των πωλήσεων και επιμελούς σχεδιασμού των προϊόντων της. Οι παραπάνω ενέργειες αποδεικνύουν την δυνατότητα του προγραμματισμού να ελέγξει την αγορά συμβάλλοντας στον περιορισμό της αβεβαιότητας.⁹⁵

Τέλος, ο τρίτος τρόπος για τον περιορισμό της αγοράς πραγματοποιείται μέσω της ιδιαίτερης σύναψης μακροχρόνιων συμφωνιών ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες επιχειρήσεις για τον καθορισμό των όρων αγοράς ανάμεσά τους και συγκεκριμένα για τον προσδιορισμό της τιμής και της ποσότητας των προϊόντων που θα διατεθούν. Με τον τρόπο αυτό, οι συνεργαζόμενες επιχειρήσεις αποκτούν αμοιβαία οφέλη και περιορίζουν τον βαθμό της αβεβαιότητας της αγοράς. Η ικανότητα τήρησης τέτοιου είδους συμφωνιών σε μακροπρόθεσμη βάση αποκτά μεγαλύτερη αξιοπιστία όταν πρόκειται για μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεις, οι οποίες είναι σε θέση να επιβιώνουν επί μακρόν και να εκπληρώνουν τις δεσμεύσεις τους.⁹⁶

Η μεγάλη επιχείρηση έχει επίσης την δυνατότητα να έχει στην διάθεσή της σημαντικά κεφάλαια μέσω των κερδών της. Έτσι, αποφεύγει μια πολύ σημαντική μορφή αβεβαιότητας, την εξασφάλιση δηλαδή, μέσω της αγοράς, δανειακών επαρκών κεφαλαίων, τα οποία θα χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις της. Κατά αυτόν τον τρόπο, μειώνει τον βαθμό εξάρτησή της από την αγορά. Μπορεί επομένως, να σχεδιάζει αποτελεσματικότερα το πλάνο του βιομηχανικού της προγραμματισμού, να καθορίσει τις αναγκαίες επενδύσεις της και ταυτόχρονα να μπορεί να αντικαταστήσει εργασία με κεφάλαιο, αυξάνοντας το επίπεδο ελέγχου της επί των συντελεστών της παραγωγής.⁹⁷

1.4.4 Τεχνοδομή και λήψη αποφάσεων.

Ο Galbraith εξηγεί την μετάβαση της εξουσίας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα από τους γαιοκτήμονες στους κεφαλαιούχους. Ταυτόχρονα με αυτή την αλλαγή στην παραγωγική δομή της κοινωνίας και εξαιτίας των αυξημένων αναγκών της τεχνολογίας και του προγραμματισμού που αυτή συνόδευε, αυξήθηκε η αναγκαιότητα απασχόλησης και οργάνωσης ειδικευμένου προσωπικού.⁹⁸

Έτσι επισημαίνει την ανωτερότητα της οργάνωσης στην λήψη αποφάσεων σε σχέση με τα μεμονωμένα άτομα. Η οργάνωση συλλέγει, αξιοποιεί και σταθμίζει καλύτερα τον όγκο των πληροφοριών, καταλήγοντας συνεπώς σε καλύτερες αποφάσεις.⁹⁹ Κατά τον Galbraith, η ανάγκη για ύπαρξη ενός μηχανισμού λήψεως αποφάσεων που θα αξιοποιεί τις πληροφορίες πηγάζει από τρεις λόγους:

⁹⁵ Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον...*, ό.π, σ. 29-31

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 31-2

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 36-41

⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 55-9

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 61-2

1. Τεχνολογικές ανάγκες: Η πολυπλοκότητα της τεχνολογίας απαιτεί την ύπαρξη εξειδικευμένων ατόμων σε ένα περιορισμένο τομέα, οι οποίοι θα πρέπει να συνδυάζονται καταλλήλως
2. Προγραμματισμός και έλεγχος: Η προχωρημένη τεχνολογία και η χρήση μεγάλων ποσοτήτων κεφαλαίων καθιστά αναγκαίο τον προγραμματισμό και έλεγχο του περιβάλλοντος της επιχείρησης. Για τον σκοπό αυτό, η ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού και ο ορθός προγραμματισμός των απαιτούμενων εργασιών κρίνεται αποφασιστικός παράγοντας για την επιτυχία της σύγχρονης βιομηχανικής επιχείρησης.
3. Ανάγκη συντονισμού: Η ανάγκη συντονισμού των εξειδικευμένων στελεχών αποτελεί προϋπόθεση για την αξιοποίηση πληροφοριών και την καλύτερη λήψη αποφάσεων.¹⁰⁰

Περιγράφοντας την σύγχρονη επιχειρηματική οργάνωση, ο Galbraith αναφέρει ότι στις αρμοδιότητές της είναι η καθοδήγηση και η διεύθυνση πολυάριθμων ατόμων, τα οποία συγκεντρώνουν, επεξεργάζονται και ελέγχουν πλήθος πληροφοριών. Εντός της ιεραρχικής οργάνωσης ενυπάρχει ιεραρχία και διάφορες διαβαθμισμένες επιτροπές. Ο συντονισμός του όλου εγχειρήματος προϋποθέτει την τοποθέτηση των κατάλληλων ατόμων σε κάθε αρμόδια επιτροπή, τις αναγκαίες παρεμβάσεις, την ροή πληροφοριών μεταξύ των επιτροπών, την λήψη αποφάσεως και την διαβίβαση αυτής προς ανώτερη επιτροπή, η οποία αξιολογεί και αποφασίζει με βάσει τις διαβιβαζόμενες σε αυτή πληροφορίες. Για την επιτυχή λειτουργία της οργάνωσης, απαιτείται συνεργασία μεταξύ των μελών των επιτροπών και εξειδίκευση των εμπλεκόμενων ατόμων, τα οποία έχουν την ικανότητα ελέγχου και διαχείρισης των αναγκών πληροφοριών για την λήψη των αποφάσεων. Οπότε, στην σύγχρονη επιχείρηση, οι αποφάσεις λαμβάνονται όχι μεμονωμένα από τα άτομα, αλλά μέσα από συνεργαζόμενες ομάδες.¹⁰¹

Η εργασία των ομάδων για την αποτελεσματική λήψη αποφάσεων γίνεται μέσα στα πλαίσια της ιεραρχικής δομής και διάρθρωσης. Εντός αυτής, οι ανώτεροι καθοδηγούν τους κατώτερους μέσω διαταγών, ενώ οι τελευταίοι διαβιβάζουν και εφαρμόζουν αυτές τις διαταγές. Η οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται σε οποιοδήποτε σημείο της ιεραρχικής διάρθρωσης και τεκμηριώνεται βάσει των πληροφοριών.¹⁰²

Στις σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις, εξαιτίας της πολυπλοκότητας των διαδικασιών παραγωγής, απαιτείται η χρησιμοποίηση εξειδικευμένων γνώσεων τόσο σε διαφοροποιημένα ή δυσεύρετα προϊόντα, όσο και σε απλά και ομοιόμορφα προϊόντα. Ειδικά στα τελευταία, όπου η επιρροή της αγοράς είναι σημαντική, η χρήση εξειδικευμένων γνώσεων μπορεί να μειώσει την επίδραση της αγοράς, διασφαλίζοντας έτσι μεγαλύτερο έλεγχο επί των τιμών και των ποσοτήτων που διαθέτουν στην αγορά. Σε αυτές τις περιπτώσεις η δύναμη περνάει στην οργάνωση, η οποία αξιοποιεί τις δυνατότητες της ομάδας για χρήση και επεξεργασία εξειδικευμένων και απόκρυφων γνώσεων, με σκοπό την βελτίωση των λαμβανόμενων αποφάσεων. Για το σκοπό αυτό θα πρέπει να αξιοποιείται όλο το προσωπικό της επιχείρησης σε οποιαδήποτε θέση της ιεραρχικής κλίμακας και αν βρίσκεται. Για παράδειγμα, σημαντικές καινοτόμες ιδέες μπορούν να εμφανιστούν από το προσωπικό των κατώτερων βαθμίδων που βρίσκονται στην γραμμή παραγωγής, μέσα από την υιοθέτηση ενός συστήματος υποβολής

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 62-4

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 65-6

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 67

εισηγήσεων με σκοπό την βελτίωση διαδικασιών και προϊόντων. Έτσι, η συνεργασία μηχανικών, εργατών και διευθυντών και η δυνατότητα προώθησης και αξιολόγησης αιτημάτων και ιδεών, προς βελτίωση των διαδικασιών και προϊόντων, είναι μια κρίσιμη παράμετρος. Αν και τις αποφάσεις τις λαμβάνουν οι μάνατζερ, στην ουσία την πραγματική δύναμη για την λήψη αυτών εντός του οργανισμού, την διαθέτει το τεχνικό και εξειδικευμένο προσωπικό και οι προγραμματιστές της παραγωγής. Τέλος, μια έξωθεν παρέμβαση πιθανώς να βλάψει την αποτελεσματικότητα της ομάδας, ιδιαίτερα όταν αυτή στερείται επαρκούς πληροφόρησης.¹⁰³

Σχετικά με το ζήτημα της ηγεσίας, ο Galbraith αναφέρει, ότι η ηγεσία μπορεί να έχει περιορισμένη δύναμη, μιας και η σημαντικότερη λειτουργία της έγκειται στο να συνθέτει ή και να ανασυνθέτει όταν οι συνθήκες το απαιτούν, την ομάδα λήψεως αποφάσεων, καθώς επίσης, να της εξασφαλίζει την απαραίτητη αυτονομία, ώστε μέσα από την “οργανωμένη ευφυΐα” της, να μπορεί να δρα αποτελεσματικά αξιοποιώντας τις διαθέσιμες πληροφορίες και λαμβάνοντας αξιόπιστες αποφάσεις.¹⁰⁴

Η ηγεσία πριν την έλευση των σύγχρονων μεγάλων επιχειρήσεων βρισκόταν στα χέρια ενός ατόμου, του επιχειρηματία, ο οποίος διέθετε τόσο την ιδιοκτησία όσο και τον έλεγχο του κεφαλαίου. Πλέον, η ανάδυση της σύγχρονης επιχείρησης και οι νέες απαιτήσεις του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, το οποίο αναπτύσσεται με γρήγορους ρυθμούς εξαιτίας της σύγχρονης τεχνολογίας, απαιτούν τον προγραμματισμό των δραστηριοτήτων, ο οποίος μπορεί να διεξαχθεί αποτελεσματικά με την διαμόρφωση της οργάνωσης της επιχείρησης. Επομένως, στις σύγχρονες επιχειρήσεις η λήψη αποφάσεων λαμβάνεται στα πλαίσια της οργάνωσης και γίνεται μέσω της γενικής διεύθυνσης, η οποία περιλαμβάνει επιτελικά στελέχη και προϊσταμένους διευθύνσεων και τμημάτων. Όμως, τα άτομα που συμμετέχουν στην διαδικασία λήψεως αποφάσεων δεν περιορίζονται μόνο σε αυτά, αλλά περιλαμβάνουν ένα ευρύτερο σύνολο, το οποίο περιλαμβάνει όσους κατέχουν εξειδικευμένες γνώσεις ή εμπειρία, από τις θέσεις των ανώτερων στελεχών ως τους εργατοϋπαλλήλους. “Καθοδηγητικό νου” της επιχείρησης αποτελεί η σύνθεση όλου αυτού του συνόλου, δηλαδή η “τεχνοδομή” και όχι μεμονωμένα γενική διεύθυνση.¹⁰⁵

Η έλευση της σύγχρονης μεγάλης εταιρείας, η οποία και λειτουργεί ανεξάρτητα ως νομικό πρόσωπο, αποκτά μυθικές διαστάσεις, επεκτείνεται σε διαφορετικούς τομείς δραστηριότητας και προσδοκά στην απόκτηση μονοπωλιακής δύναμης. Η επιδίωξη διαμόρφωσης του περιβάλλοντός της, μείωσης της αβεβαιότητας και ελέγχου της αγοράς, επιτυγχάνεται μέσω του προγραμματισμού.¹⁰⁶

Το μεγάλο μέγεθος της επιχείρησης ενδέχεται να συνδέεται με διάφορα πλεονεκτήματα, όπως μείωση του κόστους παραγωγής μέσω οικονομιών κλίμακας, καθώς και απόκτηση μονοπωλιακής δύναμης. Επίσης, μια αρκετά μεγάλη σε μέγεθος επιχείρηση μπορεί να έχει πρόσβαση σε σύγχρονη τεχνολογία καθώς και να ελέγχει την αγορά. Έτσι, για την επίτευξη επιτυχούς προγραμματισμού, ο οποίος θα εξασφαλίζει αποτελεσματικό έλεγχο προμηθειών και επαρκή ζήτηση των προϊόντων, καθώς και εύκολη πρόσβαση σε χρηματοοικονομικούς πόρους, μειώνοντας έτσι και τον επιχειρηματικό κίνδυνο, απαιτείται ένα μεγάλο μέγεθος επιχείρησης.¹⁰⁷

¹⁰³ Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον...*, ό.π., σ. 69-71

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 71-2

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 72-3

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 74-6

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 78-9

Ο θεσμός της εταιρίας, μέσω της ανεξαρτησίας που παρέχει η εταιρική ιδιότητα ως νομικό πρόσωπο, προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα για την λειτουργία της τεχνοδομής. Έτσι ο μηχανισμός λήψεως των αποφάσεων μέσω της διαχείρισης των κατάλληλων πληροφοριών μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα, περιορίζοντας το ενδεχόμενο παρέμβασης κάποιου εξωτερικού παράγοντα. Στο σημείο αυτό ο Galbraith, τονίζει τον κίνδυνο ανάμειξης των μετόχων στις διοικητικές αποφάσεις. Για αυτό ισχυρίζεται, ότι η άσκηση εξουσίας από την πλευρά των μετόχων πρέπει να αποκλείεται για ουσιαστικά θέματα, στα οποία η λήψη αποφάσεως θα πρέπει να στηρίζεται στην ομάδα. Βέβαια όπως επισημαίνει, σταδιακά και με την πάροδο του χρόνου οι μετοχές διαχέονται σε περισσότερα χέρια (κατάτμηση χαρτοφυλακίου μετόχου, κατανομή επενδύσεων ιδρυμάτων, διάσπαση περιουσιών μέσω διαζυγίων) και συνεπώς ο μέτοχος χάνει την δυνατότητα ουσιαστικής ανάμειξης στις εταιρικές υποθέσεις.¹⁰⁸

Η μεγάλη επιχείρηση μέσα από την ύπαρξη προηγμένης τεχνοδομής η οποία αποτελείται από υψηλής εξειδίκευσης στελέχη, όπως μηχανικοί, προγραμματιστές, εμπειρογνώμονες πωλήσεων καθώς και λοιπών ειδικοτήτων προσωπικό έχει την ικανότητα να προστατεύεται από εξωτερικούς παράγοντες λόγω του αυξημένου κύρους της. Η μεγάλη επιχείρηση πλέον καθίσταται αρμόδια στην λήψη πολύπλοκων αποφάσεων αξιοποιώντας το εξειδικευμένο δυναμικό της και χρησιμοποιώντας την αναγκαία τεχνολογία στο πλαίσιο του προγραμματισμού της.¹⁰⁹

Ένα άλλο πλεονέκτημα της τεχνοδομής μιας μεγάλης επιχείρησης, είναι το γεγονός ότι η ίδια επιχείρηση έχει την δυνατότητα χρηματοδότησης των κεφαλαίων της μέσα από την αξιοποίηση των εσόδων της. Αυτή η αυτοχρηματοδότηση πραγματοποιείται με την χρήση των μη διανεμόμενων κερδών, μειώνοντας ταυτόχρονα την εξάρτησή της από το τραπεζικό σύστημα. Όμως, η μη πραγματοποίηση κέρδους μπορεί να στερήσει αυτή την δυνατότητα και συνεπώς να απειλήσει την αυτονομία της “τεχνοδομής”. Όμως, αυτό δεν είναι συνηθισμένο αλλά αποτελεί εξαίρεση καθώς συνήθως η μεγάλη επιχείρηση μέσω του κατάλληλου προγραμματισμού της και της τεχνοδομής της, έχει την δυνατότητα να επιτυγχάνει κέρδος.¹¹⁰

Συνεπώς, με βάση την παραπάνω ανάλυση, ο Galbraith εξετάζοντας τη σχέση του επιχειρηματία με την τεχνοδομή, τονίζει ότι η σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση αξιοποιεί την σύγχρονη τεχνολογία, την αυξημένη κεφαλαιοποίηση και τον προγραμματισμό της, αποκτώντας έτσι μεγαλύτερη ευελιξία και ελευθερία καθώς και δυνατότητα επηρεασμού της αγοράς, σε σύγκριση με την μικρή επιχείρηση η οποία εμφανίζει αυξημένη εξάρτηση από την αγορά. Επίσης, με την αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης, η ιδιοκτησία μοιράζεται σε πλήθος μετόχων καθιστώντας έτσι τους ιδιοκτήτες περισσότερο παθητικούς απέναντι στην λήψη αποφάσεων. Αντίθετα, πλέον με την αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης, την πολυπλοκότητα των διαδικασιών και των γνώσεων που απαιτούνται, καθώς και τα αυξημένα καθήκοντα ελέγχου και προγραμματισμού, η λήψη αποφάσεων προϋποθέτει ειδικευμένο προσωπικό το οποίο είναι ικανό να συνδυάσει καταλλήλως το σύνολο των πληροφοριακών δεδομένων ώστε να ληφθούν οι βέλτιστες αποφάσεις. Έτσι η ομάδα αυτή του εξειδικευμένου προσωπικού, η “τεχνοδομή” αντικαθιστά τον ρόλο του μεμονωμένου επιχειρηματία.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 79-80

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 83

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 83-5

Συνοψίζοντας, στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάστηκαν οι βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις της θεωρίας της επιχείρησης, όπως αναπτύχθηκαν από τους βασικούς εκπροσώπους της αρχικής θεσμικής σχολής. Στο επόμενο κεφάλαιο, γίνεται μια διερεύνηση της εξέλιξης των κύριων νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης, ξεκινώντας αρχικά με την έρευνα του Coase για την εξέταση της φύσης της επιχείρησης, η οποία παρουσιάστηκε στο άρθρο του που δημοσιεύθηκε το 1937 με τίτλο *The nature of the firm*.

Κεφάλαιο 2: Νεοθεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης (Α μέρος): Η θεωρία του κόστους συναλλαγών

2.1 Η Θεωρία Κόστους Συναλλαγών

Μετά την παρουσίαση των αρχικών θεσμικών θεωριών της επιχείρησης, στο κεφάλαιο αυτό καθώς και στο επόμενο θα ασχοληθούμε με τις βασικές νεοθεσμικές θεωρίες της επιχείρησης. Το αρχικό έναυσμα για την φύση της επιχείρησης από τους νεοθεσμικούς, είχε ήδη διατυπωθεί από το 1937 με το έργο του Coase. Εντούτοις, η εξέταση και διερεύνηση αυτού του θέματος άρχισε να αναπτύσσεται με πιο συστηματικό τρόπο από την δεκαετία του 1970 και έπειτα, μέσα από μια πλειάδα ερευνητικών εργασιών, από τις οποίες η προσέγγιση της θεωρίας της επιχείρησης διακλαδώνεται σε ποικίλες κατευθύνσεις. Έτσι, η έρευνα γύρω από την φύση, τον τρόπο λειτουργίας της επιχείρησης, της διερεύνησης της δομής και του και του τρόπου αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον και την αγορά, μπορεί να διαφωτιστούν μέσα από την κατανόηση των βασικών κατηγοριών στις οποίες αναπτύσσονται οι νεοθεσμικές θεωρίες της επιχείρησης. Αυτές είναι, η θεωρία του κόστους συναλλαγών, οι θεωρίες συμβολαίων και οι θεωρίες αντιπροσώπευσης. Στο παρόν κεφάλαιο, εξετάζουμε την διαμόρφωση της θεωρίας του κόστους συναλλαγών μέσα από την εξέλιξή της από τα έργα των Coase και Williamson.

Όπως αναφέρει ο Πιτέλης, ο Coase προσπαθεί να ερμηνεύσει την επιχείρηση στα πλαίσια της αποτυχίας του μηχανισμού της αγοράς, ως αποτέλεσμα τους κόστους συναλλαγών. Στη συνέχεια η ανάλυση του Coase επεκτάθηκε μελετώντας την λειτουργία του νομικού συστήματος και του κράτους στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς. Από την άλλη, η προσέγγιση του Williamson διεύρυνε την ανάλυση του Coase εξετάζοντας ορισμένους ανθρώπινους και περιβαλλοντικούς παράγοντες, οι οποίοι συνεισφέρουν στην αποτυχία της αγοράς. Επίσης, μελέτησε την συμπεριφορά της επιχείρησης σε όρους μείωσης του συναλλακτικού κόστους.¹¹¹

2.1.1 Coase

2.1.1.1 Περί φύσης της επιχείρησης: Η ανάδυση του κόστους συναλλαγών.

Το 1937 με το άρθρο του Coase *The Nature of the Firm*, γίνεται μια αρχική συζήτηση για την φύση και τον τρόπο λειτουργίας της επιχείρησης. Προκύπτει έτσι η ερώτηση “Γιατί υφίσταται η επιχείρηση;”, ένα θεμελιώδες ερώτημα που τίθεται μέσα στο οικονομικό περιβάλλον μιας εποχής, όπου η ορθόδοξη τότε οικονομική θεωρία δεν είχε ως τότε προβληματιστεί. Αυτό διότι, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η νεοκλασική θεωρία αντιμετώπιζε την επιχείρηση ως ένα “μαύρο κουτί”, δηλαδή ως μια τεχνολογική συνάρτηση παραγωγής όπου οι εισερχόμενες εισροές διαμέσου μιας διαδικασίας επεξεργασίας με την συμβολή των λοιπών παραγωγικών συντελεστών (εργασία, κεφάλαιο) μετατρέπονται σε εκροές, οι οποίες στη συνέχεια διανέμονται μέσω του μηχανισμού της αγοράς.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, διατυπώνει ότι η προσέγγιση της κατανομής των πόρων μέσω του αυτόματου μηχανισμού της αγοράς, μας δίνει μια μη ολοκληρωμένη

¹¹¹ Πιτέλης, Χ. (2004). *Οικονομικοί Θεσμοί, Διεθνής Ανταγωνιστικότητα και Οικονομική Πολιτική*. Αθήνα: Τυπωθήτω/Δαρδανός, σ. 19-20

οπτική της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Αυτό επειδή, στην πραγματικότητα υπάρχουν πολλές περιοχές στις οποίες αυτός ο μηχανισμός δεν μπορεί να λειτουργήσει. Ένα παράδειγμα αποτελεί η μετακίνηση ενός εργάτη σε διάφορα τμήματα εντός της επιχείρησης στο πλαίσιο της εργασιακής του σχέσης με τον εργοδότη του. Αυτή η μετακίνηση, δεν υπόκειται στους όρους της κατανομής των πόρων μέσω του μηχανισμού της αγοράς, αλλά αντίθετα, αποτελεί μια εσωτερική μετακίνηση εντός της επιχείρησης. Επομένως, εκτός της επιχείρησης ο συντονισμός της παραγωγικής διαδικασίας πραγματοποιείται από τους μηχανισμούς της αγοράς, ενώ εντός της επιχείρησης ο συντονισμός διεξάγεται από τις αποφάσεις του επιχειρηματία.¹¹²

Σύμφωνα με τον Coase, έχουμε τρεις μορφές συναλλακτικού κόστους, το κόστος αποκάλυψης τιμών, το κόστος σύναψης κάθε μεμονωμένου συμβολαίου και το κόστος μακροχρόνιων συμβάσεων. Έτσι, ένας βασικός λόγος δημιουργίας της επιχείρησης προέρχεται από το γεγονός ότι η χρήση του μηχανισμού της αγοράς συνεπάγεται ένα κόστος, το οποίο σχετίζεται με την “αποκάλυψη των σχετικών τιμών”. Αυτό το κόστος, μπορεί να περιοριστεί μέσω των ειδικών, οι οποίοι έχουν την ικανότητα και την εξειδίκευση να προσφέρουν έναντι αμοιβής αυτή την πληροφόρηση. Επίσης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν και το κόστος που απαιτείται για την διαπραγμάτευση και την σύναψη ξεχωριστών συμβολαίων μέσα στο πλαίσιο της αγοράς καθώς και η δυνατότητα αντικατάστασης αυτών με μακροχρόνια που συνάπτονται εντός της επιχείρησης. Αν και δεν εξαλείφεται το κόστος συμβολαίων όταν εσωτερικεύονται εντός της επιχείρησης, ωστόσο προκύπτει σημαντικός περιορισμός του, μέσω της θέσπισης ενός μακροχρόνιου συμβολαίου που υποκαθιστά και ενσωματώνει μια σειρά επιμέρους συμβολαίων. Τέλος, η τρίτη μορφή συναλλακτικού κόστους αναφέρεται στην χρήση μέσω της αγοράς μακροχρόνιων συμβάσεων. Εδώ, εμφανίζεται ένα σημαντικό μειονέκτημα εξαιτίας της έλλειψης δυνατότητας πρόβλεψης επί της συμπεριφοράς του συμβαλλόμενου σε βάθος χρόνου και της πιθανότητας απόκλισης αυτής από την επιθυμητή.¹¹³

Από την παραπάνω κατηγοριοποίηση του συναλλακτικού κόστους, είναι φανερό ότι η εμφάνιση της επιχείρησης προκύπτει μέσω της προσπάθειας περιορισμού του κόστους συναλλαγής. Έτσι, η διαπραγμάτευση κάποιων δραστηριοτήτων εντός της επιχείρησης και η εσωτερικοποίηση ορισμένων εργασιών (ειδικοί με εξειδικευμένες γνώσεις, μακροχρόνια συμβόλαια) οδηγεί προς την κατεύθυνση της εξοικονόμησης κόστους. Ή διαφορετικά, η εμφάνιση της επιχείρησης μπορεί να εξηγηθεί και σε όρους αποτυχίας της αγοράς. Το κόστος συναλλαγών κατά τον Coase, είναι το κόστος της χρήσης της αγοράς, ο περιορισμός του οποίου πραγματοποιείται μέσω της ύπαρξης της επιχείρησης. Η επιχείρηση εμφανίζεται αντικαθιστώντας τον ρόλο της αγοράς σε εκείνες τις συναλλαγές οι οποίες μπορούν να διεξαχθούν οικονομικότερα στο εσωτερικό της.

Εξετάζοντας την φύση των συμβολαίων, ο Coase αναφέρει, ότι το συμβόλαιο περιλαμβάνει μια συμφωνία επί καθορισμένης αμοιβής στην βάση υπακοής προς τις εντολές του επιχειρηματία, μέσα στα πλαίσια καθορισμένων ορίων. Τονίζει ότι το κόστος σύναψης συμβολαίων στο μακροχρόνιο ορίζοντα, μπορεί να περιορισθεί μέσω της σύναψης ενός μακροχρόνιου συμβολαίου σε σύγκριση με την σύναψη μερικών συντομότερων συμβολαίων. Επίσης, μέσω της σύναψης μακροχρόνιων συμβολαίων για την παροχή αγαθών ή υπηρεσιών εντός της επιχείρησης, ο αγοραστής μπορεί να

¹¹² Coase, R.H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), σ. 387-388

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 390-1

κατευθύνει τις ενέργειες του προμηθευτή, ορίζοντας αρχικά τους γενικούς όρους του συμβολαίου και αφήνοντας σε μεταγενέστερο χρονικό διάστημα την διατύπωση λεπτομερειακών όρων. Αυτό διότι, στον μακροχρόνιο ορίζοντα δεν μπορούν να προβλεφθούν με ακρίβεια όλοι οι όροι του συμβολαίου εξαρχής. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο της οργανωτικής δομής της επιχείρησης και της σύναψης ενός συμβολαίου εργασίας, ο εργοδότης μπορεί να διευθύνει την εκτέλεση της εργασίας παρέχοντας ως αντάλλαγμα μισθό. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όπου τα βραχυχρόνια συμβόλαια αποτελούν μια μη ικανοποιητική λύση, η δέσμευση των μερών από την χρήση μακροχρόνιων συμβολαίων, συμβάλει στην εμφάνιση του φαινομένου της επιχείρησης. Επομένως, η ανάδυση της επιχείρησης οδηγεί σε εξοικονόμηση κόστους μέσω της δυνατότητας του επιχειρηματία να διευθύνει τους παραγωγικούς πόρους.¹¹⁴

Στη συνέχεια ο Coase θέτει το ερώτημα “γιατί δεν μπορεί όλη η παραγωγή να διεξαχθεί από μια μεγάλη επιχείρηση;”. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι λόγω μειωμένων αποδόσεων, αυξημένου επιπέδου συναλλαγών που οδηγούν σε υπερφόρτωση της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και πιθανών αυξήσεων στις τιμές ορισμένων συντελεστών παραγωγής εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης τους, αυτό δεν είναι εφικτό.¹¹⁵ Συνεπώς το μέγεθος της επιχείρησης, προσεγγίζεται σταδιακά βάσει της οριακής ανάλυσης του συναλλακτικού κόστους, ως το σημείο δηλαδή, όπου το κόστος διεξαγωγής της δραστηριότητας εντός της επιχείρησης θα ισούται με το κόστος διεξαγωγής της δραστηριότητας από άλλη επιχείρηση ή από την αγορά. Δίνει δηλαδή μια δυναμική πορεία για την εξέλιξη και διαμόρφωση του μεγέθους της επιχείρησης, όπου ο επιχειρηματίας μέσω μιας διαδικασίας συνεχούς αναπροσαρμογής φτάνει σε μια κατάσταση ισορροπίας, η οποία τελικά προσδιορίζει και το μέγεθος της επιχείρησης.¹¹⁶

Αναλύοντας τον παράγοντα αβεβαιότητα, καταλήγει στο ότι οι άνθρωποι είναι αναγκασμένοι να προβλέψουν τις μελλοντικές συμπεριφορές και επιθυμίες των άλλων, διότι οι μελλοντικές ενέργειες των ατόμων δεν μπορούν να προσδιορισθούν από πριν ώστε να μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένες επιθυμητές συμπεριφορές. Αντίθετα, η εμφάνιση του απρόβλεπτου και του ρίσκου είναι συνεχώς εμφανής. Ο περιορισμός αυτής της αβεβαιότητας μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από την ανάδυση του ρόλου του επιχειρηματία ο οποίος καλείται να κατευθύνει τις δραστηριότητες άλλων ατόμων (εργαζομένων, προμηθευτών) δια μέσου του συστήματος της αμοιβής περιορίζοντας έτσι τον βαθμό της αβεβαιότητας.¹¹⁷

Τέλος, ο Coase κάνοντας μια σύγκριση της ιδέας της επιχείρησης που ανέπτυξε, με το τι συμβαίνει στον πραγματικό κόσμο των επιχειρήσεων, αντιπαραβάλλει την σχέση του εργοδότη και του εργαζόμενου. Έτσι, ο εργαζόμενος πρέπει να προσφέρει τις υπηρεσίες του στον εργοδότη του ή σε εντολοδόχους του εργοδότη του. Ο εργοδότης, έχει το δικαίωμα παρατήρησης και ελέγχου της εργασίας του εργαζόμενου είτε άμεσα προσωπικώς ή με έμμεσο τρόπο με την μεσολάβηση τρίτου ατόμου. Στο πλαίσιο αυτού του δικαιώματος, καθορίζει τις συνθήκες εργασίας του εργαζόμενου (πότε να δουλέψει, με ποιο ωράριο, και με ποιο τρόπο). Καταλήγει λέγοντας, ότι ο ορισμός της επιχείρησης βάσει της θεωρίας που ανέπτυξε είναι ρεαλιστικός.¹¹⁸

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 391-2

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 394-5

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 404-5

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 399-400

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ. 403-4

2.1.2 Williamson

2.1.2.1 Το κόστος συναλλαγών και ο θεσμός της επιχείρησης.

Το έργο του Coase από την δεκαετία του 1970 λαμβάνει μια νέα ώθηση μέσα από την έρευνα του Williamson, ο οποίος από τότε μελετά με συστηματικό τρόπο τους θεσμικούς μηχανισμούς της καπιταλιστικής οικονομίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στην μείωση του κόστους συναλλαγών μέσα από την προσπάθεια εσωτερικοποίησης διάφορων λειτουργιών οι οποίες διεξάγονται οικονομικότερα εντός της επιχείρησης σε σχέση με την αγορά. Μέσα από μια τροποποίηση ορισμένων βασικών παραμέτρων της νεοκλασικής θεωρίας (ορθολογισμός, πληροφόρηση) γίνεται μια προσπάθεια να θεμελιωθεί μια θεωρία της επιχείρησης, η οποία πλέον αποκτά ένα διαφορετικό περιεχόμενο, εστιάζοντας τόσο στο εσωτερικό πλαίσιο οργάνωσης (συμβόλαια, καθετοποίηση) όσο και στην αλληλεπίδραση που υφίσταται ο θεσμός της επιχείρησης με την αγορά.

Στο βασικό του έργο *The Economic Institutions of Capitalism* που δημοσιεύτηκε το 1985, ο Williamson εστιάζει στην εξοικονόμηση συναλλακτικού κόστους μέσω του θεσμού της επιχείρησης. Όπως ο ίδιος εξηγεί “το υπέρμετρο βάρος το οποίο αναθέτω στην εξοικονόμηση του κόστους συναλλαγών, είναι ότι αποτελεί ένα επινόημα μέσα από το οποίο επιδιώκεται να επανορθωθεί μια κατάσταση προηγούμενης αμέλειας και υποτίμησης”.¹¹⁹

Σύμφωνα με τον Williamson, οτιδήποτε μπορεί να διατυπωθεί ως ένα συμβολιακό πρόβλημα, μπορούμε να το διερευνήσουμε κάτω από όρους κόστους συναλλαγών. Επίσης, αρκετά συχνά ορισμένες καταστάσεις οι οποίες αρχικά μοιάζουν να μην μπορούν να διατυπωθούν σε μορφή συμβολαίου, εντούτοις, κάτω από μια περισσότερο λεπτομερή εξέταση μπορούμε να διαπιστώσουμε μια κρυφή συμβολιακή τους διάσταση και συνεπώς να τις εντάξουμε σε όρους κόστους συναλλαγών.¹²⁰

Τονίζει ότι η συναλλαγή αποτελεί την “βασική μονάδα ανάλυσης” και ότι μέσω της ανάθεσης συναλλαγών εντός μιας οργανωτικής δομής ενός οργανισμού προκύπτει εξοικονόμηση συναλλακτικού κόστους.¹²¹ Όμως, πριν την εμφάνιση της θεωρίας του συναλλακτικού κόστους, η επικρατούσα άποψη της επιχείρησης ως τεχνολογικής συνάρτησης παραγωγής είχε διαμορφώσει μια αντίληψη ότι οι περιπτώσεις μη καθιερωμένων συμβολαιακών πρακτικών, οφείλονται σε μονοπωλιακές καταστάσεις.¹²²

Σχετικά με το ζήτημα αυτό, ο Δουράκης αναφέρει σχολιάζοντας την εμφάνιση του ατελούς ανταγωνισμού και την ύπαρξη συγκεντρωτικών επιχειρήσεων ότι “η νεοκλασική οικονομική θεωρία -τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970- αρνείται το ιστορικά επιβεβαιωμένο γεγονός της ύπαρξης τέτοιων επιχειρήσεων, που απέκτησαν μονοπωλιακή δύναμη και κυριάρχησαν στο οικονομικό στερέωμα κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα”.¹²³

¹¹⁹ Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting*. New York : London: Free Press ; Collier Macmillan, σ.17

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 17

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 18

¹²² Στο ίδιο, σ. 19

¹²³ Δουράκης, Γ. (2005). *Νέες μορφές οργάνωσης: Η Αμφιλεγόμενη Δυναμική του Βιομηχανικού Καπιταλισμού στα Τέλη του 20^{ου} και τις Αρχές του 21^{ου} Αιώνα*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 22

Βάσει αυτών των παρατηρήσεων αρχίζει να διαμορφώνεται μια νέα προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η επιχείρηση θα πρέπει να προσεγγίζεται ως ένας θεσμός ο οποίος σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να αντικαταστήσει την αγορά και όχι απλά ως μια τεχνολογική σχέση χωρίς περαιτέρω περιεχόμενο. Έτσι σύμφωνα με τον Williamson, ήταν αναγκαίο να προσεγγίσουμε την έννοια της επιχείρησης πέρα από την παραδοσιακή αντίληψη της ως μια συνάρτηση παραγωγής και να εστιάσουμε στο περιεχόμενο της επιχείρησης ως δομή διακυβέρνησης, η οποία αναπτύσσει δική της εσωτερική οργάνωση με σκοπό την επίτευξη της εκπλήρωσης των στόχων της.¹²⁴ Η εξοικονόμηση κόστους συναλλαγών μέσω της αντικατάστασης της αγοράς από τον θεσμό της επιχείρησης χρησιμοποιεί την ανάπτυξη ενός ιεραρχικού μηχανισμού για τον επιτυχή συντονισμό.¹²⁵

Η ανάλυση του κόστους συναλλαγών μπορεί να διακριθεί σε δύο κατηγορίες, δηλαδή στο “εκ των προτέρων” και στο “εκ των υστέρων”. Το εκ των προτέρων κόστος συναλλαγών, αναφέρεται στο στάδιο της διαδικασίας της διαπραγμάτευσης και του καθορισμού των παραμέτρων της συμφωνίας. Σε αυτό, δίνεται έμφαση, στο λεπτομερή προσδιορισμό των συστατικών της σύμβασης όπου καθορίζονται με σαφήνεια οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των μερών. Έτσι, έχουμε μια εκ των προτέρων δέσμευση των μερών για τους όρους και τον τρόπο εκτέλεσης της συναλλαγής. Αντίθετα, τα εκ των υστέρων κόστη συναλλαγής, προκύπτουν μέσα από την παρατήρηση της εξέλιξης των πραγματικών περιστατικών που αναπτύσσονται κατά την διάρκεια του χρόνου, και μέσω μιας διαδικασίας αναπροσαρμογής των δεδομένων της σύμβασης, με τέτοιο τρόπο, ώστε κατά την εκτέλεσή της να προκύπτει εξοικονόμηση κόστους. Αυτή η εκ των υστέρων προσαρμογή, προκύπτει διότι η πρόβλεψη όλων των καταστάσεων εκ των προτέρων δεν μπορεί να είναι εφικτή.¹²⁶

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται αντιληπτή η διαχρονικότητα και η μη στατικότητα των συναλλαγών κατά τον Williamson. Μια συμφωνία δεν είναι μια άπαξ ρύθμιση της σχέσης, διότι τα πραγματικά περιστατικά που προκύπτουν με το πέρασμα του χρόνου αξιολογούνται από τα δύο μέρη και επιφέρουν την δυνατότητα αναπροσαρμογής της συμφωνίας. Επίσης, η προοπτική αυτονόμησης είναι εφικτή και συνεπώς δεν θα πρέπει να αγνοηθεί. Αυτό μπορεί εύκολα να φανεί από το γεγονός ότι το κάθε μέρος δεν μπορεί να είναι σίγουρο για την επιμελή εκπλήρωση των συμβατικών υποχρεώσεων του άλλου μέρους, μιας και δεν υπάρχει εγγύηση δέσμευσης των μερών σχετικά με την συμφωνία. Όπως αναφέρει ο Williamson, απέναντι στο ενδεχόμενο κίνδυνο αυτονόμησης και διάσπασης της συμφωνίας, τα συμβαλλόμενα μέρη ίσως υποκαταστήσουν την αγορά μέσω της εσωτερικοποίησης των δραστηριοτήτων.¹²⁷

Επίσης, κατά τον Williamson, τα εκ των προτέρων και εκ των υστέρων κόστη βρίσκονται σε κάποια σχέση αλληλεξάρτησης. Σχετικά με την δυνατότητα ποσοτικοποίησης αυτών των ειδών κόστους, αν και παρουσιάζεται δυσκολία μέτρησης, εντούτοις αυτή μπορεί να ξεπεραστεί μέσω μιας διατακτικής κατάταξης του κόστους.¹²⁸

¹²⁴ Williamson, O. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), σ. 602

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 603

¹²⁶ Williamson, O.E. (1985). *The Economic...*, ό.π., σ. 20

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 20

¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 21-2

Αναφορικά με την εμφάνιση σύγκρουσης μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών, ο Williamson αφού παρουσιάζει το “γνωστικό χάρτη” της προσέγγισης συμβολαίων, στην συνέχεια εστιάζει στο πλαίσιο της ανάλυσης του συναλλακτικού κόστους βάσει της προσέγγισης της “διαδικασίας διακυβέρνησης”. Μέσα από αυτή την προσέγγιση, δεν γίνεται απλά μια προσπάθεια να επιλυθεί η σύγκρουση που μπορεί να προκύψει κατά την πορεία εκτέλεσης της συμβολαιακής σχέσης, αλλά καταβάλλεται προσπάθεια αναγνώρισης εκ των προτέρων μιας ενδεχόμενης δυνητικής σύγκρουσης και επινοούνται κατάλληλες διαχειριστικές δομές, οι οποίες λειτουργούν προληπτικά προλαμβάνοντας ή περιορίζοντας το εύρος της σύγκρουσης.¹²⁹

2.1.2.2 Περιορισμένος ορθολογισμός και καιροσκοπισμός.

Είναι απαραίτητο να επισημανθεί, ότι η προσέγγιση του κόστους συναλλαγών όπως έχει αναπτυχθεί από τον Williamson, υποθέτει ότι τα άτομα χαρακτηρίζονται από περιορισμένο ορθολογισμό και από καιροσκοπισμό. Ο καιροσκοπισμός, αποτυπώνει μια κατάσταση της ανθρώπινης φύσης σύμφωνα με την οποία τα άτομα στην προσπάθεια τους να πετύχουν τους σκοπούς τους είναι πρόθυμα να λειτουργήσουν ακόμη και με δόλο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η πιο κρίσιμη διάσταση για να προσδιορίσουμε το κόστος συναλλαγών αποτελεί το εύρος των εξειδικευμένων παραγωγικών συντελεστών. Έτσι όταν τα συμβαλλόμενα μέρη μιας συναλλαγής έχουν πραγματοποιήσει σημαντικές επενδύσεις σε εξειδικευμένους πόρους, μπορεί η συνεργασία τους να τους αποδώσει μεγάλη οικονομική αξία, εφόσον η συμβολαιακή τους σχέση βρίσκεται ισορροπημένη και εναρμονισμένη και επίσης διέπεται από μια διαδικασία που υποστηρίζει με αποτελεσματικό τρόπο την προσαρμογή.¹³⁰

Από το παραπάνω προκύπτει ότι η μελέτη του κόστους συναλλαγών ενός οργανισμού θα πρέπει να βασίζεται στην συνδυασμένη ανάλυση της δεσμευμένης ορθολογικότητας και του καιροσκοπισμού με την εξειδίκευση των παραγωγικών συντελεστών.¹³¹ Αυτές οι δύο θεμελιώδεις έννοιες που χαρακτηρίζουν την συμπεριφορά των ατόμων (δεσμευμένη ορθολογικότητα και καιροσκοπισμός) που συντελούν στην εμφάνιση ατελειών στις αγορές και οι οποίες δεν είχαν προβλεφθεί από την νεοθεσμική θεωρία, υπεισέρχονται στην ανάλυση του Williamson στο έργο του *The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting*, όπου υποστηρίζει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις υφίσταται ένα κόστος συναλλαγών από την χρήση της αγοράς. Εμφανίζει στη συνέχεια την επιχείρηση ως έναν ιεραρχικό θεσμό, διακριτό από την αγορά, διαμέσου του οποίου συντελείται η εξοικονόμηση του κόστους συναλλαγών. Έννοιες, όπως “εξειδίκευση”, “συμβόλαιο”, “καθετοποίηση”, “αβεβαιότητα”, “μορφή οργανωσιακής δομής” σε συνδυασμό με την “περιορισμένη ορθολογικότητα” και τον “καιροσκοπισμό” που παρουσιάζονται στην συνέχεια, συνθέτουν το παζλ της επιχείρησης κατά Williamson.

Έτσι, ο Williamson παραδεχόμενος την αδυναμία της ανθρώπινης συμπεριφοράς να προσδιορίσει το εύρος όλων των πιθανών λύσεων και ταυτόχρονα την επιλογή της πιο αποτελεσματικής, τονίζει ότι η εξοικονόμηση κόστους συναλλαγών δεδομένου της περιορισμένης ορθολογικότητας, μπορεί να προσδιοριστεί μέσω μιας διαδικασίας λήψεως αποφάσεων η οποία αναπτύσσεται εντός της δομής της

¹²⁹ Στο ίδιο, σ. 23-9

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 30

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 42

διακυβέρνησης. Αυτή η ανάθεση συναλλαγών εντός μιας οργανωτικής δομής όπως η επιχείρηση, παρουσιάζει την ανάγκη προσδιορισμού με σαφήνεια του κόστους σχεδιασμού, προσαρμογής καθώς και παρακολούθησης των συναλλαγών.¹³²

Σχετικά με τον καιροσκοπισμό παραθέτει ότι συσχετίζεται με την ασύμμετρη πληροφόρηση, και ότι συντελεί στην μη ολοκληρωμένη ή ακόμη και εκ προθέσεως διαστρέβλωση της πληροφορίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την επιπλοκή και την παρεμπόδιση ενός οργανισμού να λειτουργήσει αποτελεσματικά. Για το ξεπέραςμα αυτού του προβλήματος επισημαίνει ότι τα μέρη μπορούν να συμφωνήσουν να δεσμευτούν από κοινού μέσω μιας συμφωνίας (συμβολαίου), μέσα από την οποία εκ των προτέρων δεσμεύονται να ανταλλάσσουν κρίσιμες πληροφορίες και να ενεργούν έμπιστα ώστε να διασφαλίζεται η από κοινού μεγιστοποίηση των ωφελημάτων τους, διαμοιράζοντας τα κέρδη που προκύπτουν. Επομένως, ορισμένες συναλλαγές οι οποίες υπόκειται σε εκ των υστέρων καιροσκοπισμό, μπορούν κάτω από κατάλληλες διαδικασίες να διασφαλισθούν, ορίζοντας εκ των προτέρων τους όρους μιας συμφωνίας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ευθυγράμμισης των κινήτρων των μερών ή και μέσω της εκτέλεσης της δραστηριότητας εντός της οργανωτικής δομής του οργανισμού. Μέσα σε αυτό το συνεργατικό και έμπιστο πλαίσιο, η συνδεδεμένη με τον καιροσκοπισμό αβεβαιότητα μπορεί να εξαφανιστεί.¹³³

Η ανάλυση της σχέσης της περιορισμένης ορθολογικότητας και του καιροσκοπισμού αποτυπώνεται με τα λόγια του Williamson ως εξής: “τα οικονομικά του κόστους συναλλαγών ζευγαρώνουν μια ημι-ισχυρή φόρμα γνωστικής ικανότητας (περιορισμένος ορθολογισμός) με μια υπόθεση ισχυρής κινητήριας δύναμης (καιροσκοπισμός). Χωρίς αυτά τα δύο, το κύριο πρόβλημα της οικονομικής οργάνωσης θα εξαφανιστεί ή θα μετασχηματιστεί ευρέως”.¹³⁴

Επομένως, σύμφωνα με τον Williamson, η εμφάνιση του συναλλακτικού κόστους αναδύεται ως το αποτέλεσμα της υπάρξεως της περιορισμένης ορθολογικότητας που χαρακτηρίζει τα άτομα από την μια (μιας και ούτε η πληροφόρηση είναι τέλεια, ούτε και η λήψη μιας απόφασης οδηγεί στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα λόγω της αδυναμίας επεξεργασίας όλων των πληροφοριών με τον βέλτιστο τρόπο) και της καιροσκοπικής δράσης των ατόμων από την άλλη. Δηλαδή, η ύπαρξη ταυτόχρονα των δύο αυτών παραμέτρων (περιορισμένος ορθολογισμός και καιροσκοπισμός) αποτελούν την αιτία της ύπαρξης του συναλλακτικού κόστους. Αν ένα από τα δύο αυτά στοιχεία εξέλειπε, αυτομάτως οι συναλλαγές θα μπορούσαν να διεξαχθούν από τις αγορές αποτελεσματικά, μιας και τότε ένας τέλειος ορθολογισμός θα ανίχνευε τις καιροσκοπικές δράσεις χωρίς να τις αφήσει να εξελιχθούν, ενώ από την άλλη η έλλειψη καιροσκοπισμού δεν θα δημιουργούσε κόστος στις συναλλαγές, επειδή τα άτομα θα δρούσαν με έμπιστο τρόπο περιορίζοντας την αβεβαιότητα στις μεταξύ τους σχέσεις.

Κατά συνέπεια, η ύπαρξη του κόστους συναλλαγών, είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης εύλογων οικονομικών κινήτρων, για το τρόπο με το οποίο θα οργανωθούν οι συναλλαγές, δηλαδή αν θα διεξαχθούν μέσω της αγοράς ή εναλλακτικά μέσω μιας οργανωμένης δομής (επιχείρηση). Αναλύοντας κατόπιν τις συναλλαγές, υποστηρίζει ότι αυτές διακρίνονται σε τρεις κύριες διαστάσεις. Αυτές είναι, η “εξειδίκευση των

¹³² Williamson, O.E. (1985). *The Economic...*, ό.π, σ. 46

¹³³ Στο ίδιο, σ. 47-9

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 50

συντελεστών παραγωγής”, η “αβεβαιότητα” και η “συχνότητα” διεξαγωγής της συναλλαγής.¹³⁵

2.1.2.3 Οι τρεις διαστάσεις των συναλλαγών.

Ξεκινώντας την ανάλυση των διαστάσεων των συναλλαγών με την εξειδίκευση, ο Williamson εξηγεί, ότι η εμφάνιση της κάθετης ολοκλήρωσης μπορεί να συσχετιστεί με την ανάγκη δημιουργίας διαρκών επενδύσεων ή με εξειδικευμένα περιουσιακά στοιχεία τα οποία είναι δύσκολο να αποδεσμευτούν, ρευστοποιηθούν ή μετατραπούν χωρίς να υφίστανται σημαντική οικονομική απώλεια. Κάτω από αυτούς τους περιορισμούς, η ελεύθερη αγορά αυτών των στοιχείων, αντικαθίσταται από μια ενοποιημένη ιδιοκτησία, οδηγώντας έτσι στην κάθετη ενσωμάτωση αυτών των στοιχείων εντός της παραγωγικής δομής της επιχείρησης.¹³⁶

Η εξειδίκευση οδηγεί στην κατεύθυνση της απόκτησης πλεονεκτήματος κόστους, η οποία μπορεί να προκύψει εξαιτίας διάφορων παραγόντων, όπως η εκμετάλλευση και αξιοποίηση μιας μοναδικής τοποθεσίας, ή μέσω μιας διαδικασίας μάθησης, όπως η απόκτηση μιας μη φανεράς γνώσης, ή η υιοθέτηση τεχνικών και διευθυντικών βελτιώσεων που μπορούν να ωφελήσουν τον κάτοχό τους. Τέλος, μέσω της εξειδίκευσης της εργασίας μπορεί να αποκτηθούν σημαντικά κοστολογικά πλεονεκτήματα.¹³⁷

Ο Williamson αναφορικά με την εξειδίκευση των παραγωγικών συντελεστών και της σχέσης της με την δεσμευμένη ορθολογικότητα και τον καιροσκοπισμό τονίζει ότι “η εξειδίκευση των παραγωγικών συντελεστών παίρνει μόνο σημασία σε συσχέτιση με την περιορισμένη ορθολογικότητα / καιροσκοπισμό και με την παρουσία της αβεβαιότητας”.¹³⁸

Μια δεύτερη διάσταση των συναλλαγών κατά τον Williamson είναι η αβεβαιότητα. Σύμφωνα με αυτόν, οι διάφορες οργανωτικές δομές ανταποκρίνονται και αντιδρούν με διαφορετικό βαθμό αποτελεσματικότητας απέναντι στις διαταραχές που επιφέρει το περιβάλλον τους. Αν δεν υπήρχε ο περιορισμός της δεσμευμένης ορθολογικότητας, θα ήταν εφικτή η εξεύρεση της βέλτιστης λύσης, η οποία θα μπορεί να ξεπερνά τα συνδεόμενα με την καιροσκοπική συμπεριφορά προβλήματα χωρίς την ανάγκη ύπαρξης μιας οργανωτικής δομής. Συνεπώς, η εμφάνιση των οργανωτικών δομών συνδέεται με την ύπαρξη της αβεβαιότητας και του καιροσκοπισμού, καταστάσεις δηλαδή τις οποίες προσπαθούν να περιορίσουν.¹³⁹

Η αβεβαιότητα μπορεί να προσδιορισθεί με δύο τρόπους. Η πρώτη μορφή, η “αρχική αβεβαιότητα” αναφέρεται στο οικονομικό περιβάλλον και στις μεταβλητές οι οποίες το προσδιορίζουν. Θεωρείται ως ένα δεδομένο πλαίσιο, εντός του οποίου οι οικονομικοί δρώντες καλούνται να λάβουν τις αποφάσεις τους. Η δεύτερη μορφή αβεβαιότητας, σχετίζεται με την ανθρώπινη συμπεριφορά και την έλλειψη επικοινωνίας, η οποία οδηγεί στη λήψη αποφάσεων χωρίς να έχει συνεκτιμηθεί η γνώμη των άλλων ατόμων. Αυτή σχετίζεται, με την έλλειψη αξιόπιστης πληροφόρησης, με την μη αποκάλυψη των απαραίτητων πληροφοριών ή / και την

¹³⁵ Williamson, O.E. (1985). *The Economic...*, ό.π., σ. 52

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 53

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 53-4

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 56

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 56-7

διαστρέβλωση τους. Συνδέεται δηλαδή με τον καιροσκοπισμό των ατόμων. Έτσι, προκύπτει μια κατάσταση εκ των προτέρων αβεβαιότητας, η οποία υποδηλώνει μια δυνατότητα για εκ των υστέρων αιφνιδιασμό των συναλλασσόμενων.¹⁴⁰ Συνεπώς, μια αύξηση του βαθμού της αβεβαιότητας, αυξάνει την ανάγκη για την ύπαρξη ενός μηχανισμού, δηλαδή μιας οργανωτικής δομής, η οποία θα μπορέσει να εξασφαλίσει για τους συναλλασσόμενους την εκτέλεση της σύμβασης με αποτελεσματικό και αξιόπιστο τρόπο, προσαρμόζοντας κατάλληλα τα δεδομένα της σύμβασης και μειώνοντας τα κενά της, που επιτείνονται από την αύξηση της αβεβαιότητας, διασφαλίζοντας έτσι καλύτερα τα συμφέροντά τους.¹⁴¹

Η Τρίτη διάσταση των συναλλαγών στην οποία αναφέρεται ο Williamson, είναι η συχνότητα της συναλλαγής. Εδώ, η συχνότητα της συναλλαγής συνδυάζεται με την ύπαρξη επένδυσης σε εξειδικευμένους παραγωγικούς συντελεστές ή χρησιμοποίησης κατά την παραγωγική διαδικασία συντελεστών γενικού σκοπού. Οι τελευταίοι δεν ενδιαφέρουν και τόσο την ανάλυση του κόστους συναλλαγών επειδή είναι εύκολη και χωρίς ιδιαίτερο κόστος η αντικατάστασή τους. Όμως, για τους εξειδικευμένους παραγωγικούς συντελεστές για τους οποίους έχουν δαπανηθεί σημαντικά ποσά για την απόκτησή τους, η δυνατότητα ανάκτησης του κόστους τους μέσω της χρήσης τους κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Αυτή η δυνατότητα απόσβεσης αυτής της εξειδικευμένης επένδυσης, μπορεί να πραγματοποιηθεί ευκολότερα σε μεγάλες οργανωτικές δομές, ενώ στις μικρές δομές ίσως προκύψει μη ανακτήσιμο κόστος. Τέλος, ο συνδυασμός μιας μεγάλης οργανωτικής δομής και της μεγάλης συχνότητας διεξαγωγής της ίδιας συναλλαγής, δίνει την δυνατότητα αθροιστικά με το πέρασμα του χρόνου να αποσβεστεί μια μεγάλη επένδυση σε εξειδικευμένους παραγωγικούς συντελεστές.¹⁴²

Ο Williamson αναφέρεται στη συνέχεια σε μια δυναμική κίνηση η οποία ενώ έχει ως αφετηρία μια κατάσταση όπου επικρατούν συνθήκες πλήρους ανταγωνισμού, στη συνέχεια διαμορφώνεται σε ένα διμερές μονοπώλιο. Αυτή την εξέλιξη την περιγράφει ως μια “θεμελιώδη μεταμόρφωση”, η οποία παρουσιάζει τεράστιες συνέπειες αναφορικά με τις σχέσεις που συνάπτονται μέσω των συμβολαίων. Σε αυτή την εξελισσόμενη διαδικασία, λαμβάνει χώρα η δεσμευμένη ορθολογικότητα, ο καιροσκοπισμός καθώς και οι τρεις διαστάσεις της συναλλαγής. Αναλύοντας στη συνέχεια την εξειδίκευση των συντελεστών παραγωγής, τονίζει την εμφάνιση ασυμμετριών και την μη ισότιμη διεξαγωγή των συναλλαγών μεταξύ των μερών. Το ξεπέραςμα τέλος αυτής της ανισομερούς σχέσης και της μείωσης του κόστους συναλλαγής, μπορεί να επέλθει μέσα από την δημιουργία μιας οργανωτικής δομής, η οποία μπορεί να εμπνεύσει εμπιστοσύνη ανάμεσα στα μέρη, μειώνοντας την δυνατότητα εμφάνισης καιροσκοπικής συμπεριφοράς.¹⁴³

2.1.2.4 Καθετοποίηση και μορφές οργάνωσης.

Ο Williamson, εξετάζει επίσης την εμφάνιση της αύξησης του μεγέθους της επιχείρησης καθώς και τους λόγους που οδηγούν στην ανάγκη καθετοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, η αντικατάσταση και παράκαμψη της αγοράς ως αποτέλεσμα αυξημένου συναλλακτικού κόστους, έχει ως αποτέλεσμα την

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 57-9

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 60

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 60-1

¹⁴³ Στο ίδιο, σ. 61-3

ενσωμάτωση διαδικασιών παραγωγής εντός της επιχείρησης και την διεξαγωγή τους με αποτελεσματικότερο τρόπο.

Μια σημαντική παράμετρος που οδηγεί σε αυτή την διαδικασία, είναι και η εξειδίκευση των πόρων που χρησιμοποιεί η επιχείρηση. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, το οποίο επισημαίνει ο Williamson, ο Ιωαννίδης αναφέρει:

Ο βασικός παράγοντας για την μελέτη της κάθετης ολοκλήρωσης είναι η έννοια της «εξειδίκευσης συντελεστών παραγωγής». Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερη είναι η εξειδίκευση, τόσο ισχυρότερο θα είναι το κίνητρο της ένταξης μιας συγκεκριμένης συναλλαγής στο ιεραρχικό πλαίσιο μιας ενιαίας επιχείρησης.¹⁴⁴

Σε συμφωνία με το παραπάνω συμπέρασμα, σχετικά με την εξειδίκευση των παραγωγικών συντελεστών και τη σχέση της με το ζήτημα της καθετοποίησης, ο Lazonick σχολιάζει ότι ο Williamson ισχυρίζεται ότι “η εξειδίκευση του ενεργητικού είναι ο βασικός παράγοντας τον οποίο πρέπει να επικαλείται μια προγνωστική θεωρία της καθετοποίησης”¹⁴⁵

Στα πλαίσια της οργάνωσης των σύγχρονων επιχειρήσεων η προσέγγιση του συναλλακτικού κόστους έχει διερευνήσει το πλαίσιο της κατάλληλης οργανωτικής δομής. Μελετώντας διάφορες μορφές οργανωσιακής δομής (U-μορφή, M-μορφή, H-μορφή) διατυπώθηκαν σημαντικά συμπεράσματα για τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα αυτών των μορφών οργάνωσης, αναφορικά με την εξέλιξη του συναλλακτικού κόστους και την αποτελεσματικότητά τους στις διάφορες μορφές των επιχειρήσεων.

Οι Lipczynski, Wilson και Goddard μελετώντας αυτές τις οργανωσιακές δομές καταλήγουν σε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα. Όπως αναφέρουν, η U-μορφή αποτελείται από ένα διευθύνοντα σύμβουλο ο οποίος διοικεί και εποπτεύει μεσαίους διευθυντές, οι οποίοι έχουν υπό την διεύθυνσή τους ένα τμήμα (πχ. πωλήσεων, παραγωγής, χρηματοοικονομικών, ανθρωπίνου δυναμικού, πελατών). Αυτή η μορφή, παρουσιάζει ως πλεονέκτημα την εξειδίκευση των εργασιών, την ομαδοποίηση των δεξιοτήτων και την βελτίωση της τεχνογνωσίας εντός των τμημάτων. Επίσης, είναι περισσότερο κατάλληλη για μικρού και μεσαίου επιπέδου επιχειρήσεις. Όμως, για μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεις με ένα ευρύ φάσμα διαφοροποιημένων δραστηριοτήτων είναι λιγότερο κατάλληλη. Αυτό διότι, εμφανίζονται προβλήματα συντονισμού, πληροφόρησης και σύγκρουσης μεταξύ των τμημάτων, με συνέπεια την μείωση της αποτελεσματικότητας και αύξησης του συναλλακτικού κόστους.¹⁴⁶

Μια άλλη οργανωτική δομή είναι η M-μορφή, η οποία έχει εφαρμοσθεί σε επιχειρήσεις οι οποίες τα τμήματά τους οργανώνονται κατά γεωγραφικές περιοχές ή κατά προϊόν. Οι επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν αυτή την μορφή οργάνωσης, λόγω του μεγάλου μεγέθους τους, μέσω αυτής της μορφής οργάνωσης πετυχαίνουν την αποκέντρωση της διαδικασίας λήψεως αποφάσεων και διαχειρίζονται αποτελεσματικότερα τον φόρτο εργασιών τους. Η κεντρική διοίκηση είναι επιφορτισμένη με την ανάπτυξη της μακροχρόνιας στρατηγικής, τον έλεγχο και την επίδοση των δραστηριοτήτων των επιμέρους τμημάτων. Επίσης, ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να δρουν οι διευθυντές των τμημάτων. Παραλλαγή της M-

¹⁴⁴ Ιωαννίδης, Σ. (1995). *Σύγχρονες Θεωρίες...*, ό.π., σ. 84-5

¹⁴⁵ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση των Επιχειρήσεων και ο Μύθος της Οικονομίας της Αγοράς*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 325

¹⁴⁶ Lipczynski, J., Wilson, J. & Goddard J. (2012). *Βιομηχανική Οργάνωση: Ανταγωνισμός, Στρατηγική, Πολιτική*. Αθήνα: Πασχαλίδης - Broken Hill Publishers LTD, σ. 123

μορφής αποτελεί η Η-μορφή, η οποία συνδέεται με την ανάπτυξη της διοίκησης της μητρικής εταιρείας επί των θυγατρικών ή άλλων εταιριών στις οποίες έχει μερίδιο ελέγχου.¹⁴⁷

Ο Ιωαννίδης, σχολιάζοντας την έρευνα του Williamson αναφορικά με την εξέλιξη των οργανωτικών μορφών των επιχειρήσεων διατυπώνει ότι:

σε αντίθεση με την νεοκλασική θεωρία η οποία, αντιλαμβανόμενη την επιχείρηση ως μια τεχνολογική μονάδα που περιγράφεται από την συνάρτηση παραγωγής, θεωρεί ότι η εσωτερική οργάνωση δεν επιδρά στην αποτελεσματικότητά της, ο Williamson επιμένει ότι είναι ακριβώς η εξοικονόμηση συναλλακτικού κόστους, η οποία εξηγεί την εξέλιξη αυτών των εσωτερικών οργανωτικών δομών.¹⁴⁸

Κλείνοντας με την εξέταση του συναλλακτικού κόστους, όπως εξελίχθηκε από την έρευνα των Coase και Williamson, βλέπουμε ότι γίνεται μια προσπάθεια εξήγησης της φύσης και του ρόλου της επιχείρησης. Η όλη προσπάθεια, εστιάζει στην θεσμική θεώρηση της επιχείρησης, η οποία πλέον δεν λαμβάνεται υπόψιν ως μια απλή συνάρτηση παραγωγής που δέχεται εισροές και εξάγει εκροές μέσω μιας “αόρατης” διαδικασίας. Η επιχείρηση στα έργα των Coase και Williamson έρχεται ως αποτέλεσμα του κόστους διεξαγωγής ορισμένων συναλλαγών μέσα από την αγορά. Αντικαθιστά την αγορά στις περιπτώσεις όπου ορισμένες συναλλαγές οργανωμένες μέσα σε μια ιεραρχική δομή διακυβέρνησης μπορούν να εκτελεστούν οικονομικότερα σε σύγκριση με την αγορά. Έτσι, το συναλλακτικό κόστος αποτελεί μια θεμελιώδη έννοια, μέσω της οποίας μπορούμε να εξηγήσουμε την ύπαρξη της επιχείρησης ως ένα διακριτό πόλο από την αγορά. Στη συνέχεια της παρούσας εργασίας, παρουσιάζεται στα πλαίσια των νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης, η προσέγγιση της θεωρίας πλέγματος συμβάσεων και της θεωρίας αντιπροσώπευσης, όπως αναπτύχθηκαν κυρίως από τους Alchian και Demsetz, Jensen και Meckling και Fama.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 123-4

¹⁴⁸ Ιωαννίδης, Σ. (1995). *Σύγχρονες Θεωρίες...*, ό.π., σ. 90

Κεφάλαιο 3: Νεοθεσμικές Θεωρίες της Επιχείρησης (B μέρος): Θεωρίες πλέγματος συμβάσεων και αντιπροσώπευσης

Στο προηγούμενο κεφάλαιο παρουσιάστηκε η νεοθεσμική θεωρία της επιχείρησης του κόστους συναλλαγών, όπως διαμορφώθηκε από τους δύο βασικούς θεμελιωτές της, Coase και Williamson. Στο παρόν παρουσιάζονται οι νεοθεσμικές θεωρίες της επιχείρησης πλέγματος συμβάσεων και αντιπροσώπευσης. Η ανάλυση αυτή βασίζεται στα έργα των Alchian και Demsetz (1972), Jensen και Meckling (1976) και Fama (1980). Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται η διερεύνηση των συνθηκών που αναπτύσσονται ανάμεσα στις σχέσεις των παραγωγικών συντελεστών, καθώς και του διαχωρισμού ελέγχου και διοίκησης της σύγχρονης μεγάλης επιχείρησης. Η διαμόρφωση της επιχείρησης όπως εξελίχθηκε κατά τον 20^ο αιώνα, καταδεικνύει σημαντικές παραμέτρους με αναφορές σε ιστορικό, τεχνολογικό και θεσμικό πλαίσιο, οι οποίες και απαιτούν μια σύνθετη ανάλυση και μια ολιστική προσέγγιση. Σε αυτό το κεφάλαιο εστιάζουμε σε ένα μέρος αυτού του πλαισίου, που σχετίζεται με τον μηχανισμό εντός του οποίου οι υφιστάμενες παραγωγικές σχέσεις δομούνται μέσω της θέσπισης ενός πλέγματος συμβολαίων. Οι σχέσεις αυτές ρυθμίζονται από την ύπαρξη συμβολαίων, τα οποία ρυθμίζουν το εύρος δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη. Πριν εξετάσουμε τα επιμέρους ζητήματα αυτού του κεφαλαίου είναι χρήσιμο να ορίσουμε τις έννοιες της “δυσμενούς επιλογής” και του “ηθικού κινδύνου”. Αυτό διότι, η εξέταση των σχέσεων που αναπτύσσουν τα έτερα μέρη των συμβολαίων [(επόπτης-εργαζόμενος), (εντολέας-εντολοδόχος)] θα πρέπει να λαμβάνει υπόψιν προβλήματα που σχετίζονται με την πληροφόρηση, την αβεβαιότητα και τα κίνητρα των δύο μερών. Βάσει αυτής της προσέγγισης, θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε καλύτερα το περιεχόμενο και το νόημα αυτών των θεωριών.

Οι Lipczynski, Wilson & Goddard αναφερόμενοι στις ατελείς συμβάσεις και στην αβεβαιότητα αναφέρουν ότι:

Η δυσμενής επιλογή και ο ηθικός κίνδυνος είναι δύο από τα κύρια θέματα που αποτελούν αντικείμενο της θεωρίας αντιπροσώπευσης. Το ενδεχόμενο δυσμενούς επιλογής προκύπτει όταν ένας εντολέας δεν είναι σε θέση να επιβεβαιώσει ισχυρισμούς του εντολοδόχου σχετικά με την ικανότητα ή την παραγωγικότητα του ίδιου του εντολοδόχου. Υπάρχει ηθικός κίνδυνος όταν υφίσταται δυνατότητα του εντολοδόχου να ενεργεί καιροσκοπικά προς όφελος των δικών του συμφερόντων, αλλά ενάντια στα συμφέροντα των εντολέων, σύμφωνα με την σύμβαση που συνδέει τον εντολοδόχο με τον εντολέα.¹⁴⁹

3.1 Alchian and Demsetz

3.1.1 Ομαδική παραγωγή.

Οι Alchian and Demsetz με το έργο τους *Production, Information Costs, and Economic Organization* που δημοσιεύτηκε το 1972, προσπαθούν να θεμελιώσουν μια θεωρία της επιχείρησης, που στηρίζεται πάνω σε ένα πλέγμα συμβάσεων, οι οποίες (συμβάσεις)

¹⁴⁹ Lipczynski, J., Wilson, J. & Goddard J. (2012). *Βιομηχανική Οργάνωση...*, ό.π., σ. 125

επαναδιαπραγματεύονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Ο παράγοντας χρόνος αποκτά στο βραχυχρόνιο διάστημα μεγάλη σημασία, σε αντίθεση με τον Williamson που έδινε στα συμβόλαια περισσότερο μια μακροχρόνια διάσταση. Στο έργο τους, βασικό σημείο αναφοράς αποδίδεται στον ρόλο που διαδραματίζει η εποπτεία επί της ομαδικής παραγωγής. Έτσι αναδύεται το περιεχόμενο της έννοιας της επιχείρησης ως μια οργανωτική δομή, η οποία μέσω της αποτελεσματικής εποπτείας συντονίζει τους παραγωγικούς συντελεστές περιορίζοντας την αποφυγή εργασίας. Σε αντίθεση με τους Coase και Williamson που εξήγησαν την εμφάνιση της επιχείρησης ως αποτέλεσμα της ύπαρξης του κόστους συναλλαγών, οι Alchian and Demsetz τονίζουν ότι ο λόγος ύπαρξής της οφείλεται στην ανάγκη επόπτευσης των εισροών σε μια ομαδική παραγωγική διαδικασία, ώστε να αποφεύγεται το πρόβλημα της αποφυγής εργασίας και να εξασφαλίζεται η αποτελεσματικότερη χρήση τους.

Εν αντιθέσει με τους Coase και Williamson, οι Alchian and Demsetz υποστηρίζουν ότι δεν υφίσταται διάκριση μεταξύ αγοράς και επιχείρησης στον τομέα των συναλλαγών. Οι συναλλαγές επομένως, οι οποίες γίνονται στο πλαίσιο μιας αγοραπωλησίας μεταξύ ενός αγοραστή και ενός πωλητή δεν διαφέρουν με τις συναλλαγές μεταξύ ενός εργαζόμενου και ενός εργοδότη. Τα ζητήματα επομένως της ιεραρχίας, της εξουσίας και της επιβολής της πειθάρχησης απουσιάζουν.¹⁵⁰ Αντίθετα, οι Alchian και Demsetz θεωρούν ότι σε έναν οικονομικό οργανισμό το ζήτημα της μέτρησης της παραγωγικότητας και της ανταμοιβής είναι κεντρικής σημασίας. Ισχυρίζονται, ότι τα προβλήματα μετρήσεως της παραγωγικότητας και των ανταμοιβών μερικές φορές μπορούν να επιλυθούν αποτελεσματικά στις ανταγωνιστικές αγορές, εφόσον υπάρχει μια υψηλή θετική συσχέτιση ανάμεσα τους.¹⁵¹

Όμως, σύμφωνα με τους Alchian και Demsetz στην ομαδική παραγωγή υπάρχει δυσκολία αποκάλυψης της παραγωγικότητας κάθε μεμονωμένου ατόμου που συμμετέχει σε αυτή. Το αποτέλεσμα της ομαδικής παραγωγικής διαδικασίας, αποτελεί ένα άθροισμα το οποίο δεν μπορεί καταλλήλως να επιμεριστεί ώστε να διακριθεί η συμβολή του κάθε συντελεστή που συμμετέχει σε αυτή. Επίσης, η ομαδική παραγωγή εφαρμόζεται όταν το αποτέλεσμα το οποίο προκύπτει είναι αρκετά μεγαλύτερο από το άθροισμα της συμβολής του κάθε ατόμου αν συμμετείχε μεμονωμένα σε αυτή. Η επιπλέον διαφορά θα πρέπει να επαρκεί για να καλύψει το κόστος διεξαγωγής και πειθάρχησης της ομαδικής εργασίας.¹⁵²

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, θέτουν το ερώτημα της εξεύρεσης ενός τρόπου παρακίνησης και ανταμοιβής των μελών της ομάδας που συμμετέχουν στην ομαδική παραγωγική διαδικασία, γνωρίζοντας τις δυσκολίες μετρήσεως της οριακής παραγωγικότητας κάθε μέλους της. Καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μέσω της παρατήρησης της συμπεριφοράς των μελών της ομάδας, μπορούν να εξακριβώσουν την παραγωγικότητα του κάθε μέλους. Αυτή η διαδικασία, παρουσιάζει ένα κόστος το οποίο σχετίζεται με την εποπτεία και τον έλεγχο των μελών της ομάδας. Από την άλλη όμως, δημιουργεί την τάση για πειθάρχηση των μελών της ομάδας εξαιτίας αυτής της

¹⁵⁰ Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). Production, Information Costs, and Economic Organization. *American Economic Review*, Vol. 62, σ. 777

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 778

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 779

διαδικασίας ελέγχου. Τέλος, ο έλεγχος της ομαδικής παραγωγής θα πραγματοποιηθεί, εφόσον η βελτίωση της παραγωγικότητας εμφανίζει ένα καθαρό αποτέλεσμα (τα οφέλη από την αύξηση της παραγωγικότητας είναι μεγαλύτερα από το κόστος του ελέγχου).¹⁵³

Σύμφωνα με τους Alchian και Demsetz κάθε μέλος της ομαδικής παραγωγής, εφόσον διαπίστωνε έγκαιρα το πραγματικό ποσοστό της αυξήσεως της παραγωγικότητας του θα μπορούσε να ωφεληθεί από αυτό το γεγονός και να βρεθεί σε μια περισσότερο επιθυμητή θέση. Όμως κάτι τέτοιο απαιτεί σημαντικό κόστος.¹⁵⁴

3.1.2 Η εποπτεία επί της ομαδικής παραγωγής.

Έχοντας αναφερθεί στην ανάγκη ελέγχου της παραγωγικότητας της ομαδικής εργασίας, οι Alchian και Demsetz θέτουν στην συνέχεια το ερώτημα “Ποιος θα ελέγξει τον ελεγκτή;”. Η απάντηση που δίνουν απέναντι σε αυτό το ερώτημα, έρχεται μέσα από την παροχή του “υπολειμματικού προϊόντος”. Η λήψη του υπολειμματικού προϊόντος από τον επόπτη, του προσφέρει το κίνητρο εκτέλεσης της εργασίας του με αποτελεσματικό τρόπο, απομακρύνοντας τον από τον κίνδυνο αποφυγής της εργασίας. Επίσης, η ειδίκευση του επόπτη επί της διαδικασίας εποπτείας καθώς και η πεποίθησή του ότι μέσω της αποτελεσματικής του εποπτείας επί της ομαδικής παραγωγής θα λάβει το υπολειμματικό προϊόν, θα συμβάλει στην μείωση των περιπτώσεων φυγοπονίας του.¹⁵⁵

Η δικαιολόγηση της λήψης του υπολειμματικού προϊόντος από τον επόπτη με σκοπό τον περιορισμό της αποφυγής εργασίας των μελών της ομαδικής παραγωγής, αφορά τόσο την διαπραγμάτευση της τιμής των συντελεστών που θα χρησιμοποιηθούν στην παραγωγική διαδικασία, όσο και την παρατήρηση και διεύθυνση της συμπεριφοράς των εργαζόμενων, ώστε να επιτυγχάνεται αύξηση της οριακής παραγωγικότητάς τους.¹⁵⁶ Σύμφωνα με τον Hodgson, μια από τις βασικότερες ενέργειες του επόπτη είναι ο εντοπισμός και η συγκέντρωση πληροφοριών, στις οποίες περιλαμβάνονται δεδομένα που σχετίζονται με το επίπεδο εκτέλεσης της εργασίας των εργαζόμενων. Η δυνατότητα συγκέντρωσης πληροφοριών για την λειτουργία συγκεκριμένων εισροών διεξάγεται οικονομικότερα στο εσωτερικό της επιχείρησης σε σχέση με την αγορά. Κατ’αυτόν τον τρόπο ο επόπτης γίνεται ένας “ενορχηστρωτής της αγοράς εντός της επιχείρησης”.¹⁵⁷

Το περιεχόμενο του όρου “επόπτης” όπως αναλύεται από τους Alchian και Demsetz περιλαμβάνει τις ενέργειες: μέτρησης της παραγωγικότητας, διανομής ανταμοιβών στα μέλη της ομάδας, παρατήρηση της εκτελούμενης εργασίας και εκτίμησης της οριακής παραγωγικότητας των μελών της ομάδας, διεύθυνση και

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 780

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 781

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 782

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 782

¹⁵⁷ Hodgson, G. M. (1988). *Economics and institutions: a manifesto for a modern institutional economics*. Cambridge, UK : Oxford, UK: Polity Press ; B. Blackwell, σ. 197

οργάνωση των απαιτούμενων εργασιών, καθώς και της δυνατότητας αναθεώρησης όρων ή διακοπής των συμβολαίων των μελών της ομάδας.¹⁵⁸

Ο επόπτης για να πετύχει αποτελεσματικώς την πειθάρχηση της ομάδας ώστε να μειωθεί η αποφυγή εργασίας των μελών της, απαιτείται να του έχει ανατεθεί προηγουμένως η εξουσία διαχείρισης των όρων των συμβολαίων των μελών, ώστε να μπορεί να εξασφαλίζει την κινητοποίηση τους προς την κατεύθυνση επίτευξης των στόχων της ομάδας. Στο πλαίσιο αυτής της εξουσίας, ο επόπτης έχει μια “δέσμη δικαιωμάτων” τα οποία μπορούν να του εξασφαλίζουν την αποτελεσματική διαχείριση της ομάδας και την μείωση του βαθμού φυγοπονίας. Σε αυτά τα δικαιώματά του, συμπεριλαμβάνονται τα εξής:

- αποτελεί τον διεκδικητή της νομής του υπολειμματικού προϊόντος (το οποίο αν επιθυμεί μπορεί και να το πουλήσει)
- μπορεί να παρατηρεί και να κατευθύνει την συμπεριφορά των μελών της ομάδας
- αποτελεί ένα κεντρικό μέλος της ομάδας που διασυνδέει τα λοιπά μέρη
- μπορεί να αλλάζει την σύνθεση των μελών της ομάδας μονομερώς¹⁵⁹

Προσεγγίζοντας την σχέση μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη οι Alchian και Demsetz θεωρούν ότι αυτή βασίζεται στο πλαίσιο της ανταλλαγής, δηλαδή αποτελεί μια αγοραπωλησία. Έτσι, από την μια το ένα μέρος, δηλαδή ο εργαζόμενος απαιτεί για την εκτέλεση της εργασίας του την λήψη μιας αμοιβής. Από την άλλη, το άλλο μέρος, ο εργοδότης, έχει την απαίτηση της εκπλήρωσης από την μεριά του εργαζόμενου συγκεκριμένης δράσης, σχετικής με την εργασία που του έχει ανατεθεί. Επίσης τονίζουν ότι αυτή η σχέση των δύο μερών, έχει συμβολαιοποιηθεί και μπορεί οποιαδήποτε στιγμή να τερματιστεί από τα μέρη. Για τον λόγο αυτό, υποστηρίζουν ότι, μακροχρόνια συμβόλαια που θεμελιώνουν εργασιακές σχέσεις μεταξύ εργαζόμενου και εργοδότη, δεν αποτελούν ένα ουσιώδες γνώρισμα των επιχειρήσεων.¹⁶⁰

Σχολιάζοντας αυτό ζήτημα, ο Δουράκης αναφέρει συγκεκριμένα, ότι κατά τους Alchian και Demsetz:

η σχέση ιδιοκτήτη – εκπροσώπου ως σχέση εντολέα – εντολοδόχου (principal-agent) δεν είναι εξαρτημένη σχέση, επειδή δεν εμπεριέχει κανένα στοιχείο εξουσίας και καταναγκασμού. Τα δύο μέρη συμφωνούν ελεύθερα βουλήσει και, άρα, η σύμβαση εργασίας έχει την ίδια ακριβώς υπόσταση με μια ελεύθερη σύμβαση που συνάπτεται μεταξύ ανεξάρτητων οικονομικών υποκειμένων στα πλαίσια της αγοράς.¹⁶¹

Όπως αναφέρει και ο Πιτέλης σχετικά με την έννοια της επιχείρησης κατά Alchian και Demsetz:

η επιχείρηση είναι ουσιαστικά μια αγορά, ένα πλέγμα συμβολαίων που δεν περιλαμβάνει ούτε περισσότερη ούτε λιγότερη ιεραρχία από οποιαδήποτε άλλη (εξωτερική) σχέση του τύπου της αγοράς. Η ειδοποιός διαφορά της επιχείρησης είναι η ύπαρξη ενός παράγοντα-μεσάζοντα που διεκπεραιώνει τα συμβόλαια που απαιτούνται σε μια ομαδική διαδικασία παραγωγής.¹⁶²

¹⁵⁸ Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). Production, Information..., ό.π., σ. 782

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 782-3

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 783

¹⁶¹ Δουράκης, Γ. (2005). *Νέες μορφές...*, ό.π., σ. 34

¹⁶² Πιτέλης, Χ. (2004). *Οικονομικοί Θεσμοί...*, ό.π., σ. 22

Επίσης ο Ιωαννίδης μελετώντας την επιχείρηση όπως ορίζεται από τους Alchian και Demsetz, τονίζει την διαφορά της με την προσέγγιση του Coase, ο οποίος δίνει έμφαση στο κόστος συναλλαγών. Έτσι, η επιχείρηση κατά τους πρώτους αποτελεί μια συμφωνία του επιχειρηματία (επόπτη) με τους ιδιοκτήτες των συντελεστών παραγωγής για εποπτεία επί της συμπεριφορά τους εντός της παραγωγικής διαδικασίας, με σκοπό τον περιορισμό της αποφυγής εργασίας. Εδώ, δεν υφίσταται μια σχέση εξουσιαστική μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου, αλλά μια από κοινού ορθολογική απόφαση των ατόμων που μετέχουν ως εισροές στην παραγωγική διαδικασία και του επιχειρηματία, να υποστούν το κόστος πληροφόρησης της εποπτείας, ώστε να βελτιωθεί η απόδοση της παραγωγικότητας της ομάδας.¹⁶³

Για την ανάδυση του θεσμού της επιχείρησης, σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, απαιτούνται δύο αναγκαίες προϋποθέσεις, οι οποίες θα πρέπει να εκπληρωθούν ταυτόχρονα. Η πρώτη αναφέρεται στην δυνατότητα αύξησης της παραγωγικότητας μέσα από την διαδικασία ομαδικής παραγωγής (η οποία όμως παρουσιάζει την δυσκολία αποτύπωσης του βαθμού οριακής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής και της αντιμετώπισης της φυγοπονίας). Η δεύτερη προϋπόθεση, είναι η δυνατότητα του επόπτη να εκτιμήσει με χαμηλό κόστος την οριακή παραγωγικότητα των εισροών (εργατών) μέσα από την παρατήρηση των ενεργειών και του τρόπου εργασίας τους. Αυτή η συνύπαρξη των δύο αυτών προϋποθέσεων μέσα από την συμβολαιοποίηση των εισροών εντός του πλαισίου μιας οργανωτικής δομής, αποτελούν κατά τους ίδιους την “κλασική καπιταλιστική επιχείρηση”.¹⁶⁴

Απέναντι στην θεωρία της επιχείρησης των Coase και Williamson, η οποία στηρίζεται στην εμφάνιση της δομής της επιχείρησης ως αποτέλεσμα προσπάθειας εξοικονόμησης κόστους συναλλαγών, οι Alchian και Demsetz αν και θεωρούν ότι η δική τους θεωρία δεν είναι ασυνεπής προς αυτή την κατεύθυνση, εντούτοις υποστηρίζουν ότι η επιχείρηση προκύπτει εξαιτίας του κόστους διοικήσεως. Συγκεκριμένα αναφέρουν ότι εντός της επιχείρησης, κάτω από ορισμένες περιστάσεις “το κόστος διεύθυνσης πόρων είναι σχετικά χαμηλότερο από το κόστος κατανομής παραγωγικών πόρων διαμέσου της αγοράς”. Προτείνουν μια θεωρία επιχείρησης η οποία λαμβάνει υπόψιν την διαδικασία ομαδικής παραγωγής, την δυσκολία αποτύπωσης της οριακής παραγωγικότητας, το πρόβλημα της απροθυμίας για εργασία και το υπολειμματικό προϊόν που λαμβάνει ο επόπτης. Επίσης, δεν υιοθετούν ότι τα συμβόλαια μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενων είναι συνήθως σε μακροχρόνια βάση, αλλά υποστηρίζουν ότι στηρίζονται σε σημαντικό βαθμό σε συμβόλαια συντομότερης διάρκειας τα οποία και ανανεώνονται ή σε συμβόλαια αορίστου χρόνου.¹⁶⁵

Πάνω σε αυτό το ζήτημα ο Hodgson, θεωρεί ότι η “συνεχής αναδιαπραγμάτευση” των συμβολαίων, εμπεριέχει το δεδομένο ότι οι όροι των συμβολαίων δεν είναι ποτέ πλήρως καθορισμένοι. Έτσι, προκύπτει η ανάγκη κάλυψης σύνθετων, απροσδιόριστων και απρόβλεπτων γεγονότων. Συνεπώς, “σιωπηρά” οι

¹⁶³ Ιωαννίδης, Σ. (1995). *Σύγχρονες Θεωρίες...*, ό.π., σ. 107

¹⁶⁴ Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). *Production, Information...*, ό.π., σ. 783

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 783-4

Alchian και Demsetz υποδηλώνουν την συνεχή διαπραγμάτευση του περιεχομένου της εργασιακής σχέσης κατά την διάρκεια του εργάσιμου χρόνου.¹⁶⁶

Κατά τους Alchian και Demsetz η ενίσχυση μιας κεντρικής δύναμης εντός της οργανωτικής δομής της επιχείρησης, η οποία θα κατευθύνει την παραγωγική διαδικασία, οδηγεί στην βελτίωση της παραγωγικότητας, λόγω της ευκολότερης διαχείρισης των εισροών.¹⁶⁷ Επίσης, προσεγγίζουν την έννοια της επιχείρησης ως μια συμβολαϊκή συμφωνία, η οποία επιβάλλεται από το κόστος της πληροφόρησης που προκύπτει από την διαδικασία της ομαδικής παραγωγής. Τονίζουν, ότι ανάλογα με τον τύπο του πληροφοριακού κόστους, πιθανόν να απαιτείται μια διαφορετική αντιμετώπιση, μέσω της θέσπισης ιδιαίτερης συμφωνίας που να ανταποκρίνεται καλύτερα σε αυτό.¹⁶⁸ Ο Foss εξηγώντας την εμφάνιση της επιχείρησης κατά Alchian και Demsetz παραθέτει ότι “η ύπαρξη της επιχείρησης ήταν εξηγήσιμη σε όρους προβλήματος κινήτρων τα οποία αναδύονται όταν η ομαδική παραγωγή συνδυάζεται με ασύμμετρη πληροφόρηση και καιροσκοπική τάση”.¹⁶⁹

Έτσι, η εμφάνιση της επιχείρησης για την αντιμετώπιση του κόστους πληροφόρησης, βελτίωσης της οριακής παραγωγικότητας των εργαζόμενων και κινητοποίησης της προσπάθειάς τους, στηρίζεται στην ύπαρξη του υπολειμματικού προϊόντος. Σύμφωνα με τους, Alchian και Demsetz το υπολειμματικό προϊόν, το οποίο καρπώνεται ο επόπτης, βοηθά στην μείωση του κόστους της ομαδικής παραγωγής. Ο επόπτης θα πρέπει να αποκτά ολόκληρο το υπολειμματικό προϊόν, ώστε να περιορίζεται το κόστος της ομαδικής παραγωγής. Ο ρόλος του επόπτη κρίνεται σημαντικός σε μεγάλους οργανισμούς, οι οποίοι έχουν αρκετά μέλη στην ομαδική παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, σε οργανισμούς που απασχολούν ομάδες μικρού μεγέθους, ο ρόλος του επόπτη περιορίζεται. Στις μικρές ομάδες, αποτελεσματικότερο κριτήριο για την παρακίνηση των μελών και την αποφυγή της φυγοπονίας είναι ο διαμοιρασμός των κερδών ανάμεσα στα μέλη. Επίσης, ένα άλλο πλεονέκτημα που παρουσιάζεται σε ομάδες μικρού μεγέθους, είναι η αμοιβαία διεύθυνση των εργασιών στο εσωτερικό της ομάδας.¹⁷⁰

Αναφερόμενοι στον βαθμό εξειδίκευσης της εποπτείας οι Alchian και Demsetz, σχολιάζουν ότι εντός της επιχείρησης εμφανίζεται σε υψηλό βαθμό, εξαιτίας της σωρευτικής εμπειρίας επί εποπτείας πλήθους και διαφορετικών παραγωγικών συντελεστών. Έτσι, η απόκτηση πληροφόρησης σχετικά με τον τρόπο επίτευξης υψηλής παραγωγικότητας μέσω ενός κατάλληλου συνδυασμού των παραγωγικών συντελεστών, αποτελεί ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της επιχείρησης. Ο επόπτης εξειδικεύει τις εργασίες που απαιτούνται να εκτελεστούν από τους συντελεστές της παραγωγής και επίσης συνδυάζει ετερογενείς εισροές με τρόπο που οδηγεί στην αύξηση της αποτελεσματικότητας τους. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ομαδική παραγωγή εντός της επιχείρησης, εμφανίζει πλεονέκτημα σε σχέση με την ελεύθερη

¹⁶⁶ Hodgson, G. M. (1988). *Economics and...*, ό.π., σ. 197

¹⁶⁷ Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). *Production, Information...*, ό.π., σ. 784

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 785

¹⁶⁹ Foss, N. (1993). Theories of the firm: contractual and competence perspectives. *Journal of Evolutionary Economics*, 3(2), σ. 130

¹⁷⁰ Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). *Production, Information...*, ό.π., σ. 786

αγορά. Επομένως, η αποτελεσματικότητα της παραγωγικής διαδικασίας στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στην γνώση γύρω από την φύση ετερογενών συντελεστών παραγωγής και του τρόπου με τον οποίο μπορούν να συνδυαστούν μεταξύ τους.¹⁷¹

3.2 Jensen και Meckling

3.2.1 Η σχέση εντολέα – εντολοδόχου ανάμεσα σε μετόχους και διευθυντές.

Η ανάλυση των Jensen και Meckling βασίζεται στο δίπολο της σχέσης εντολέα – εντολοδόχου, όπως παρουσιάζεται στο άρθρο τους *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure* (1976). Σε αυτή την περίπτωση δεν έχουμε μια συμβατική σχέση ανταλλαγής εμπράγματων ή άυλων αγαθών, αλλά μια σύμβαση η οποία στηρίζεται στη σχέση πραγματικών προσώπων. Εδώ γίνεται εμφανές, ότι αποκτά ένα δυναμικό χαρακτήρα αυτή η σχέση, εξαιτίας του γεγονότος ότι σε αυτή υπεισέρχονται ιδιοσυγκρασίες και επιθυμίες των μερών, καθώς επίσης και από το γεγονός ότι συνήθως χαρακτηρίζεται από διάρκεια και δεν είναι στιγμιαία. Επομένως, η σχέση αυτή ενέχει έντονα το στοιχείο των κινήτρων, της αλληλεπίδρασης, της φιλοδοξίας και άλλων κοινωνικών, ψυχολογικών και οικονομικών μεταβλητών. Αυτή η δυναμική φύση της σχέσεως εντολέα – αντιπροσώπου διακατέχεται και από το στοιχείο της αβεβαιότητας, μιας και ο περιορισμένος ορθολογισμός και ο καιροσκοπισμός δεν μπορούν να εκλείψουν. Οπότε οι έννοιες της ηθικής ζημιάς και δυσμενής επιλογής για τις οποίες έγινε και προηγουμένως αναφορά αποτελούν κρίσιμα στοιχεία για την εξέταση της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ εντολέα και εντολοδόχου.

Ένα εννοιολογικό πλαίσιο της σχέσης αντιπροσώπευσης μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε από το άρθρο του Ross του 1973 *Economic Theory of Agency: The Principal's Problem*. Εκεί αναφέρει συγκεκριμένα ότι “μια σχέση αντιπροσώπευσης έχει προκύψει ανάμεσα σε δύο (ή περισσότερους) συμμετέχοντες όταν ένας, οριζόμενος ως εντολοδόχος, ενεργεί για, ή για λογαριασμό, ή ως αντιπρόσωπος για έναν άλλο, οριζόμενος ως εντολέας, σε ένα συγκεκριμένο τομέα λήψεων αποφάσεων.”¹⁷²

Η σχέση αντιπροσώπευσης στον επιχειρηματικό κόσμο, συνδέεται σε σημαντικό βαθμό με την ανάδυση της σύγχρονης Αμερικανικής επιχείρησης των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Βασικοί παράμετροι αυτής της σύγχρονης οργανωτικής δομής, αποτελούν το μεγάλο μέγεθος της επιχείρησης, η ανάγκη εξεύρεσης χρηματοδότησης, ο χωρισμός του ελέγχου (μέτοχοι) από την διοίκηση (διευθυντές). Το βιβλίο των Berle και Means του 1932 *The Modern Corporation and Private Property*¹⁷³ αποτυπώνει με ευκρίνεια αυτό το νέο εξελισσόμενο πλαίσιο που αναπτύσσονταν ταχύτατα στην

¹⁷¹ Στο ίδιο..., ό.π., σ. 793-4

¹⁷² Ross, S. (1973). The Economic Theory of Agency: The Principal's Problem. *The American Economic Review*, Vol. 63, No. 2, σ. 134

¹⁷³ Berle, A., Means, C. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. New York: Macmillan

Αμερική εκείνη την περίοδο. Επίσης, ο Veblen στο βιβλίο του 1924 *The Engineers and the Price System* αναφέρεται στον χωρισμό της ιδιοκτησίας και ελέγχου.¹⁷⁴

Οι Jensen και Meckling, ενοποιούν και συνθέτουν στην θεωρία τους δεδομένα προερχόμενα από την θεωρία ιδιοκτησίας, την θεωρία αντιπροσώπευσης και την θεωρία των χρηματοοικονομικών για να σχηματίσουν μια θεωρία που θα αποτυπώνει την διευθυντική συμπεριφορά και την δομή ιδιοκτησίας της επιχείρησης. Η έρευνά τους οδηγείται προς την κατεύθυνση της μεγιστοποίησης της χρησιμότητας των ατόμων που συμμετέχουν στην επιχείρηση.¹⁷⁵

Σύμφωνα με αυτούς, τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα προσδιορίζουν με σαφήνεια τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι στο εσωτερικό ενός οργανισμού προσδιορίζεται ο τρόπος κατανομής του κόστους και των αμοιβών μεταξύ των μελών του. Αυτό προκύπτει μέσα από τον λεπτομερή προσδιορισμό των δικαιωμάτων όπως αποτυπώνεται στη συμβολαιοποίηση αυτών. Επομένως, η συμπεριφορά των ατόμων ενός οργανισμού όπως και των διευθυντών, θα καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τη φύση και το περιεχόμενο των όρων των συμβολαίων. Το κέντρο βάρους αυτής της ανάλυσης των Jensen και Meckling, μελετά την συμπεριφορά των ιδιοκτητών και των διευθυντών μιας επιχείρησης, λαμβάνοντας υπόψιν την θέσπιση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων τα οποία αντανakλώνται στην συμβολαιακή τους σχέση.¹⁷⁶

Στη συνέχεια οι Jensen και Meckling αναφέρονται στην θεωρία αντιπροσώπευσης, η οποία περιγράφεται ως μια σύμβαση ενός ή περισσότερων ατόμων (εντολείς) με ένα άλλο άτομο (εντολοδόχος) στο οποίο αναθέτουν την διεξαγωγή ορισμένων πράξεων παρέχοντάς του εξουσιοδότηση για την εκτέλεσή τους. Αν και τα δύο μέρη προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν την χρησιμότητά τους, εξαιτίας της ατομικής συμπεριφοράς του εντολοδόχου, πιθανόν να υπάρξει απόκλιση της από την επιθυμητή συμπεριφορά που επιδίωκε ο εντολέας του. Για τον λόγο αυτό, ο εντολέας μπορεί να εισάγει κάποια κίνητρα καθώς και την επιβολή κόστους παρακολούθησης με σκοπό τον περιορισμό μιας πιθανής αποκλίνουσας συμπεριφοράς του εντολοδόχου. Επίσης, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις ο εντολοδόχος μπορεί να δεσμευτεί σε καταβολή αποζημίωσης προς τον εντολέα, εφόσον οι ενέργειες του βλάπτουν τα συμφέροντα του τελευταίου.¹⁷⁷

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται κατανοητό, ότι η αποτελεσματική εκτέλεση της σύμβασης και η μεγιστοποίηση της ωφέλειας για τον εντολέα δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με ένα μηδενικό κόστος. Έτσι, η απόκλιση από την μέγιστη ωφέλεια που μπορεί να είχε ο εντολέας, αποτελεί ένα κόστος που σχετίζεται με την σχέση αντιπροσώπευσης μεταξύ εντολέα-εντολοδόχου, το οποίο μπορεί να προσδιοριστεί ως υπολειμματική ζημιά. Συνοψίζοντας τα παραπάνω, το κόστος αντιπροσώπευσης

¹⁷⁴ Veblen, T. (1924). *The Engineers and the Price System*. New York, Viking Press

¹⁷⁵ Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), σ. 305-7

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 307-8

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 308

ορίζεται ως το άθροισμα του κόστους παρακολούθησης του εντολέα, του κόστους που συνδέεται με τον εντολοδόχο και του ποσού που αφορά την υπολειμματική απώλεια.¹⁷⁸

Η ανάλυση αυτή δεν αποτελεί μια γενική θεωρία αντιπροσώπευσης, αλλά μια θεωρία η οποία εστιάζει στην σχέση αντιπροσώπευσης η οποία αναπτύσσεται ανάμεσα στους διευθυντές και τους μετόχους. Συνεπώς, το κόστος εποπτείας συνίσταται στην συμβολαιακή σχέση η οποία υφίσταται μεταξύ ιδιοκτητών και διευθυντών στις σύγχρονες μετοχικές επιχειρήσεις.¹⁷⁹

Προσεγγίζοντας την έννοια της φύσης της επιχείρησης, οι Jensen και Meckling την προσδιορίζουν ως ένα νομικό πρόσωπο, το οποίο αναπτύσσει ένα πλέγμα συμβολαιακών σχέσεων ανάμεσα σε διάφορα άτομα. Η διάκριση ανάμεσα στο εσωτερικό και εξωτερικό περιβάλλον έχει λίγη σημασία. Αντίθετα, αυτό που είναι σημαντικό είναι ο προσδιορισμός του πλήθους των πολύπλοκων σχέσεων ανάμεσα στην επιχείρηση και στους λοιπούς οικονομικούς δρώντες με τους οποίους συναλλάσσεται, δηλαδή τους εργαζόμενους, τους μετόχους, τους προμηθευτές και τους καταναλωτές. Άρα, η επιχείρηση δεν προσλαμβάνεται ως ένας μεμονωμένος δρών, αλλά ως ένα νομικό κατασκεύασμα που λειτουργεί κάτω από την σύνθεση αλληλοσυγκρουόμενων στόχων διάφορων ατόμων. Η ισορροπία αυτού του πλαισίου των σχέσεων, πραγματοποιείται μέσα από την θέσπιση ενός πλέγματος συμβολαίων.¹⁸⁰

3.2.2 Κόστος αντιπροσώπευσης.

Αναφερόμενοι στο κόστος αντιπροσώπευσης του μετοχικού κεφαλαίου οι Jensen και Meckling συγκρίνουν την συμπεριφορά του διευθυντή όταν αυτός είναι ο αποκλειστικός ιδιοκτήτης του συνολικού κεφαλαίου της επιχείρησης, σε σχέση με την συμπεριφορά του ιδιοκτήτη ο οποίος έχει απολέσει ένα μέρος της ιδιοκτησίας του, το οποίο πλέον είναι κατανεμημένο στους μετόχους.

Στην πρώτη περίπτωση, οι αποφάσεις του μοναδικού ιδιοκτήτη θα στηρίζονται στην μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς του, η οποία θα προέρχεται τόσο από την απόκτηση χρηματικών εσόδων (κερδών από την συμμετοχή του στην εταιρεία), όσο και μη χρηματικών που συνδέονται με την ανάληψη της επιχειρηματικής του δραστηριότητας (σχέσεις με εργαζόμενους, άνεση γραφείου, κύρος κ.α.). Μέσω της χρήσης οριακής ανάλυσης, προκύπτει το ιδανικό σημείο μεγιστοποίησης της χρησιμότητας του μοναδικού ιδιοκτήτη της επιχείρησης.¹⁸¹

Στην δεύτερη περίπτωση, όπου ο ιδιοκτήτης έχει πουλήσει κάποιο μέρος της επιχείρησης διατηρώντας όμως την διεύθυνσή της, οι ενέργειές του που στοχεύουν στην μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς του, δεν μπορούν να μείνουν απαρατήρητες από τους λοιπούς μετόχους. Η προσπάθεια για μεγιστοποίησης της χρησιμότητας του διευθυντή, έρχεται σε απόκλιση από την μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των μετόχων. Οι τελευταίοι, στην προσπάθεια τους να παρακολουθήσουν και ελέγξουν την

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 308

¹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 309-10

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 310-11

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 312

συμπεριφορά του διευθυντή, είναι πρόθυμοι να αποδώσουν το κόστος εποπτείας, το οποίο επηρεάζει και την διαδικασία αγοραπωλησίας των μετοχών. Έτσι, ο αγοραστής των μετοχών μπορεί είτε να καταβάλει το κόστος αντιπροσώπευσης ώστε να ελέγξει την συμπεριφορά του διευθυντή, είτε να μην το καταβάλει χάνοντας όμως το δικαίωμα επηρεασμού της συμπεριφοράς του τελευταίου. Στην τελευταία περίπτωση, καταβάλλει το κόστος της καθαρής αξίας του αγοραζομένου μεριδίου έχοντας αφαιρέσει από αυτό την αξία της δαπάνης του διευθυντή. Η επιθυμητή ενέργεια του αγοραστή είναι να πληρώσει το κόστος εποπτείας ως το σημείο που αυτό θα ισοσκελιστεί με την ωφέλεια από την μείωση της δαπάνης του διευθυντή.¹⁸²

Η παραπάνω διαμάχη αντιπροσώπευσης μεταξύ ιδιοκτήτη και μετόχων οφείλεται στην τάση του ιδιοκτήτη να αποσπά αμοιβές από την επιχείρηση με σκοπό την μεγιστοποίηση της κατανάλωσής του. Μια άλλη επίσης σημαντική πηγή διαμάχης ανάμεσα στον ιδιοκτήτη και τους μετόχους, προέρχεται από το γεγονός ότι όσο μειώνεται το ποσοστό ιδιοκτησίας του ιδιοκτήτη, εξασθενεί το κίνητρο του να αφιερώσει χρόνο και προσπάθεια στην επιχείρηση για εξεύρεση νέων επικερδών δραστηριοτήτων.¹⁸³

Χρησιμοποιώντας την αριστοποίηση κατά Pareto, οι Jensen και Meckling και έχοντας ως αφετηρία, ότι, σε μια σχέση αντιπροσώπευσης ανάμεσα στην διεύθυνση και τους μετόχους το κόστος αντιπροσώπευσης δεν μπορεί να είναι μηδαμινό (διότι τα κόστη εποπτείας, δέσμευσης και υπολειμματικής ζημιάς είναι αναπόφευκτα), συμπεραίνουν, ότι, τόσο οι διευθυντές όσο και οι μέτοχοι, δρώντας αριστοποιητικά, θα καταλήξουν στον περιορισμό αυτού του κόστους μέσω μιας άριστης κατά Pareto λύσης.¹⁸⁴

Σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν το μέγεθος της απόκλισης από το ιδεατό σημείο μεγιστοποίησης οι Jensen και Meckling, αναφέρουν ότι το κόστος αντιπροσώπευσης διαφέρει μεταξύ των διαφόρων επιχειρήσεων. Αυτό εξαρτάται, από ένα πλήθος παραγόντων όπως οι προτιμήσεις των μάνατζερ, το κόστος μέτρησης της απόδοσης των μάνατζερ, το κόστος ενίσχυσης και υιοθέτησης συγκεκριμένων προτύπων συμπεριφοράς, κόστη συνδεόμενα με αποζημιώσεις και τέλος κόστη σχετιζόμενα με την πολιτική της εταιρείας. Επίσης, στις περιπτώσεις που το ενδιαφέρον των διευθυντών για την εταιρεία είναι χαμηλό θα εξαρτάται (το κόστος αντιπροσώπευσης) και από την αγορά διευθυντικών στελεχών. Τέλος, θα συναρτάται και από τον βαθμό ευθύνης της θέσης και των απαιτούμενων προσόντων που συνδέονται με αυτή.¹⁸⁵

Οι ιδιοκτήτες έχουν την δυνατότητα πώλησης ολόκληρης της επιχείρησης ή τμήματός της. Στην περίπτωση που οι πιθανοί αγοραστές έχουν καλύτερες διαχειριστικές ικανότητες, αυξάνοντας μελλοντικά την αξία της επιχείρησης περισσότερο από ότι οι ιδιοκτήτες της, οι τελευταίοι μπορεί να προβούν στη πώλησή της. Όταν μάλιστα υπάρξουν αρκετοί πιθανοί αγοραστές, τότε “οι ιδιοκτήτες θα λάβουν

¹⁸² Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of..., ό.π., σ. 312-3

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 312-3

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 327-8

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 328-9

στην τιμή πώλησης της επιχείρησης την πλήρη αξία των υπολειμματικών απαιτητών δικαιωμάτων στην οποία περιλαμβάνεται η κεφαλαιακή αξία του υπολειπόμενου κόστους αντιπροσώπευσης συν την αξία των διευθυντικών δικαιωμάτων”.¹⁸⁶

Εξετάζοντας τον παράγοντα των κινήτρων οι Jensen και Meckling, διατυπώνουν ότι τα κίνητρα για την εξάλειψη μιας συμπεριφοράς των διευθυντών που οδηγεί σε απόκλιση από την μεγιστοποίηση της αξίας της επιχείρησης, είναι της ίδιας φύσης τόσο για μια μονοπωλιακή επιχείρηση όσο και για μια επιχείρηση του τέλει ανταγωνισμού. Επίσης, ο ανταγωνισμός στην αγορά των διευθυντών επιτρέπει στην επιχείρηση να πληρώσει την τιμή που διαμορφώνεται από την προσφορά και ζήτηση αυτών των συντελεστών.¹⁸⁷

Επίσης, μιας και τα κίνητρα για την “ελαχιστοποίηση του διευθυντικού κόστους” τόσο του ιδιοκτήτη του μονοπωλίου όσο και του ιδιοκτήτη μιας επιχείρησης του τέλει ανταγωνισμού ταυτίζονται, και οι δύο θα χρησιμοποιούν ένα επίπεδο υπηρεσιών διεύθυνσης που θα προκύπτει από το σημείο ισότητας του οριακού κόστους διεύθυνσης με το οριακό όφελος από την μείωση της κατανάλωσης έκτακτης αμοιβής από τον διευθυντή.¹⁸⁸

Σχετικά με το μέγεθος του κόστους αντιπροσώπευσης αυτό εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως τα χαρακτηριστικά του κόστους παρακολούθησης, την τάση των διευθυντών για την απόκτηση μη χρηματικών απολαβών (κύρος, πολυτελή γραφείο κ.α.), καθώς και από την δυνητική προσφορά διευθυντών οι οποίοι θα έχουν την δυνατότητα με την χρήση ιδίων πόρων να χρηματοδοτήσουν ολόκληρο το επιχειρηματικό κεφάλαιο με ίδιους πόρους.¹⁸⁹

3.3 Fama

3.3.1 Επιχείρηση ως πλέγμα συμβάσεων, χωρισμός ιδιοκτησίας και ελέγχου.

Σύμφωνα με τον Fama, πρόσφατα έχουν εμφανιστεί θεωρίες οι οποίες απορρίπτουν την κλασική θεωρία της επιχείρησης, αν και στηρίζονται στην υιοθέτηση βασικών στοιχείων της κλασικής θεωρίας, όπως η οικονομική συμπεριφορά των ατόμων. Σύμφωνα με τις νεότερες αυτές τις θεωρίες, η επιχείρηση εμφανίζεται ως ένας οργανισμός εντός του οποίου αναπτύσσεται ένα “πλέγμα συμβάσεων” μεταξύ των διαφόρων συντελεστών της παραγωγής, οι οποίοι κινητοποιούνται βάσει της ικανοποίησης του ατομικού συμφέροντός τους. Εδώ, τα δικαιώματα συνδέονται με την δημιουργία συμβολαίων που τα ορίζουν. Κατά αυτόν τον τρόπο, εντάσσονται στο πλαίσιο των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 329

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 329

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 329-330

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 330

¹⁹⁰ Fama, E. (1980). Agency Problems and the Theory of the Firm. *Journal of Political Economy*. Vol. 88, No 22, σ. 289

Ο Fama θεωρεί ότι στις σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις, ο έλεγχος των επιχειρήσεων περνάει στα χέρια των διευθυντών οι οποίοι διαχωρίζονται πλέον από τους ιδιοκτήτες, εν αντιθέσει με την έννοια του επιχειρηματία της κλασικής οικονομικής θεωρίας, όπου εμφανίζεται ταυτόχρονα ως διευθυντής και ως φορέας της ιδιοκτησίας, αναλαμβάνοντας έτσι και το ρίσκο που συνδέεται με την επιχειρηματική δραστηριότητα. Σε ένα δεύτερο στάδιο, αναφερόμενος στις θεωρίες του πλέγματος συμβολαίων των Alchian και Demsetz, καθώς και των Jensen και Meckling, αναφέρει, ότι η επιχείρηση αναπαρίσταται ως μια ομάδα εντός της οποίας τα άτομα δρουν υποκινούμενα από την ικανοποίηση του προσωπικού τους οφέλους, το οποίο εξαρτάται από την επιβίωση της επιχείρησης.¹⁹¹

Η ανάλυση του Fama, χρησιμοποιεί την θεωρία του πλέγματος συμβολαίων για να εξηγήσει τον χωρισμό ιδιοκτησίας και ελέγχου των σύγχρονων μεγάλων επιχειρήσεων. Ξεκινά με την εξέταση της περίπτωσης, όπου ο ιδιοκτήτης κατέχει ένα σημαντικό μέγεθος της επιχείρησης, προχωρώντας στην συνέχεια την ανάλυσή του στην περίπτωση όπου η ιδιοκτησία της επιχείρησης είναι διαμοιρασμένη ανάμεσα σε ένα σημαντικό αριθμό ατόμων. Θεωρώντας ως δύο σημαντικούς παράγοντες που χαρακτηρίζουν την επιχειρηματικότητα, την διεύθυνση και την ανάληψη ρίσκου, εξετάζει την διαμόρφωση του χωρισμού της ιδιοκτησίας μέσα σε ένα πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων, μέσα από τον οποίο αναπτύσσεται μια αποτελεσματική διαχειριστική διαδικασία, η οποία διαπνέεται σε όλο τον οργανισμό και τα μέλη της επιχείρησης. Επίσης, τα μεμονωμένα άτομα εντός της επιχείρησης και κυρίως οι διευθυντές, αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα από την μια την πειθάρχηση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και από την άλλη τις ευκαιρίες για την ανάπτυξη της εξέλιξής τους, οι οποίες συνδέονται με αγορά των διευθυντικών υπηρεσιών.¹⁹²

Στη συνέχεια, αναφερόμενος στην σύνδεση του ρίσκου με την ιδιοκτησία στις σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις, επισημαίνει ότι ο διαμοιρασμός της ιδιοκτησίας σε μεγάλο πλήθος ατόμων μέσω των μετοχών έχει ως αποτέλεσμα την διάσπαση του κινδύνου και της ιδιοκτησίας στους κατόχους των μετοχών. Έτσι, η ιδιοκτησία μέσα σε ένα εκτεταμένο πλαίσιο πλέγματος συμβάσεων αποκτά μια ασυσχέτιστη διάσταση. Κατά συνέπεια, η λήψη αποφάσεων της σύγχρονης επιχείρησης δεν συνδέεται απαραίτητα με την ιδιοκτησία των μετόχων. Αντίθετα, οι διευθυντές πλέον αναλαμβάνουν καθοριστικό ρόλο στην διοίκηση των μεγάλων επιχειρήσεων.¹⁹³

Κατά τον Fama στον σύγχρονο επιχειρηματικό κόσμο υπάρχει η δυνατότητα διαφοροποίησης της επένδυσης σε μετοχές διάφορων εταιριών. Η θεωρία χαρτοφυλακίου αναφέρεται στην διαφοροποίηση της επένδυσης ανάμεσα σε τίτλους ιδιοκτησίας πολλών εταιριών. Κατά αυτόν τον τρόπο, μπορεί να σχηματιστεί ένα άριστο χαρτοφυλάκιο και έτσι να επιτευχθεί μια αποτελεσματική διανομή του κινδύνου. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο κάτοχος ενός διαφοροποιημένου χαρτοφυλακίου συνήθως δεν θα επιδεικνύει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πορεία εξέλιξης της μετοχής μιας μεμονωμένης εταιρίας, διότι η τιμή του χαρτοφυλακίου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από αυτήν την εταιρεία. Το γεγονός αυτό όμως, υπονοεί σε ένα

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 289

¹⁹² Στο ίδιο, σ. 289

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 290

σημαντικό βαθμό, τον διαχωρισμό της ιδιοκτησίας (μέτοχοι) από τον έλεγχο (διευθυντές) της εταιρίας. Από την άλλη, η διεύθυνση ασχολείται με την παρακολούθηση των συμβολαίων ανάμεσα στους παραγωγικούς συντελεστές και την κατάλληλη σύνδεσή τους, ώστε να εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα της επιχείρησης. Η επιτυχία του διευθυντή κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του, συνδέεται άμεσα με την μελλοντική του σταδιοδρομία στην αγορά των μάνατζερ και συνεπώς με τις μελλοντικές απολαβές του. Η αποτίμηση της απόδοσης του διευθυντή μιας επιχείρησης μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικά μέσω της ανάπτυξης των χρηματαγορών. Έτσι, αν και ένας μεμονωμένος μέτοχος ίσως δεν εμφανίζει μια έντονη επιθυμία για την διερεύνηση της αποτελεσματικότητας του διευθυντικού έργου μιας συγκεκριμένης επιχείρησης, εντούτοις επιδεικνύει αυξημένο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη μιας αποτελεσματικής χρηματαγοράς, που θα του προσφέρει τα κατάλληλα σήματα μέσω των διακυμάνσεων των τιμών των μετοχών, έτσι ώστε να λαμβάνει τις κατάλληλες επιχειρηματικές αποφάσεις. Αυτά τα σήματα της πορείας της μετοχής μιας επιχείρησης, προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την εκτίμηση της απόδοσης των διευθυντών και συνδέονται με την “αγορά διευθυντικών στελεχών”.¹⁹⁴

3.3.2 Η αγορά διευθυντικών στελεχών.

Μελετώντας την βιωσιμότητα του χωρισμού της ιδιοκτησίας από τον έλεγχο της επιχείρησης ο Fama εξετάζει τον τρόπο λειτουργίας της αγοράς διευθυντικών στελεχών. Αφού διερευνά την αλληλεπίδραση των διάφορων επιπέδων των διευθυντών, την κριτική και τον ανταγωνισμό που μπορεί να υπάρξει μεταξύ τους σχετικά με την απόδοσή τους, καθώς και από το γεγονός ότι η “αγορά εργασίας διευθυντικών στελεχών” καθορίζει το επίπεδο αμοιβών των μάνατζερ βάσει του επιπέδου της απόδοσης των επιχειρήσεων στις οποίες απασχολούνται, καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα. Συγκεκριμένα υποστηρίζει, ότι η διοίκηση θα πρέπει να αναλαμβάνεται από το διοικητικό συμβούλιο, το οποίο και θα ελέγχεται από το ανώτατο επίπεδο διευθυντών. Αυτό, εξαιτίας της καλύτερης πληροφόρησής τους, του έντονου ανταγωνισμού και κριτικής που υφίστανται από τους διευθυντές κατώτερων επιπέδων, καθώς και της ανάγκης συντονισμού και αποτελεσματικότητας εντός της επιχείρησης λόγω της συνεχούς αξιολόγησης της διοικητικής δράσης από την αγορά διευθυντικών στελεχών. Καταλήγει στη συνέχεια στο συμπέρασμα, ότι από την στιγμή που ο διαχωρισμός ιδιοκτησίας από τον έλεγχο είναι “συνεπής με τις πιέσεις που ασκούνται από την αγορά εργασίας διευθυντικών στελεχών” και από το γεγονός ότι εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μετόχων (ιδιοκτητών), ίσως να έχει καλές προοπτικές η διατήρησή του. Μέσα από αυτό το σκεπτικό, η διεύθυνση μπορεί να ιδωθεί ως μια επιβολή της αγοράς πάνω στους θεσμούς (επιχείρηση), μέσα από την εσωτερική συγκρότηση ενός πλέγματος συμβολαίων, δημιουργώντας έτσι τον θεσμό της επιχείρησης και το κατάλληλο πλαίσιο για την λήψη των καλύτερων αποφάσεων.¹⁹⁵

Στη συνέχεια εξετάζει τον τρόπο συμπεριφοράς των διευθυντών στην περίπτωση όπου ο διευθυντής είναι και ο μοναδικός ιδιοκτήτης της επιχείρησης και

¹⁹⁴ Fama, E. (1980). Agency Problems..., ό.π., σ. 291-2

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 292-5

έπειτα την περίπτωση όπου ο διευθυντής δεν είναι ο μοναδικός κάτοχος του κεφαλαίου της επιχείρησης. Στην πρώτη περίπτωση, ο διευθυντής δεν έχει το κίνητρο να καταναλώσει περισσότερο από την εργασία του, ενώ αντίθετα στην δεύτερη περίπτωση έχει το κίνητρο της μεγαλύτερης κατανάλωσης από αυτήν που περιγράφεται στο συμβόλαιο. Όμως, στην τελευταία περίπτωση, μια “ορθολογική αγορά διευθυντικής εργασίας” εντοπίζει οποιαδήποτε απόκλιση της συμπεριφοράς του διευθυντή από αυτή που περιγράφεται στο συμβόλαιο και την εξοφλεί ενσωματώνοντάς την στο συμβόλαιο εκ των υστέρων.¹⁹⁶

Κατά τον Fama το μέγεθος της αλλαγής των μισθών των διευθυντών δια μέσου της αγοράς, αντανakλά την εκτίμηση της απόκλισης του εκ των υστέρων διαμορφωμένου οριακού προϊόντος των διευθυντών, εν συγκρίσει με το οριακό κόστος στο οποίο βασίστηκε η διαμόρφωση της σύμβασης αρχικώς. Υποθέτοντας ότι η χρήση των πληροφοριών από την αγορά γίνεται με ορθολογικό τρόπο και ότι δεν υπάρχει κάποιος μη αναμενόμενος εξωγενής παράγοντας ο οποίος δεν σχετίζεται με την ικανότητα των διευθυντών, η προσαρμογή των μελλοντικών αμοιβών των διευθυντών θα αντανakλά την πιο πρόσφατη μέτρηση του οριακού προϊόντος τους.¹⁹⁷ Συνοψίζοντας, το πρόβλημα που σχετίζεται με τον χωρισμό της ιδιοκτησίας από τον έλεγχο της επιχείρησης, μπορεί να επιλυθεί όταν “η αναθεώρηση του μισθού είναι τουλάχιστον ίση με την πλήρη εκ των υστέρων εξόφληση” της απόκλισης της συμπεριφοράς του μάνατζερ.¹⁹⁸

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των κύριων νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης, στο επόμενο κεφάλαιο θα περάσουμε σε μια συγκριτική και κριτική αποτίμηση των δύο προσεγγίσεων (αρχικής θεσμικής και νεοθεσμικής θεωρίας επιχείρησης) καθώς και στον εντοπισμό των βασικών σημείων σύγκλισης και των κύριων διαφορών τους.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 295-6

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 297

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 306

Κεφάλαιο 4: Συγκριτική και κριτική αξιολόγηση αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης

Μετά την παρουσίαση των βασικών θέσεων, τόσο των αρχικών θεσμικών όσο και των νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται μια συγκριτική αποτίμηση αυτών των θεωριών με σκοπό τον προσδιορισμό των σημείων σύγκλισης και απόκλισής τους, καθώς επίσης και μια κριτική αποτίμηση τους. Μέσα από αυτή την διαδικασία καταδεικνύεται η συμβολή αυτών των θεωριών στην μελέτη της σύγχρονης επιχείρησης.

4.1 Ομοιότητες αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης

Η νεοθεσμική θεωρία του κόστους συναλλαγών που αναπτύχθηκε αρχικά από τον Coase και στη συνέχεια από τον Williamson, αν και αποτελεί μια νεοκλασική θεώρηση της επιχείρησης, εντούτοις εμφανίζει ορισμένα κοινά σημεία με την παλαιά ή αρχική θεσμική θεωρία της επιχείρησης. Σύμφωνα με τον Gunnarsson, η θεωρία του κόστους συναλλαγών “προσπαθεί να ενδογενοποιήσει τους θεσμούς εντός της οικονομικής θεωρίας και να δει το κράτος ως έναν ουσιώδη παράγοντα στην αγορά”. Επομένως, η θεωρία του κόστους συναλλαγών ενσωματώνοντας τους θεσμούς ως μια ενδογενή μεταβλητή, εγκαταλείπει ορισμένες νεοκλασικές υποθέσεις και υιοθετεί μια πλευρά της κριτικής της αρχικής θεσμικής θεωρίας.¹⁹⁹

Μια σημαντική σύνδεση της παλιάς θεσμικής θεωρίας της επιχείρησης με την νέα, αποτελεί η ιδέα του κόστους συναλλαγών που αναπτύχθηκε από τον Williamson. Αναφερόμενος στην έννοια της συναλλαγής παραθέτει ότι αποτελεί την “βασική μονάδα ανάλυσης”²⁰⁰ κάνοντας άμεση αναφορά στον ορισμό της συναλλαγής που είχε δώσει ο Commons, ο οποίος την περιέγραψε ως “μια μονάδα οικονομικής δραστηριότητας” αντιπαραβάλλοντας την με τις φυσικές επιστήμες (μόριο-φυσική, άτομο-χημεία, συναλλαγή-οικονομία).²⁰¹

Μια άλλη ομοιότητα ανάμεσα στην παλιά και νέα θεσμική θεωρία, σχετίζεται με την έννοια της ορθολογικότητας. Αυτή η έννοια, αποτελεί βασικό στοιχείο του μεθοδολογικού ατομισμού της νεοκλασικής θεωρίας. Σημαντική κριτική απέναντι στην έννοια του ορθολογικού ατόμου άσκησε η παλιά θεσμική θεωρία, ιδιαίτερα ο Veblen η κριτική του οποίου ήταν δριμύεια. Αν και η κριτική του αυτή εμφανίζεται στο σύνολο του έργου του, εντούτοις η περιγραφή που διατυπώνει στο άρθρο του *Why is economics not an evolutionary science?* το 1898 είναι χαρακτηριστική. Εκεί, κριτικάροντας την

¹⁹⁹ Gunnarsson, C. (1991). What is new and what is institutional in the new institutional economics?: An essay on old and new institutionalism and the role of the state in developing countries. *Scandinavian Economic History Review*, 39(1), σ. 48

²⁰⁰ Williamson, O.E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press, σ. 18

²⁰¹ Commons, J.R. (1959). *Institutional economics: its place in political economy*. Madison: University of Wisconsin Press, σ. 55

ηδονιστική προσέγγιση του ατόμου της νεοκλασικής σχολής, παρομοιάζει αυτό το άτομο ως “ένα πεφωτισμένο υπολογιστή ευχαρίστησης και πόνου”.²⁰²

Στη συνέχεια με την εμφάνιση της νεοθεσμικής οικονομικής, αναγνωρίζεται η περιορισμένη ορθολογικότητα των ατόμων. Στο έργο του Simon *Models of man: social and rational* (1957) εμφανίζεται η έννοια της περιορισμένης ορθολογικότητας. Εξετάζοντας την συμπεριφορά του ατόμου, καταλήγει στο ότι εξαιτίας γνωστικών και πληροφοριακών περιορισμών δεν μπορούμε να μιλάμε για πλήρη ορθολογικότητα των ατόμων όπως εμφανίζεται στην κλασική και νεοκλασική θεωρία, αλλά αντίθετα για περιορισμένη ορθολογικότητα. Αυτό γιατί, υπάρχουν όρια στην ανθρώπινη γνωστική ικανότητα να εκτελέσει όλους τους αναγκαίους υπολογισμούς και ταυτόχρονα οι πληροφορίες οι οποίες θα πρέπει να έχει διαθέσιμες, ώστε να τις επεξεργαστεί για την λήψη μιας απόφασης δεν μπορούν να είναι πλήρης, λόγω δυσκολίας εντοπισμού, συλλογής, ταξινόμησης και διαχείρισης τους.²⁰³ Την περιορισμένη ορθολογικότητα αναγνωρίζει και ενσωματώνει αργότερα ο Williamson (1985) και την χρησιμοποιεί για την τεκμηρίωση της θεωρίας κόστους συναλλαγών. Με αυτό τον τρόπο γίνεται μια προσπάθεια της νεοκλασικής θεωρίας ενσωματώσει στο θεωρητικό της περιβάλλον την έννοια της περιορισμένης ορθολογικότητας.

Μια άλλη τάση σύγκλισης ανάμεσα στην αρχική θεσμική και νεοθεσμική θεωρία παρουσιάζει ο Rutherford. Όπως εξηγεί, ορισμένοι υποστηρικτές της νεοθεσμικής όπως ο North αναδεικνύουν την σημασία “ψυχικών μοντέλων, καθοδηγούμενης συμπεριφοράς από κοινωνικές νόρμες και ιδεολογικών πεποιθήσεων”, συγκλίνοντας έτσι με ορισμένες αντιλήψεις της παλιάς θεσμικής σχολής. Ακόμη, το ερευνητικό πεδίο των νεοθεσμικών δεν περιορίζεται στην μελέτη “επίσημων κανόνων και της δομής διακυβέρνησης”, αλλά επίσης και στον τομέα των “ανεπίσημων κανόνων και των κοινωνικών δικτύων”, φέρνοντας στο προσκήνιο την επανασύνδεση της οικονομικής επιστήμης με άλλες κοινωνικές επιστήμες όπως η κοινωνιολογία, η πολιτική επιστήμη, καθώς και η ανθρωπολογία, προσπαθώντας να τις ενσωματώσει στην οικονομική της θεωρία. Αυτή η προσέγγιση των νεοθεσμικών και η προσπάθεια επέκτασης του θεωρητικού εύρους της νεοκλασικής θεωρίας, περιορίζει τις εντάσεις που προκαλούνται ανάμεσα στις υποθέσεις στις οποίες στηρίζεται η τελευταία και τις κοινωνικές νόρμες και αξίες. Συνεπώς, η νέα ευρύτερη θεώρηση των νεοθεσμικών για την οικονομία προσεγγίζει σε κάποιο βαθμό την αυθεντική ή αρχική θεσμική οικονομική.²⁰⁴

Ο Dequech αναφέρει ότι η διαφορά ανάμεσα στην παλιά και νέα θεσμική οικονομική αναφορικά με το ζήτημα της επίδρασης του θεσμικού και πολιτισμικού πλαισίου στη συμπεριφορά των ατόμων, έχει περιοριστεί σύμφωνα με νεότερες έρευνες οικονομολόγων. Επισημαίνει, ότι η νεοκλασική αντίληψη των θεσμών ως περιοριστικών παραγόντων στις αποφάσεις των οικονομικών δρώντων, δεν

²⁰² Veblen, T. (1898). Why is economics not an evolutionary science? *The Quarterly Journal of Economics*, 12(4), σ. 389

²⁰³ Simon, H. (1966/1955). *Models of man: social and rational*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

⁴^η έκδοση

²⁰⁴ Rutherford, M. (2001a). Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), σ. 188-9

αντιπροσωπεύει το σύνολο των νεοθεσμικών οικονομολόγων. Έτσι, ορισμένοι νεοθεσμικοί έχουν υποδείξει την “γνωστική λειτουργία” των θεσμών, κάτι που είχε υποστηριχθεί προηγουμένως από θεσμικούς όπως ο Veblen και ο Commons. Αυτό βέβαια υπονοεί, ότι τα άτομα δεν μπορούμε να τα λάβουμε ως δεδομένα και ανεξάρτητα από το θεσμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται. Οι κοινωνικοί θεσμοί, το πολιτιστικό περιβάλλον, η ιστορία και η αλληλεπίδραση των ατόμων με το εξωτερικό περιβάλλον εμπλέκονται στην γνωστική διαδικασία των ατόμων.²⁰⁵

4.2 Διαφορές αρχικών θεσμικών και νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης

Ο Rutherford συνοψίζει τους λόγους της σταδιακής αποδυνάμωσης από την δεκαετία του 1920 και 1930 και έπειτα της παλιάς θεσμικής σχολής. Αυτοί συνδέονται με εξελίξεις οι οποίες εμφανίζονται στην επιστήμη της ψυχολογίας (εγκατάλειψη εξήγησης της συμπεριφοράς με βάση το ένστικτο και την συνήθεια), τη μη ολοκληρωμένη εναλλακτική προσέγγιση απέναντι στην λογική του ορθολογισμού των ατόμων, τη μη εξέλιξη των ερευνητικών προσεγγίσεων των Veblen και Commons, τον διαχωρισμό κοινωνιολογίας και οικονομικών, την έλευση και τον αντίκτυπο των Κευνσιανών οικονομικών που αντικατέστησαν τον ρόλο που είχε προηγουμένως η θεσμική οικονομική απέναντι στην νεοκλασική θεωρία, την βελτίωση των εμπειρικών δεδομένων της ορθόδοξης οικονομικής εξαιτίας της ανόδου της οικονομετρίας, την συμπερίληψη στη νεοκλασική θεωρία νέων θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων, μερικές από τις οποίες ενσωματώθηκαν από τον χώρο των θεσμικών (ατελής και μονοπωλιακός ανταγωνισμός, αποτυχίες της αγοράς, εξωτερικότητες, βιομηχανική οργάνωση, οικονομικά της εργασίας) και τέλος, την αυστηρή κριτική που αναπτύχθηκε απέναντι στην θεσμική οικονομική σχετικά με την θέση της για τον αυξημένο ρόλο του κράτους στην οικονομία.²⁰⁶

Σύμφωνα με τον Gunnarsson η θεσμική οικονομική είχε αντιμετωπιστεί με υποτιμητικό τρόπο από την κυρίαρχη νεοκλασική θεωρία, η οποία υποστηρίζει ότι οι υποστηρικτές της βασίζονται σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα, το οποίο θεμελιώνεται πάνω σε εμπειρικά δεδομένα και σε μια μη ρεαλιστική βάση. Η διαμάχη των δύο σχολών οικονομικής σκέψης εστιάζεται στις “διαφορές των θεωρητικών τους προοπτικών και στην μεθοδολογική επιλογή τους” καθώς και στην αντίληψή τους για τον ρόλο που πρέπει να διαδραματίζει το κράτος.²⁰⁷

Επίσης, ο Hodgson εξηγεί ότι οι νεοθεσμικοί στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν την ανάπτυξη των θεσμών αντιμετωπίζουν δυσκολίες, εξαιτίας της μεθόδου που χρησιμοποιούν. Συγκεκριμένα, το θεωρητικό τους πλαίσιο υποθέτει δεδομένους εξωτερικούς περιορισμούς προς τα άτομα, οι οποίοι δεν επηρεάζουν την συμπεριφορά των ατόμων, αλλά μόνο οριοθετούν το πλαίσιο δράσης τους. Έτσι, αυτή η δεδομένη αρχική κατάσταση στα πλαίσια της νεοθεσμικής, λαμβάνει τους θεσμούς ως κάτι το

²⁰⁵ Dequech, D. (2002). The demarcation between the ‘old’ and the ‘new’ institutional economics: recent complications. *Journal of Economic Issues*, 36(2), σ. 565-9

²⁰⁶ Rutherford, M. (2001a). Institutional economics..., ό.π., σ. 182-4

²⁰⁷ Gunnarsson, C. (1991). What is new..., ό.π., σ. 50

προϋπάρχων, χωρίς να εξετάζεται ο τρόπος διαμόρφωσης τους, η εξέλιξη και η δυναμικότητα του θεσμικού περιβάλλοντος.²⁰⁸

Η αντίληψη της νεοκλασικής θεωρίας για την αγορά απέχει από την θεσμική θεώρησή της. Έτσι η αγορά, δεν μπορεί να ιδωθεί ως “μια οργανική και λειτουργική ολότητα”, αλλά αντίθετα ως ένα άθροισμα ατομικών εμπορικών δρώντων οι οποίοι διεξάγουν μεταξύ τους διάφορες συναλλαγές. Στο εσωτερικό της αγοράς δεν υφίσταται εμπόδια και περιορισμοί, αλλά αντιθέτως η εμφάνισή τους, προκύπτει εξαιτίας της αναποτελεσματικής λειτουργίας θεσμών που βρίσκονται έξω από τα όρια της αγοράς.²⁰⁹

4.3 Κριτική επί των αρχικών θεσμικών θεωριών της επιχείρησης

Η παλαιά ή αρχική θεσμική θεωρία της επιχείρησης, εμφανίζει ορισμένες αδυναμίες στην ανάλυσή της. Καταρχάς, δεν μπόρεσε να προσφέρει μια ολοκληρωμένη συνεκτική θεωρία. Έτσι, σύμφωνα με τον Hodgson ο Veblen δεν δημιούργησε “μια επαρκή συστηματική θεωρία της βιομηχανίας, τεχνολογίας [...]. Αυτό διότι στο έργο του αναπτύσσει και μελετά ένα οικονομικό σύστημα το οποίο αποτυπώνεται με μεγάλη πολυπλοκότητα και δυναμικότητα, οδηγώντας τον στην αδυναμία δόμησης μιας συστηματικής θεωρίας. Επιπροσθέτως, ο Hodgson διερευνά και τις αδυναμίες της θεωρητικής προσέγγισης του Commons του οποίου “η ιδιοσυγκρασιακή ορολογία και το μη συστηματικό του ύφος” τον δυσκολεύει να αναπτύξει μια συγκροτημένη θεωρητική προσέγγιση. Συνεπώς, οι παλαιοί θεσμικοί αν και επισήμαιναν την σημασία των θεσμών στην μελέτη της οικονομίας, παρ’ όλα αυτά, δεν ανέπτυξαν σημαντικά, τα σημεία του θεωρητικού τους πλαισίου, αλλά στηρίχθηκαν σε αρκετά εμπειρικά στοιχεία. Από την άλλη, σημαντική ήταν η συνεισφορά τους στην απόρριψη ορισμένων υποθέσεων της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης, όπως ο μεθοδολογικός ατομισμός και η αντίληψη πως η συμπεριφορά των ατόμων λαμβάνεται ως δεδομένη και δεν επηρεάζεται από το θεσμικό περιβάλλον.”²¹⁰

Μια άλλη κριτική επί της θεσμικής οικονομικής εντοπίζεται από τον Rutherford και συγκεκριμένα απέναντι στην αντίληψη του Veblen ότι τα οικονομικά θα πρέπει να πάρουν μια εξελικτική διάσταση, θεωρώντας ότι το ερευνητικό του πρόγραμμα έχει ολοκληρωτικά αποτύχει. Υποστηρίζει ότι δεν κατόρθωσε να τεκμηριώσει την μεθοδολογική και θεωρητική του προσέγγιση ώστε να μπορέσει να αναδείξει μια “θεωρία θεσμικής αλλαγής”. Δεν κατάφερε δηλαδή να παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι θεσμοί. Κατά τον Veblen η θεσμική αλλαγή δεν έχει ένα πρότυπο αλλά αντίθετα, πιστεύει ότι κατευθύνεται αόριστα και ακανόνιστα, καθώς “οδηγείτε από την καθαρά αιτιώδη διαδικασία διακύμανσης και φυσικής επιλογής”. Όμως, το σχήμα αυτό του Veblen δεν προσδιορίζει με ακρίβεια τις μεταβλητές που υπεισέρχονται καθώς και τις σχέσεις που αναπτύσσονται, ούτε καθορίζει ποιοι παράγοντες κρίνονται σημαντικοί και ποιοι ασήμαντοι. Έτσι, καταλήγει στο

²⁰⁸ Hodgson, G. M. (1993). Institutional economics: surveying the ‘old’ and the ‘new’. *Metroeconomica*, 44(1), σ. 7-9

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 9-10

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 13

συμπέρασμα, ότι η προσέγγιση του εμφανίζει την “θεσμική αλλαγή ως ένα μη σκοπούμενο αποτέλεσμα – ως ένα αποτέλεσμα μιας αιτιώδους διαδικασίας, η οποία δεν βασίζονταν στην πρόθεση ή στην αξιολόγηση ενός θεσμικού σχήματος με βάση την σύγκρισή του με ένα άλλο”.²¹¹

Μια ακόμη κριτική απέναντι στον μεθοδολογικό προσανατολισμό του Veblen έρχεται από τον Langlois. Σύμφωνα με αυτόν, ο Veblen αν και επιτίθεται στην ορθόδοξη οικονομική αντίληψη, εντούτοις αποτυγχάνει να θεμελιώσει μια συνεπή μεθοδολογική θεωρία που θα μπορεί να σταθεί απέναντί της. Έτσι, ενώπιον της ηδονιστικής προσέγγισης της νεοκλασικής θεωρίας, ο Veblen στέκεται έντονα επικριτικός, τονίζοντας ότι τα οικονομικά θα πρέπει να ενσωματώσουν μια “περισσότερο ανθρωπιστική αντίληψη”, δίνοντας έμφαση στην συνειδητότητα των ανθρώπων. Όμως, στην πραγματικότητα, θέλοντας να επιστημονικοποιήσει τα οικονομικά, “εξαλείφει την συνειδητότητα ολοκληρωτικά ως ένα επεξηγηματικό στοιχείο” και στηρίζει την μεθοδολογική του προσέγγιση σε όρους “αποτελεσματικών αιτιών”.²¹²

Βασιζόμενος μεθοδολογικά στο πλαίσιο “αποτελεσματικών αιτιών” προσεγγίζει με εξελικτικό τρόπο τους οικονομικούς θεσμούς, στηριζόμενος στην αντίληψη ότι η πορεία της εξέλιξης δεν παίρνει μια καθορισμένη διαδρομή και συνεπώς δεν υπάρχει μια συνειδητή δύναμη που καθορίζει την πορεία και τον τρόπο εξέλιξής της. Για τον λόγο αυτό, η “ανθρώπινη συνειδητότητα” εντός της οικονομικής θεωρίας που προσπαθεί να αναπτύξει δεν αποκτά ένα ζωτικό και δυναμικό ρόλο, αλλά αντίθετα την αντιμετωπίζει ως μια παράμετρο που εμποδίζει την επιστημονική προσέγγιση της οικονομικής και συνεπώς θα πρέπει να ελαχιστοποιηθεί ή και να εξαλειφθεί. Όμως, αυτή η αντιμετώπιση παραγνωρίζει το γεγονός, ότι ο άνθρωπος παράγοντας είναι σημαντικός και θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν για την επιστημονική εξήγηση των οικονομικών φαινομένων. Έτσι, απέναντι στη νεοκλασική θεωρία η οποία στηρίζεται αποκλειστικά στο σχήμα “επαρκών λόγων” (ερμηνεύοντας δηλαδή την ανθρώπινη συμπεριφορά βάση της κινητοποίησής της για την επίτευξη στόχων μέσω ορθολογικής συμπεριφοράς), ο Veblen αντίθετα προτάσσει ελάχιστους “επαρκούς λόγους” δίνοντας αποκλειστική έμφαση “σε αποτελεσματικές αιτίες”. Συνεπώς, σύμφωνα με τον Langlois ο Veblen οριοθετεί την οικονομική εξέλιξη έξω από την δράση συνειδητών δυνάμεων, ως μια διαδικασία που εξελίσσεται χωρίς συγκεκριμένο πρότυπο, αλλά με ακανόνιστη πορεία και ρυθμό, αποτυγχάνοντας να θεμελιώσει μια θεωρία οικονομικής ανάλυσης βασισμένη στην συνειδητότητα των ατόμων όπως αρχικά πρόσβευε.²¹³

Ένα άλλο σημείο κριτικής προς την θεσμική θεωρία της επιχείρησης εντοπίζεται στην εξήγηση του συντονισμού μέσα από τους τρεις τύπους συναλλαγών που εισάγει ο Commons. Πάνω σε αυτό το ζήτημα, ο Chavance διαπιστώνει ότι αυτή η προσέγγιση εμφανίζει ορισμένα προβλήματα. Συγκεκριμένα εξηγεί ότι για την κατανόηση της λειτουργίας της επιχείρησης δεν απαιτείται να λάβουμε υπόψιν τις

²¹¹ Rutherford, M. (1998). Veblen’s evolutionary programme: a promise unfulfilled. *Cambridge Journal of Economics*, 22(4), σ. 463-476

²¹² Langlois, R. (1989). What was wrong with the old institutional economics (ans what is still wrong with the new)? *Review of Political Economy*, 1(3), σ. 271-2

²¹³ Στο ίδιο, σ. 273-4

επιμεριστικές και διαπραγματευτικές συναλλαγές, αλλά όπως και ο Marx και ο Williamson υποστηρίζουν, το ουσιαστικό στοιχείο είναι να λάβουμε υπόψιν μόνο τις διευθυντικές. Έτσι, ο Commons, ενσωματώνοντας στην ανάλυσή του και τους τρεις τύπους συναλλαγών ως στοιχεία ενός ευρύτερου σχήματος, το οποίο συνθέτει την συντονισμένη δράση των οργανισμών, με την συλλογική θέληση, τους κανόνες και το νομικό πλαίσιο (“going concern”), δεν μπορεί να δώσει μια καθαρή ερμηνεία του συντονισμού της επιχείρησης.²¹⁴

4.4 Κριτική επί των νεοθεσμικών θεωριών της επιχείρησης

4.4.1 Κριτική προς Coase.

Ο Lazonick ασκεί κριτική απέναντι στην προσέγγιση του Coase, μη αποδεχόμενος την άποψή του ότι οι επιχειρήσεις προήλθαν μέσα από τις αγορές, οι οποίες προϋπήρχαν. Ισχυρίζεται ότι η εξήγηση του Coase για την εμφάνιση της επιχείρησης μέσα από την αγορά δεν ευσταθεί. Αυτό γίνεται αντιληπτό αν εξετάσουμε την εξέλιξη της καπιταλιστικής οικονομίας κατά τον 20^ο αιώνα, η οποία αποτυπώνει μια δυναμική διαδικασία, κάνοντας εμφανές το γεγονός ότι είναι οι επιχειρήσεις που δημιουργούν τις αγορές. Συνεπώς, η εξήγηση αυτή για τον παθητικό ρόλο της επιχείρησης, όπου η εμφάνισή της γίνεται αντιληπτή εξαιτίας της αποτυχίας της αγοράς και όχι ως αποτέλεσμα ενός δυναμικού φαινομένου με επιτυχή οργάνωση, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή.²¹⁵

Σχετικά με την αντίληψη του Coase για την εσωτερική οργάνωση της επιχείρησης, ο Lazonick αναφέρει ότι την παρουσιάζει ως μια σχέση εξουσίας, χωρίς όμως να διατυπώνει το πως οι διάφορες δραστηριότητές της, ενσωματώνονται κατάλληλα στους στόχους της. Οι οργανωτικές ικανότητες δεν συνδέονται συνεπώς με τους παραγωγικούς πόρους της επιχείρησης, ώστε να αποτυπώνεται η δυναμική του εσωτερικού φαινομένου της οργάνωσης. Αντίθετα, η ισορροπία της επιχείρησης παρουσιάζεται στα πλαίσια της συμβατικής οικονομικής, χρησιμοποιώντας εργαλεία στατικής ανάλυσης. Συνεπώς, γίνεται μια συνεχή προσπάθεια των διευθυντών να εξισορροπήσουν το κόστος χρησιμοποίησης της αγοράς με το “κόστος της εσωτερικής οργάνωσης” μέσω της χρήσης οριακής ανάλυσης.²¹⁶

Επίσης, ο Ιωαννίδης μελετώντας το ζήτημα της συμβατότητας της μορφής της πολυμετοχικής επιχείρησης με την έννοια του μεθοδολογικού ατομικισμού, συγκρίνει την επιχείρηση κατά Coase με την πολυμετοχική επιχείρηση. Κατά την λογική του Coase η έννοια του κόστους συναλλαγών στηρίζεται σε δύο υποθέσεις. Η πρώτη αφορά την σταθερότητα των χαρακτηριστικών της συναλλαγής ανεξάρτητα της οργανωτικής δομής που θα επιλεγεί, και η δεύτερη το γεγονός, ότι το κάθε άτομο αποτελεί τον

²¹⁴ Chavance, B. (2012). Jhon Commons’s organizational theory of institutions: a discussion. *Journal of Institutional Economics*, 8(01), σ. 39-41

²¹⁵ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση...*, ό.π., σ. 228

²¹⁶ Στο ίδιο, σ. 228-9

ιδιοκτήτη της εισροής την οποία και ελέγχει, τόσο στο αρχικό σημείο, πριν δηλαδή την εμφάνιση της οργανωτικής δομής, όσο και μετά. Η υπόθεση όμως της σταθερότητας της συναλλαγής παραβιάζεται μέσω της εισφοράς του ρευστού κεφαλαίου των μετόχων ως αντάλλαγμα μελλοντικών μετοχικών αποδόσεων. Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά (ρευστότητα εισφερόμενου συντελεστή και μελλοντικές αποδόσεις) αφαιρούν την υπόθεση των σταθερών και συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της συναλλαγής, βάσει των οποίων θα μπορούσε να στηριχθεί η ανάλυση του κόστους συναλλαγών. Επίσης, η υπόθεση της ιδιοκτησίας της εισροής στο αρχικό σημείο καθώς και μετά με την εμφάνιση της ρυθμιστικής δομής της πολυεθνικής επιχείρησης, αναιρείται εξαιτίας της ρευστότητας της συνεισφοράς των μετόχων. Άρα, εξαιτίας της φύσης αυτής της συνεισφοράς, η οποία χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, δεν μπορεί να προσδιορισθεί η ακρίβεια της σχέσης των μετόχων με συγκεκριμένους παραγωγικούς συντελεστές. Επομένως, βάσει των παραπάνω διαπιστώσεων η προσέγγιση του κόστους συναλλαγών όπως αναπτύχθηκε από τον Coase, απέναντι στην εξήγηση της πολυμετοχικής επιχείρησης είναι προβληματική.²¹⁷

4.4.2 Κριτική προς Williamson.

Ο Lazonick συγκρίνει την θεωρία της “καινοτομικής οργάνωσης” του Chandler, η οποία βασίζεται στο πλαίσιο της στρατηγικής-δομής που εφάρμοσε ο τελευταίος, με το θεωρητικό υπόδειγμα του Williamson περί “προσαρμοστικής οργάνωσης” που στηρίζεται στην προσέγγιση του κόστους συναλλαγών. Η καινοτομική οργάνωση σε αντιδιαστολή με την προσαρμοστική, ενισχύει την παραγωγική ικανότητα της επιχείρησης στοχεύοντας στην παραγωγή ενός ανώτερου προϊόντος με ένα ανταγωνιστικό κόστος ή την πώληση του υπάρχοντος προϊόντος με χαμηλότερο μοναδιαίο κόστος παραγωγής ή ακόμη μπορεί να αναλαμβάνει και τα δύο μαζί. Αυτή η διαδικασία, συνδέεται με έναν βαθμό αβεβαιότητας τον οποίο η καινοτομική επιχείρηση προσπαθεί να αντιμετωπίσει, μέσω της δημιουργίας μιας κατάλληλης οργανωτικής δομής που θα σχεδιάζει, ελέγχει και συντονίζει την διαμόρφωση αυτών των επενδύσεων και θα αναπτύσσει το ανθρώπινο δυναμικό της, διαρρυθμίζοντας έτσι το οικονομικό της περιβάλλον με τρόπο που θα της εξασφαλίσει μια επιτυχημένη καινοτομική στρατηγική. Αντίθετα, η προσαρμοστική οργάνωση, αποφεύγει το ρίσκο που συνδέεται με την αβεβαιότητα αυτών των επενδύσεων και αρκείται σε επενδύσεις διαδικασιών και τεχνολογιών με γνωστές εκ των προτέρων παραγωγικές ικανότητες. Η κριτική απέναντι στο κόστος συναλλαγών του Williamson, βασίζεται στην “ανιστορική και στατική μεθοδολογία” βάσει της οποίας θεμελιώνεται, προερχόμενη από την παραδοχή της νεοκλασικής θεωρίας για τον παθητικό ρόλο της επιχείρησης. Συνεπώς, ο Lazonick υποστηρίζει, ότι ο Williamson δεν αντιλαμβάνεται το δυναμικό πλαίσιο ανάπτυξης της καπιταλιστικής οικονομίας βάσει της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην οργάνωση και την τεχνολογία. Ο ρόλος της επιχείρησης κατά τον Williamson, δεν εξετάζεται σε συνάρτηση με έννοιες όπως, η τεχνολογική αλλαγή, η βελτίωση της παραγωγικότητας και η μεγέθυνση της οικονομίας. Η οργανωτική δομή και η αλληλεπίδραση της με την δυνατότητα ανάπτυξης της επιχείρησης που διατυπώθηκε

²¹⁷ Ιωαννίδης, Σ. (1995). *Σύγχρονες Θεωρίες...*, ό.π., σ. 205-6

από τον Chandler, αγνοήθηκε από τον Williamson, εμμένοντας σε έναν παθητικό ρόλο της επιχείρησης, η οποία μέσα από τον διοικητικό συντονισμό, λαμβάνει αποφάσεις μέσω μιας προσαρμοστικής διαδικασίας, αποκλείοντας την δυνατότητα για καινοτομία.²¹⁸

Επίσης, στη συνέχεια της κριτικής του προς τον Williamson, ο Lazonick διατυπώνει πως ο τελευταίος, εγκλωβισμένος σε μια θεωρία προσαρμοστικής οργάνωσης, δεν μπορεί να αναλύσει την καινοτομική διαδικασία. Ισχυρίζεται ότι ο Williamson αρνείται την εμφάνιση ηγεμονικών επιχειρήσεων στην επιχειρηματική ιστορία των ΗΠΑ, οι οποίες αναπτύσσουν στρατηγική συμπεριφορά. Αντίθετα, θεωρεί ότι αυτό που κάνουν οι επιχειρήσεις, είναι να προσαρμόζονται στις δυνάμεις της αγοράς. Επομένως, κατά τον Lazonick, “όχι μόνο διαστρέφει την ιστορική πραγματικότητα” αλλά και αποφεύγει να εξηγήσει πως μια επιχείρηση στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής οικονομίας μπορεί να αναδυθεί σε ηγεμονική.²¹⁹

Ακόμη, αναφερόμενος στην έννοια της εξειδίκευσης, η οποία αποτελεί κεντρική έννοια στην θεμελίωση του κόστους συναλλαγών του Williamson, διατυπώνει την διαφορετική προσέγγιση του όρου “εξειδίκευση” ανάμεσα στον Williamson και αυτή που συναντάμε στην θεωρία της καινοτομικής οργάνωσης. Συγκεκριμένα, ο Williamson υποστηρίζει την άποψη ότι η εξειδίκευση των παραγωγικών συντελεστών είναι η αιτία της αποτυχίας της ελεύθερης αγοράς, ενώ αντίθετα στην θεωρία της καινοτομικής οργάνωσης, η έννοια της εξειδίκευσης είναι συνδεδεμένη με δυναμικό τρόπο, μέσω της δημιουργίας της διευθυντικής δομής, η οποία αξιοποιεί και αναπτύσσει τους παραγωγικούς συντελεστές καταλλήλως.²²⁰

Κατά τον Lazonick, ο Williamson υποστηρίζει ότι η εσωτερική οργάνωση δεν έχει την ικανότητα να αντιγράψει τα “υψηλής ισχύος” κίνητρα της αγοράς και ταυτόχρονα αντιμετωπίζει γραφειοκρατικές δυσλειτουργίες. Μέσα από αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, δεν γίνεται αντιληπτό ότι οι επιτυχίες μπορούν να συνδεθούν με την λειτουργία της εσωτερικής οργάνωσης. Μια επιτυχημένη εσωτερική οργάνωση, αναπτύσσει τους ανθρώπινους πόρους της, μέσα από την υιοθέτηση ενός αποτελεσματικού συστήματος κατάρτισης, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο, την επιτυχία της καινοτομικής στρατηγικής. Αυτό το σύστημα κατάρτισης, μπορεί να συμβάλει στη αύξηση της ορθολογικότητας εντός του οργανισμού και στην εισαγωγή ενός συστήματος κινήτρων που θα συγκρατεί και θα παροτρύνει το ανθρώπινο δυναμικό προς την κατεύθυνση επίτευξης των καινοτόμων στόχων της οργάνωσης. Ο Williamson κατά τον Lazonick, εξαιτίας της αγνόησης της σχέσης που υφίσταται ανάμεσα στην καινοτομία και την εξειδίκευση των παραγωγικών συντελεστών, δεν δίνει σημασία στα συστήματα προαγωγών, τα οποία μέσω ενός συνδυασμού συστημάτων κατάρτισης και κινήτρων, βοηθούν στο ξέπέρασμα της αβεβαιότητας η οποία συνοδεύει την καινοτομική στρατηγική.²²¹

²¹⁸ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση...*, ό.π., σ. 262-276

²¹⁹ Στο ίδιο, σ. 292

²²⁰ Στο ίδιο, σ. 296-7

²²¹ Στο ίδιο, σ. 300-9

Μια άλλη κριτική άποψη απέναντι στον Williamson, προέρχεται από τον Hodgson, ο οποίος διαπιστώνει ότι δεν παρουσιάζεται μια ικανοποιητική εξήγηση του ορισμού του κόστους συναλλαγών, αλλά εμφανίζεται μια έλλειψη ακρίβειας σε αρκετά σημεία της ερευνητικής του εργασίας. Το κόστος συναλλαγών αποτελεί στην ουσία ένα κόστος πληροφόρησης. Έτσι, για την λήψη των κατάλληλων αποφάσεων χρειάζονται επαρκή και ακριβή πληροφοριακά δεδομένα. Η αξιοποίηση των πληροφοριών για την μείωση του συναλλακτικού κόστους δεν εγγυάται την υποκατάσταση της αγοράς από την ιεραρχία της επιχείρησης. Η σχετικότητα της πληροφορίας, η μέθοδος υπολογισμού και εξαγωγής συμπερασμάτων από αυτή, καθώς και τα άτομα (με τις μοναδικές τους γνωστικές λειτουργίες) που εμπλέκονται στην διαδικασία αξιοποίησής της, η οποία καταλήγει στην λήψη αποφάσεων, αποτελούν αστάθμητους παράγοντες που δεν μπορούν να εξηγήσουν την εμφάνιση της επιχείρησης ως αποτέλεσμα εξοικονόμησης κόστους συναλλαγών. Προς τούτο, τι εγγυάται ότι ο θεσμός της επιχείρησης είναι αποτελεσματικότερος στην εξοικονόμηση κόστους συναλλαγών από έναν άλλο θεσμό, όπως για παράδειγμα το συνδικάτο.²²²

Ένα άλλο σημείο κριτικής προέρχεται από τους Slater και Spencer, καθώς όπως επισημαίνουν, εμφανίζονται ορισμένες δυσκολίες στην θεωρία του κόστους συναλλαγών του Williamson. Συγκεκριμένα, αμφισβητούν την ικανότητα δρώντων περιορισμένης ορθολογικότητας να εφευρίσκουν τις πιο αποτελεσματικές δομές διακυβέρνησης, επειδή όπως ισχυρίζονται εμποδίζονται από “υπολογιστικούς περιορισμούς”. Επομένως, λόγω της περιορισμένης ορθολογικότητας των ατόμων, οι Slater και Spencer δεν μπορούν να δεχθούν την επινόηση μιας συγκεκριμένης δομής διακυβέρνησης, η οποία έχει την δυνατότητα εξοικονόμησης κόστους για όλες τις συναλλαγές. Βάση αυτής της ανάλυσης, σημειώνουν ότι για να βρεθεί αυτή η δομή διακυβέρνησης (βέλτιστης απόδοσης), θα έπρεπε οι δρώντες να είχαν απεριόριστες γνώσεις, ώστε να μπορούν να διεξάγουν όλους τους απαραίτητους υπολογισμούς. Δεδομένου όμως, ότι ολοκληρωμένη γνώση δεν μπορεί να υπάρξει εξαιτίας της περιορισμένης ορθολογικότητας, και συνεπώς γνωστικών ορίων, αμφισβητούν την δυνατότητα εύρεσης της βέλτιστης δομής διακυβέρνησης.²²³

Επίσης, υπογραμμίζουν ότι οι συναλλαγές χαρακτηρίζονται από αβεβαιότητα εξαιτίας της καιροσκοπικής συμπεριφοράς. Συνεπώς, το εύρος των διαταραχών και των κινδύνων δεν μπορεί να καθοριστεί επακριβώς, ούτε να προβλεφθούν οι απαραίτητες ενέργειες προσαρμογής και ο σχεδιασμός της κατάλληλης δομής διακυβέρνησης, ώστε να διαφυλάσσεται και εξασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα του κόστους συναλλαγών, λόγω του περιορισμένου ορθολογισμού. Μέσα σε αυτό το πρίσμα σκέψης, οι Slater και Spencer καταλήγουν στο ότι υπάρχει μια αντίφαση στην χρήση της έννοιας του περιορισμένου ορθολογισμού από τον Williamson, επειδή ισχυρίζεται ότι δρώντες περιορισμένης ορθολογικότητας έχουν την δυνατότητα πρόβλεψης των πιθανών μελλοντικών ενδεχομένων και επιλογής της κατάλληλης δομής διακυβέρνησης.²²⁴

²²² Hodgson, G. (1988). *Economics and institutions: A manifesto for a modern institutional economics*. Cambridge: Polity Press, σ. 200-3

²²³ Slater, G., & Spencer, D. A. (2000). The uncertain foundations of transaction costs economics. *Journal of Economic Issues*, 34(1), σ. 69

²²⁴ Στο ίδιο, σ. 69-70

Κριτικά στέκονται και οι Ankarlloo και Palermo απέναντι στον Williamson. Συγκεκριμένα, δίνουν έμφαση στην διατύπωσή του ότι “αρχικά υπήρχαν αγορές”. Σημειώνουν ότι ο Williamson, στην έρευνα του κόστους συναλλαγών που διεξάγει, χρησιμοποιεί τα εργαλεία ανάλυσης της νεοκλασικής θεωρίας και εξηγεί μέσα από την χρήση συγκριτικής ανάλυσης τον ρόλο των άλλων θεσμών του καπιταλισμού. Ξεκινώντας από το αρχικό σημείο των “καθαρών αγορών” (πριν την εμφάνιση της επιχείρησης), εξηγεί την εμφάνιση των ιεραρχικών δομών κατά την εξέλιξη του καπιταλισμού, μέσα από μια διαδικασία αριστοποίησης κατά Pareto. Όμως, στο πλαίσιο των νεοκλασικών οικονομικών και της γενικής ισορροπίας, είναι αδύνατο να εξηγηθούν οι οικονομικοί θεσμοί του καπιταλισμού όπως αυτός της επιχείρησης. Κατά την συμβατική οικονομική θεωρία, οι θεσμοί λαμβάνονται ως δεδομένοι, εντός ενός στατικού πλαισίου ανάλυσης με δεδομένους περιορισμούς, χωρίς να μπορεί να ερμηνευτούν ως το παράγωγο μιας οικονομικής διαδικασίας. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι καθαρές αγορές δεν είναι ο μόνος αποτελεσματικός μηχανισμός κατανομής πόρων κατά Pareto, προκύπτει πρόβλημα αναφορικά με την εξήγηση της γενικής ισορροπίας. Αυτό διότι, σύμφωνα με την νεοκλασική οικονομική η ύπαρξη ενός αποτελεσματικού μηχανισμού πόρων αποκλείει την εμφάνιση ενός άλλου διαφορετικού. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ανάλυσης της νεοκλασικής θεωρίας, παρουσιάζεται το οικονομικό σύστημα με αφηρημένο τρόπο και χωρίς να μπορεί να θεμελιωθεί ιστορικά. Έτσι, η εξέλιξη της εμφάνισης και ανάπτυξης του θεσμικού συστήματος δεν μπορεί να τεκμηριωθεί.²²⁵

Σχολιάζοντας την συγκριτική στατική ανάλυση του Williamson, οι Ankarlloo και Palermo αναφέρουν, ότι η μελέτη της αποτελεσματικότητας καπιταλιστικών θεσμών όπως η επιχείρηση δεν συμφωνεί με τα δεδομένα της ιστορικής πραγματικότητας, αλλά εξηγείται με έναν επαγωγικό τρόπο. Για παράδειγμα, σχετικά με την διατύπωσή του Williamson ότι οι καπιταλιστικοί θεσμοί εμφανίζονται χωρίς να υφίσταται το στοιχείο της πίεσης, υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να τεκμηριωθεί ιστορικά, αλλά απλά εξάγεται επαγωγικά. Επίσης, αναφορικά με την διάρθρωση της εργασίας στην ιεραρχική δομή της επιχείρησης, ο Williamson την εξηγεί επαγωγικά, χρησιμοποιώντας ως δεδομένη μια ανομοιογένεια των ατομικών φυσικών χαρακτηριστικών. Όμως, ακόμη και αν θεωρήσουμε αυτή την προικοδότηση των χαρακτηριστικών των ατόμων ως δεδομένη, θα πρέπει να αναζητηθεί στο ιστορικό πλαίσιο ότι αυτό το γεγονός αποτελεί την αιτία της εμφάνισης της ιεραρχίας, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει.²²⁶

Ένα ακόμη σημείο της κριτικής τους απέναντι στον Williamson στρέφεται στο ότι ο τελευταίος, δεν ενσωματώνει σε ένα ιστορικό πλαίσιο την προέλευση της ιεραρχίας. Επομένως, δεν δίνει έμφαση στην εξήγηση της ιεραρχίας ως μια δύναμη που αναδύεται κάτω από την επίδραση της τεχνολογικής εξέλιξης και της εμφάνισης του εργοστασιακού συστήματος. Αντίθετα, κατευθύνεται σε μια εξήγηση της αποτελεσματικότητας μέσω του κόστους συναλλαγών. Συνεπώς, δεν προσπαθεί να αποτυπώσει την πραγματική φύση των γεγονότων, αλλά αναφέρεται με υποθετικούς

²²⁵ Ankarlloo, D., & Palermo, G. (2004). Anti-williamson: a marxian critique of new institutional economics. *Cambridge Journal of Economics*, 28(3), σ. 414-6

²²⁶ Στο ίδιο, σ. 417-8

όρους, προσπαθώντας απλά να ταιριάξει τα δεδομένα ως προς την θεωρία του. Αυτό γίνεται εμφανές αφού υποθέτει ότι πάντα υπήρχαν οι αγορές, επινοώντας έτσι μια ιστορία η οποία αντιλαμβάνεται το παρελθόν με τις αρχές του παρόντος χωρίς να εξετάζει την πορεία εξέλιξης του ιστορικού πλαισίου. Άρα, με την χρήση της νεοθεσμικής προσέγγισης του Williamson, δεν μπορεί να εξηγηθεί η μετάβαση στον καπιταλισμό. Όμως, η ανάπτυξη των καπιταλιστικών θεσμών υπόκεινται σε μια εξελικτική διαδικασία διευθετήσεων και συνεπώς δεν μπορούν να θεμελιωθούν στην βάση ενός υποθετικού “αρχέγονου ιδανικού συστήματος”.²²⁷

Απέναντι στην νεοθεσμική προσέγγιση του Williamson περί της αρχέγονης ιδέας της αγοράς (“αρχικά υπήρχαν αγορές”) οι Ankarlloo & Palermo καταθέτουν την αντίθετη άποψη, η οποία υποστηρίζει ότι η ύπαρξη των αγορών προϋποθέτει την ύπαρξη θεσμών, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την παραγωγή. Οι ανταλλαγές που διεξάγονται στα πλαίσια των αγορών, βασίζονται στην ύπαρξη παραγωγής αγαθών, τα οποία και θα πρέπει προηγουμένως να παραχθούν από κάποιον παραγωγό. Επομένως, η ύπαρξη επιχειρήσεων που θα παράγουν αγαθά τα οποία στη συνέχεια θα διατεθούν μέσω της αγοράς, αποτελεί μια θεμελιώδη υπόθεση για την διαδικασία της ανταλλαγής. Άρα, δεν μπορεί παρά να προηγείται η εμφάνιση των επιχειρήσεων επί της αγοράς.²²⁸

Αναφερόμενοι στο ερευνητικό πλαίσιο του Williamson, το οποίο θεμελιώνεται με την χρήση των νεοκλασικών εργαλείων οι Ankarlloo & Palermo εξηγούν την διαφορά ανάμεσα σε αυτή την προσέγγιση και στο τι συμβαίνει στην πραγματικότητα. Έτσι, στην νεοκλασική μεθοδολογία, η οποία βασίζεται στην ταυτόχρονη ισορροπία προσφοράς και ζήτησης, ο ρόλος του χρήματος δεν γίνει άμεσα εμφανής. Αντίθετα, στις πραγματικές καπιταλιστές αγορές η προσφορά και η ζήτηση δεν είναι ταυτόχρονη, αλλά πρώτα το άτομο πουλάει (εμπόρευμα ή εργασία) και αφού εισπράξει χρήμα, στην συνέχεια μπορεί να το διαθέσει για την αγορά των προϊόντων που καλύπτουν τις ανάγκες του. Αυτή η διαδικασία αποτελείται από διακριτά στάδια σε αντίθεση με την νεοκλασική προσέγγιση που την αντιλαμβάνεται ως στιγμιαία και ταυτόχρονη. Έτσι, ασκώντας μια μαρξιστική κριτική οι Ankarlloo και Palermo αναφέρουν ότι ο Williamson αντιμετωπίζει τις συναλλαγές σε ένα υποθετικό πλαίσιο με τυχαίο τρόπο, όπου απουσιάζει το στοιχείο της αναγκαιότητας, εν αντιθέσει με το τι συμβαίνει στον καπιταλισμό όπου το στοιχείο της αναγκαιότητας αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα.²²⁹

Εξετάζοντας την αγορά εργασίας οι Ankarlloo και Palermo αναφέρουν ότι μέσω αυτής μπορούμε να καταλήξουμε στην εμφάνιση των καπιταλιστικών εταιρειών και των διάφορων οργανωτικών δομών. Εντός του θεωρητικού πλαισίου έρευνας όμως του Williamson, αυτό το πρόβλημα δεν έχει αναγνωρισθεί, επειδή η ανάλυσή του στηρίζεται όχι στην καπιταλιστική αγορά, αλλά στην νεοκλασική αγορά, δηλαδή του υποδείγματος γενικής ισορροπίας. Βάσει αυτής της ανάλυσης, η παραγωγή αποτελεί μια ατομική δραστηριότητα ξεχωριστή από την κοινωνία, η οποία συντελείται πριν τον σχηματισμό της κοινωνίας και της ανάπτυξης των συναλλαγών. Αυτή η αντίληψη της ατομικής παραγωγής, είναι συμβατή με την υπόθεση του Williamson για την ύπαρξη

²²⁷ Στο ίδιο, σ. 419-420

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 421-3

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 424

αγορών χωρίς ιεραρχίες. Όμως, η ατομική παραγωγή εκτός του πλαισίου της κοινωνίας, αποτελεί μια αφηρημένη έννοια, η οποία δεν συμβαδίζει με την πραγματικότητα. Έτσι, κατά τον Williamson η ατομική παραγωγή, δεν εμπεριέχει μια κοινωνική διάσταση, καθιστώντας συνεπώς την εξήγηση της συνεργασίας ένα ανεξήγητο φαινόμενο.²³⁰

Μια κριτική αντίληψη απέναντι στην θεωρία κόστους συναλλαγών βρίσκουμε και στον Dow, ο οποίος τονίζει ότι η εξέταση του κόστους συναλλαγών του Williamson αν και αναφέρεται στην εξουσία και την εμφάνιση ιεραρχικών σχέσεων στα πλαίσια της δομής της επιχείρησης, εντούτοις παραβλέπει την ισχυρή πίεση που εξασκείται στο πλαίσιο της ιεραρχικής δομής. Η έμφαση αποδίδεται στις αναγκαίες διευθετήσεις υπό μορφή παζαρέματος που προβαίνουν ως αυτόνομοι παράγοντες οι δρώντες εντός της επιχείρησης. Οι συμβαλλόμενοι αυτοί παράγοντες, διατηρούν και εξασκούν αυτόνομα συγκεκριμένα δικαιώματα, τα οποία προσδιορίζονται μέσα από τα όρια που θέτει η συμβασιακή τους σχέση με την επιχείρηση.²³¹

Ο Dow επίσης, κάνει μια αναφορά στους τρεις παράγοντες που περιορίζουν τον καιροσκοπισμό εντός ενός οργανισμού κατά τον Williamson, δηλαδή στην καταλληλότητα, στον έλεγχο και στην επίλυση των συγκρούσεων. Μέσω αυτών των παραγόντων, η ανώτατη διοίκηση μπορεί να περιορίσει το επίπεδο καιροσκοπισμού των κατώτερων στελεχών σύμφωνα με τον Williamson. Όμως ο Dow, επισημαίνει ότι τα ανώτερα στελέχη εξαιτίας του ότι βρίσκονται στα ανώτερα επίπεδα της διοίκησης και έχουν πρόσβαση σε στοιχεία του εσωτερικού ελέγχου και σε μια μεγάλη γκάμα δεδομένων, βρίσκονται σε πλεονεκτικότερη θέση σε σχέση με τους υφισταμένους τους. Έτσι, λόγω και της εξουσιοδότησης που του προσφέρει η θέση τους, μπορούν να εγκαθιδρύσουν κλίμα διένεξης απέναντι στους υφισταμένους τους ή να επιβάλλουν με διάφορους τρόπους συστήματα κινήτρων που εξυπηρετούν τους ίδιους. Το γεγονός αυτό, αποτυπώνει έναν σημαντικό περιορισμό της έννοιας του κόστους συναλλαγών. Επομένως, οι θεωρητικοί του κόστους συναλλαγών εμφανίζουν την λειτουργία της ιεραρχίας ως μορφή θεραπείας του καιροσκοπισμού, παραβλέποντας την δυνατότητα κατάχρησης της θέσης εξουσίας και καιροσκοπικής δράσης των ανώτερων διοικητικών στελεχών.²³²

Σε μια σχέση εξουσίας κατά τον Dow, η καιροσκοπική συμπεριφορά είναι πιθανό να προκύψει και από τα δύο μέρη, εξαιτίας και των “ηθικών ελαττωμάτων” που χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη φύση. Όμως, εξαιτίας των “δομικών προϋποθέσεων” που δημιουργούνται μέσα από την ύπαρξη της σχέσης εξουσίας, η εμφάνιση του καιροσκοπισμού είναι πιθανότερο να προκύψει από την πλευρά του εργοδότη. Απέναντι σε αυτό το ενδεχόμενο ο Dow προτείνει την υιοθέτηση ενός αμοιβαίου ελέγχου, ώστε οι υφιστάμενοι να μπορούν να ελέγξουν τα ανώτερα στελέχη και να μπορούν μέσα από την δυνατότητα επιβολής κυρώσεων σε περιπτώσεις κατάχρησης και καιροσκοπικής συμπεριφοράς, να περιορίζουν αυτές τις ενέργειές τους. Ως απάντηση σε αυτό το ενδεχόμενο ο Dow συνοψίζει το σκεπτικό του Williamson για

²³⁰ Ankarloo, D., & Palermo, G. (2004). Anti-williamson..., ό.π., σ. 424-6

²³¹ Dow, G. K. (1987). The function of authority in transaction cost economics. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 8(1), σ. 16

²³² Στο ίδιο, σ. 19-20

την αποτελεσματικότητα της ιεραρχικής δομής, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της συμμετοχής των εργαζομένων και στον έλεγχο που μπορούν να ασκήσουν προς τις αποφάσεις των ανωτέρων στελεχών. Όμως, όπως υποστηρίζει, απέναντι σε αυτή την θέση προκύπτουν κάποια κρίσιμα ζητήματα σχετικά με την δυνατότητα των εργαζομένων που βρίσκονται στο “λειτουργικό επίπεδο” (υφιστάμενοι) να επέμβουν επί των αποφάσεων του “στρατηγικού επιπέδου” (προϊστάμενοι), ώστε να μειωθεί η καιροσκοπική συμπεριφορά των ανωτέρων στελεχών.²³³

Σχετικά με την αποτελεσματικότητα της ιεραρχίας ο Dow αναφέρει ότι αυτή μπορεί επηρεαστεί αρνητικά εξαιτίας της καιροσκοπικής συμπεριφοράς της κεντρικής διοίκησης. Αυτό μπορεί να συμβεί, επειδή η τελευταία δύναται να προσπαθήσει να ικανοποιήσει τα δικά της συμφέροντα, αγνοώντας τις απώλειες που μπορεί να προκύψουν στα κατώτερα κλιμάκια. Στην περίπτωση αυτή και εφόσον δεν μπορεί να υπάρξει ένας μηχανισμός χαμηλού κόστους, ο οποίος να μπορεί να ανακαλύπτει και να απορροφά τις καιροσκοπικές τάσεις της ανώτατης διοίκησης, η αποτελεσματικότητα της συνεργασίας μπορεί να βλαφτεί. Όταν δηλαδή οι δαπάνες που απαιτούνται για την προστασία των υφιστάμενων από τις ενέργειες των προϊσταμένων είναι υψηλότερες από τα οφέλη μιας μεγαλύτερης συνεργασίας, η αποδοτικότητα αυτής της ιεραρχίας θα εμφανίζει απώλειες.²³⁴

4.4.3 Κριτική προς Alchian και Demsetz.

Μπροστά στην αντίληψη των Alchian και Demsetz ότι δηλαδή, η επιχείρηση δεν διαθέτει δύναμη εξουσίας διαφορετική από αυτή της αγοράς, ο Lazonick στέκεται επικριτικά, θεωρώντας ότι η επιτήρηση του επόπτη δεν μπορεί να γίνει χωρίς αυταρχικό τρόπο. Αυτό θα ερχόταν σε αντίθεση με τον ισχυρισμό τους, ότι δηλαδή, ο δικαιούχος του υπολοίπου πρέπει να έχει την εξουσία ώστε να μπορεί να πειθαρχήσει τα μέλη, μέσω της δυνατότητας για αναθεώρηση των όρων των συμβάσεων, κινήτρων προς τα μέλη ή και απόλυσής τους. Τα δικαιώματα αυτά του επόπτη, που εμπεριέχονται τόσο κατά την πρόσληψη, όσο και κατά την απόλυση των εισροών, σχετίζονται με την ύπαρξη μιας σημαντικής εξουσίας απέναντι στις εισροές.²³⁵

Επομένως απέναντι στην διατύπωση των Alchian και Demsetz ότι η επιχείρηση “δεν έχει καμιά δύναμη καταναγκασμού, ούτε εξουσίας, ούτε πειθαρχημένης δράσης [...]”²³⁶, ο Lazonick ισχυρίζεται ότι η επιχείρηση σαφώς και χαρακτηρίζεται από την δύναμη της εξουσίας και επιβολής, ώστε να επιτύχει την πειθάρχηση των εργαζομένων. Έτσι, έρχεται σε αντιδιαστολή με τον ισχυρισμό των Alchian και Demsetz, ότι δηλαδή οι συναλλαγές των συντελεστών παραγωγής εντός της επιχείρησης δεν διαφέρουν με τις συναλλαγές που διενεργούνται στο πλαίσιο της αγοράς.²³⁷

Ακόμη, απέναντι στην σχέση εργασίας όπως αυτή αποτυπώνεται στο άρθρο των Alchian και Demsetz, ο Hodgson επισημαίνει ότι παραβλέπεται το πρόβλημα “της

²³³ Στο ίδιο, σ. 20-3

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 24

²³⁵ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση...*, ό.π., σ. 245-8

²³⁶ Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). *Production, Information...*, ό.π., σ. 777

²³⁷ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση...*, ό.π., σ. 247-250

έλλειψης σαφούς ατομικής συγκατάβασης χωρίς δισταγμό”. Αυτό διότι, η εργασιακή σύμβαση από την φύση της δεν μπορεί λεπτομερειακώς να διαπραγματευτεί εξ αρχής καθορίζοντας όλους τους όρους με ακρίβεια, εξαιτίας της μελλοντικής αβεβαιότητας που συνδράμει την εργασιακή σχέση. Η λύση απέναντι σε αυτό το πρόβλημα εντός μιας καπιταλιστικής οικονομίας, δίνεται μέσω σύναψης της εργασιακής σχέσης στην αντίληψη ενός ευρύτερου συμβολαίου, το οποίο παρέχει στην διοίκηση της επιχείρησης την δυνατότητα να διευθύνει την εργασιακή σχέση με το πέρασμα του χρόνου, αναθεωρώντας ορισμένους όρους. Απέναντι σε αυτό, ο ισχυρισμός των Alchian και Demsetz περί συνεχούς αναθεώρησης της εργασιακής σχέσης είναι φανερό ότι αποτυγχάνει να κατανοήσει την “ασύμμετρη εξουσιαστική σχέση” ανάμεσα στον εργοδότη και εργαζόμενο.²³⁸ Επομένως, η εργασιακή σχέση δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί ως μια ελεύθερη σχέση μεταξύ δυο συναλλασσομένων, όπως συμβαίνει στην κυκλοφορία και ανταλλαγή των αγαθών. Αντίθετα, υφίσταται μια καθαρά εξουσιαστική σχέση, η οποία προκύπτει άμεσα από την ίδια την φύση της εργασιακής σχέσης. Συνεπώς, δεν μπορεί να υπάρξει μια συνεχή διαπραγμάτευση ανάμεσα στα δύο μέρη όπως αυτή εμφανίζεται από τους Alchian & Demsetz.

Ένα άλλο σημείο κριτικής του Lazonick προς τους Alchian και Demsetz, εστιάζεται στην έμφασή τους στο ότι οι μακροχρόνιες συμβάσεις δεν συνιστούν σημαντικό χαρακτηριστικό της επιχείρησης. Όμως, αν υποθέσουμε ότι η καπιταλιστική οικονομία στηρίζεται στις βραχυχρόνιες συμβάσεις και στην “πλήρη κινητικότητα της εργασίας” τότε εμφανίζεται ένα μείζον πρόβλημα για την επιχείρηση της καπιταλιστικής οικονομίας, το οποίο συνδέεται με το γεγονός ότι η παραγωγική διαδικασία απαιτεί σταθερές σχέσεις εργασίας για την ομαλή διεξαγωγή της. Ο διευθυντικός συντονισμός σε αυτή την περίπτωση θα ήταν περιττός, μιας και η ένταση της εργασιακής προσπάθειας θα καθορίζονταν μόνο από τις ατομικές αποφάσεις των εργατών. Έτσι, η έμφαση των Alchian και Demsetz στις βραχυχρόνιες συμβάσεις, αποκλείει την δυνατότητα των διευθυντών στα πλαίσια του “δέλεαρ” των μακροχρόνιων συμβάσεων να κινητοποιούν τους εργαζόμενους με τρόπο που οδηγεί στην αύξηση της παραγωγικότητάς τους. Επίσης, ένα παρεπόμενο επιχείρημα σχετιζόμενο με την υιοθέτηση της πλήρους κινητικότητας, αποτελεί η δυνατότητα εύκολης μετακίνησης του εργάτη στις διάφορες επιχειρήσεις. Κατά αυτόν τον τρόπο, η δυνατότητα του επόπτη για χρήση της απειλής απόλυσης με σκοπό την αύξηση της προσπάθειάς του εργαζόμενου δεν θα είχε κάποιο νόημα.²³⁹

Ο ισχυρισμός των Alchian και Demsetz περί δυσκολίας προσδιορισμού του οριακού προϊόντος του κάθε εργαζομένου στο σύστημα της ομαδικής παραγωγής, είναι ένα ακόμη στοιχείο της κριτικής του Lazonick. Σύμφωνα με τον τελευταίο, η ιστορική έρευνα των επιχειρήσεων έδειξε ότι η εμφάνιση του “εργοστασιακού συστήματος”, οργανώνει με αποτελεσματικότερο τρόπο τις εισροές στο εσωτερικό των επιχειρήσεων, καθορίζοντας λεπτομερείς θέσεις και καθήκοντα και διευκολύνοντας συνεπώς την επόπτευση της εργασίας και τον ευκολότερο εντοπισμό τυχόν αποκλίσεων της εργασιακής προσπάθειας από τις αναμενόμενες. Κατ’ αυτόν τον τρόπο ικανοποιείται η ανάγκη του επιχειρηματία για ιεραρχικό έλεγχο. Στη συνέχεια, ο Lazonick,

²³⁸ Hodgson, G. (1988). *Economics and...*, ό.π., σ. 197-8

²³⁹ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση...*, ό.π., σ. 248

παρουσιάζει το παράδειγμα της ομαδικής παραγωγής στην αυτοκινητοβιομηχανία για να αντικρούσει το επιχείρημα των Alchian και Demsetz. Η ομαδική παραγωγή της αλυσίδας παραγωγής αυτοκινήτων, πρόσφερε σημαντικά οφέλη στην διεύθυνση, μιας και κάθε εργάτης απασχολούνταν περιοριστικά σε μία θέση ενός τμήματος της αλυσίδας παραγωγής και εκτελούσε με επαναλαμβανόμενο τρόπο ένα καθορισμένο καθήκον. Ο επιβλέπων της αλυσίδας παραγωγής, μπορούσε να εντοπίσει εύκολα και με ακρίβεια τις αποκλίσεις των ενεργειών των εργαζομένων, οι οποίες καθυστερούσαν την παραγωγή. Επομένως, η ανάδυση της αλυσίδας παραγωγής, διευκόλυνε τον ρόλο του επόπτη κατά την μέτρηση της οριακής παραγωγικότητας των εργαζομένων. Αυτό κατά τον Lazonick, έρχεται σε αντίθεση με τις θέσεις των Alchian και Demsetz για την δυσκολία μέτρησης του οριακού προϊόντος κάθε εργαζόμενου στην ομαδική παραγωγή και τον ρόλο του επόπτη. Αυτό το γεγονός, το αποδίδει στην έλλειψη μελέτης της “αμερικάνικης διευθυντικής επιχείρησης” από τους Alchian και Demsetz.²⁴⁰

Τέλος, ένα άλλο σημείο κριτικής, αποτελεί η τοποθέτηση του Dow απέναντι στην πρόταση των Alchian και Demsetz για χορήγηση του υπολειμματικού προϊόντος στον επόπτη, ώστε να ενισχύεται το κίνητρο αποτελεσματικής επίβλεψης των εργασιών των εργαζομένων. Αναφέρει ότι ο περιορισμός της αποφυγής εργασίας μπορεί είτε να επιτευχθεί είτε να μην επιτευχθεί. Όμως, το γεγονός ότι συχνά ο επόπτης θα μπει στο δίλημμα της άσκησης καιροσκοπικής συμπεριφοράς δεν παρουσιάζεται. Για τον λόγο αυτό προτείνει μια μορφή αμοιβαίου ελέγχου, ώστε και οι υφιστάμενοι να έχουν την δυνατότητα να ελέγχουν την συμπεριφορά των ανωτέρων και στις περιπτώσεις κατάχρησης να την τιμωρούν.²⁴¹

²⁴⁰ Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση...*, ό.π., σ. 250-5

²⁴¹ Dow, G. K. (1987). *The function...*, ό.π., σ. 24

Συμπεράσματα

Στην εποχή μας ο θεσμός της επιχείρησης αποτελεί ένα θεμελιώδη παράγοντα της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας. Αυτό διότι, οι σύγχρονες κοινωνίες αναπτύσσονται και εξελίσσονται σε δυναμική συνάρτηση με τον θεσμό της επιχείρησης. Έτσι, εντός της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, η επιχείρηση μπορεί να ειπωθεί ως ένα ζωντανό κύτταρο της οικονομικής και κοινωνικής δομής με σημαντική επίδραση, η οποία διακλαδώνεται σε πολλά σημεία της οικονομικής πραγματικότητας, όπως η λειτουργία των αγορών, η παραγωγή, οι εργασιακές σχέσεις, η οικονομία σε τοπικό, εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, οι αποφάσεις των οικονομικών δρώντων, οι σχέσεις με τους λοιπούς θεσμούς της κοινωνίας.

Η επιχείρηση όντας ένας σημαντικός θεσμός, συνυπάρχει με τους λοιπούς κοινωνικούς θεσμούς. Η μελέτη και κατανόηση της επιχείρησης ως ένα κοινωνικό θεσμικό φαινόμενο, μας φέρνει στην επιφάνεια το υπαρκτό πρόβλημα των κοινωνικών επιστημών που σχετίζεται με την δυσκολία προσδιορισμού όλων των διαστάσεων και των αλληλεπιδράσεων του εν μελέτη φαινομένου. Σε αντίθεση με τις φυσικές επιστήμες που μέσω του πειράματος μπορούμε να καταδείξουμε με ακρίβεια τους μηχανισμούς που διέπουν ένα φαινόμενο, στο χώρο των κοινωνικών επιστημών αυτή η δυνατότητα δυστυχώς δεν παρέχεται, εξαιτίας της πολλαπλότητας και της πολυπλοκότητας των στοιχείων που το συνθέτουν. Όμως, για τον λόγο αυτό, η κατανόηση ενός κοινωνικού φαινομένου όπως για παράδειγμα της επιχείρησης αν και εμφανίζει σημαντικές δυσκολίες, εντούτοις αποτελεί ταυτόχρονα και μια πρόκληση για τον αυριανό μελετητή.

Μια σημαντική συνεισφορά των θεσμικών οικονομικών θεωριών (αρχικών και νεότερων), αποτελεί η προσπάθεια διερεύνησης του λόγου εμφάνισης της επιχείρησης, της μελέτης του εσωτερικού περιβάλλοντος της (οργάνωση, ιεραρχία, εργασιακές σχέσεις, ηγεσία, παρακίνηση) καθώς και του τρόπου αλληλεπίδρασης με λοιπούς εξωτερικούς παράγοντες (αγορά, κράτος, άλλες επιχειρήσεις, νομικό πλαίσιο). Κατ'αυτόν τον τρόπο, οι θεσμικές θεωρίες της επιχείρησης προσπαθούν να εξερευνήσουν το "μαύρο κουτί" της επιχείρησης, φέρνοντάς το στην επιφάνεια και αναζητώντας τρόπους ερμηνείας του. Στην προσπάθειά τους αυτή, θα χρησιμοποιήσουν μια διεπιστημονική προσέγγιση. Οι γνώσεις της οικονομικής επιστήμης χρησιμοποιούνται σε συνδυασμό με γνώσεις προερχόμενες από το χώρο άλλων επιστημονικών πεδίων, όπως της ψυχολογίας, κοινωνιολογίας, ανθρωπολογίας, βιολογίας και των μαθηματικών. Έτσι, αυτός ο εμπλουτισμός και η σύνθεση των γνώσεων, οδηγεί στον μετασχηματισμό σε νέα χρήσιμη γνώση, εμπλουτίζοντας και επεκτείνοντας το ερευνητικό πεδίο της οικονομικής επιστήμης.

Βέβαια, η αντιμετώπιση των δύο θεσμικών θεωριών (αρχικής και νέας) αναφορικά με το ζήτημα μελέτης του θεσμού της επιχείρησης, παρουσιάζει ορισμένα κοινά σημεία αλλά και σημαντικές διαφοροποιήσεις, όπως αναλύθηκε και προηγουμένως. Βασικά σημεία σύγκλισης, συνιστούν η προσπάθεια ενσωμάτωσης των θεσμών εντός του πεδίου της οικονομικής επιστήμης, η χρήση ψυχολογικών ευρημάτων για εξήγηση της δράσης των ατόμων και των κινήτρων τους (περιορισμένη ορθολογικότητα, αβεβαιότητα, καιροσκοπισμός) καθώς και η τάση επανασύνδεσης σε

ορισμένο βέβαια βαθμό, της οικονομικής επιστήμης με τις λοιπές κοινωνικές επιστήμες. Από την άλλη, σημαντική απόκλιση εντοπίζεται στο ζήτημα της μεθοδολογικής και θεωρητικής προσέγγισης μεταξύ των δύο θεσμικών σχολών.

Καταρχάς, εμφανίζεται απόκλιση ως προς την πρόσληψη της αρχικής κατάστασης, μέσα από την οποία σχηματίζονται και διαμορφώνονται οι θεσμοί, όπως για παράδειγμα η επιχείρηση. Η νεοθεσμική προσέγγιση θεωρεί τους θεσμούς, εντός των οποίων αναδύεται η επιχείρηση, ως δεδομένους, στηριζόμενη στην αντίληψη ότι οι αγορές προϋπήρχαν του θεσμού της επιχείρησης. Εδώ, η επιχείρηση εμφανίζεται επειδή μπορεί να διεξάγει οικονομικότερα και αποτελεσματικότερα ορισμένες συναλλαγές υποκαθιστώντας την αγορά. Αντίθετα, η πρόσληψη των θεσμών κατά την αρχική θεσμική δεν υιοθετεί την παραπάνω αντίληψη, αλλά ισχυρίζεται ότι η επιχείρηση αποτελεί ένα θεσμό, ο οποίος προηγείται και οδηγεί στον σχηματισμό των αγορών.

Επίσης, η πρόσληψη και η γενικότερη μεθοδολογική αντίληψη των δύο αυτών σχολών, αντιμετωπίζει σημαντική διαφοροποίηση και πάνω σε επιμέρους ζητήματα, όπως η επίδραση που ασκούν οι θεσμοί στα άτομα και στις αποφάσεις τους, καθώς και η προσέγγιση του κράτους απέναντι στην αγορά και στις επιχειρήσεις. Η διαφοροποίηση προκύπτει εξαιτίας της έμφασης των νεοθεσμικών θεωριών στη χρήση εργαλείων ανάλυσης της νεοκλασικής θεωρίας, εν αντιθέσει με την αρχική θεσμική θεωρία που στέκεται επικριτικά απέναντι στις υποθέσεις του νεοκλασικού υποδείγματος, δίνοντας έμφαση σε μια δυναμική και εξελισσόμενη πρόσληψη του θεσμικού πλαισίου και στην επίδραση που αυτό επιφέρει στη συμπεριφορά των οικονομικών δρώντων.

Παρατηρείται δηλαδή σύγκλιση σε ορισμένα θέματα και ταυτόχρονα σαφής διαχωρισμός σε αρκετά βασικά ζητήματα κυρίως μεθοδολογικής προσέγγισης. Τις τελευταίες δεκαετίες, οι νεοθεσμικές θεωρίες που προσεγγίζουν το φαινόμενο της επιχείρησης έχουν παρουσιάσει σημαντική ερευνητική δραστηριότητα. Πολλές από τις θέσεις που αναπτύσσουν ορισμένοι από τους νεοθεσμικούς, πλησιάζουν ορισμένες θέσεις της αρχικής θεσμικής σχολής. Όμως, οι νεοθεσμικοί αν και απομακρύνονται από βασικές υποθέσεις του νεοκλασικού υποδείγματος (ορθολογικότητα, πληροφόρηση), εντούτοις βρίσκονται εντός της νεοκλασικής θεωρίας προσπαθώντας να βελτιώσουν ορισμένες αδυναμίες της.

Από την άλλη, παρατηρείται τα τελευταία χρόνια, ένα νέο ερευνητικό ενδιαφέρον από αρκετούς μελετητές, οι οποίοι προσπαθούν να ξαναφέρουν στην επιφάνεια θέσεις της αρχικής θεσμικής θεωρίας. Συνεπώς, η ερευνητική διάθεση εμφανίζει αυξημένο ενδιαφέρον, γύρω από την φύση και την ερμηνεία του θεσμού της επιχείρησης.

Κλείνοντας, είναι σημαντικό να τονιστεί η αναγκαιότητα μιας ολιστικής αντίληψης της επιχείρησης ως θεσμού. Η αγορά όσο και η επιχείρηση αποτελούν δύο διακριτούς αλλά και αλληλοεπηρεαζόμενους θεσμούς. Η επιχείρηση ως ένα ανοιχτό σύστημα έρχεται σε άμεση επαφή με την αγορά, το κοινωνικό περιβάλλον και τους θεσμούς του, τις λοιπές επιχειρήσεις (ανταγωνιστές, προμηθευτές) και τα άτομα (εργαζόμενοι, καταναλωτές, επενδυτές). Ταυτόχρονα, οργανώνει το εσωτερικό της περιβάλλον συνδυάζοντας διάφορες εισροές με συστηματικό τρόπο για την παραγωγή

των προϊόντων της. Έτσι, συμβολίζοντας την επιχείρηση ως ένα ανοιχτό σύστημα γίνεται εμφανής η συνθετότητα και πολλαπλότητα των σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό και εξωτερικό της περιβάλλον. Η αποτύπωση με ακρίβεια όλων αυτών των σχέσεων, της αλληλεπίδρασής τους και της δυναμικής τους πορείας, είναι δύσκολο να γίνει εφικτή. Ωστόσο, με την εξέλιξη της γνώσης και της σύνθεσής της μέσα από μια διεπιστημονική προσέγγιση, μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα η εμφάνιση, η φύση και η εξέλιξη του θεσμού της επιχείρησης. Απαιτείται δηλαδή, η οικονομική επιστήμη να ενσωματώσει και να συνθέσει εργαλεία ανάλυσης από τον χώρο και άλλων επιστημών, όπως της σύγχρονης ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της νομικής, των μαθηματικών-ποσοτικών επιστημών ώστε να μπορέσει να διεισδύσει με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στους μηχανισμούς που συνθέτουν το “μαύρο κουτί” της επιχείρησης.

Βιβλιογραφία

- Alchian, A. & Demsetz, H. (1972). Production, Information Costs, and Economic Organization. *American Economic Review*, 62(5), 777-795.
- Ankarloo, D., & Palermo, G. (2004). Anti-williamson: a marxian critique of new institutional economics. *Cambridge Journal of Economics*, 28(3), 413-429.
- Baran, P. & Sweezy, P. (1978?). *Μονοπωλιακός καπιταλισμός: ανατομία του ιμπεριαλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.
- Berle, A., Means, C. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. New York, Macmillan.
- Chavance, B. (2012). John Commons's organizational theory of institutions: a discussion. *Journal of Institutional Economics*, 8(01), 27-47.
- Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386-405.
- Commons, J.R. (1959). *Institutional economics: its place in political economy*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Commons, J. R. (1974). *Legal foundations of capitalism*. Clifton [N.J.]: A. M. Kelley.
- Commons, J. R. (2009). Marx to-day: capitalism and socialism (1925). *Journal of Institutional Economics*, 5(01), 117-136.
- Dequech, D. (2002). The demarcation between the 'old' and the 'new' institutional economics: recent complications. *Journal of Economic Issues*, 36(2), 565-572.
- Dow, G. K. (1987). The function of authority in transaction cost economics. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 8(1), 13-38.
- Δουράκης, Γ. (2005). *Νέες μορφές οργάνωσης: Η Αμφιλεγόμενη Δυναμική του Βιομηχανικού Καπιταλισμού στα Τέλη του 20^{ου} και τις Αρχές του 21^{ου} Αιώνα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Δρακόπουλος, Σ. & Καραγιάννης, Α. (2003). *Ιστορία της οικονομικής σκέψης: Μια επισκόπηση*. Αθήνα: Κριτική.
- Fama, E. F. (1980). Agency problems and the theory of the firm. *Journal of Political Economy*, 88(2), 288-307.
- Foss, N. J. (1993). Theories of the firm: contractual and competence perspectives. *Journal of Evolutionary Economics*, 3(2), 127-144.
- Galbraith, J.K. (1969). *Το νέον βιομηχανικόν κράτος*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Galbraith, J.K. (1970). *Η κοινωνία της αφθονίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Gunnarsson, C. (1991). What is new and what is institutional in the new institutional economics?: An essay on old and new institutionalism and the role of the state in developing countries. *Scandinavian Economic History Review*, 39(1), 43–67.

Hodgson, G. M. (1988). *Economics and institutions: a manifesto for a modern institutional economics*. Cambridge, UK : Oxford, UK: Polity Press ; B. Blackwell.

Hodgson, G. M. (1993). Institutional economics: surveying the ‘old’ and the ‘new’. *Metroeconomica*, 44(1), 1–28.

Ιωαννίδης, Σ. (1995). *Σύγχρονες θεωρίες για την φύση της επιχείρησης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.

Kaufman, B. (2003). The organization of economic activity: insights from the institutional theory of John R. Commons. *Journal of Economic Behavior & Organization* 52, σ. 71-96.

Langlois, R. (1989). What was wrong with the old institutional economics (ans what is still wrong with the new)? *Review of Political Economy*, 1(3), 270-298.

Lazonick, W. (2001). *Η οργάνωση των επιχειρήσεων και ο μύθος της οικονομίας της αγοράς*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Lipczynski, J., Wilson, J. & Goddard J. (2012). *Βιομηχανική Οργάνωση: Ανταγωνισμός, Στρατηγική, Πολιτική*. Αθήνα: Πασχαλίδης - Broken Hill Publishers LTD.

Mitchell, W.C. (1913). *Business cycles*. Berkeley: University of California.

Πιτέλης, Χ. (2004). *Οικονομικοί θεσμοί, διεθνής ανταγωνιστικότητα και οικονομική πολιτική*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Ross, S. (1973). The Economic Theory of Agency: The Principal’s Problem. *The American Economic Review*, Vol. 63, No. 2, 134-139.

Rutherford, M. (1998). Veblen’s evolutionary programme: a promise unfulfilled. *Cambridge Journal of Economics*, 22(4), 463–477.

Rutherford, M. (2001). Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173–194.

Schumpeter, J. (1950). Wesley Clair Mitchell (1874-1948). *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 139-155.

Simon, H. (1966/1957). *Models of man: social and rational*. New York: John Willey & Sons, Inc. 4^η έκδοση.

Slater, G., & Spencer, D. A. (2000). The uncertain foundations of transaction costs economics. *Journal of Economic Issues*, 34(1), 61–87.

Sweezy, P. (1958). Veblen's Critique of the American Economy. *The American Economic Review*, Vol. 48, No. 2, 21-29.

Sweezy, P. (2004). *Η θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης*. Αθήνα: Gutenberg.

Trigilia, C. (2004). *Οικονομική κοινωνιολογία: κράτος, αγορά και κοινωνία στον σύγχρονο καπιταλισμό*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Veblen, T. (1898). Why is economics not an evolutionary science? *The Quarterly Journal of Economics*, 12(4), 373-397.

Veblen, T. (1908a). Professor clark's economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 22(2), 147-195.

Veblen, T. (1908b). On the nature of capital. *The Quarterly Journal of Economics*, 22(4), 517-542.

Veblen, T. (1925). Economic theory in the calculable future. *The American Economic Review*, 15(1), 48-55.

Veblen, T. (1982). *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης*. Αθήνα: Κάλβος.

Veblen, T. (1994). *The theory of business enterprise. The Collected Works of Thorstein Veblen*. Routledge / Thoemmes Press. London.

Veblen, T. (1994). *The engineers and the price system. The Collected Works of Thorstein Veblen*. Routledge / Thoemmes Press. London.

Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: firms, markets, relational contracting*. New York : London: Free Press ; Collier Macmillan.

Williamson, O. E. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595–613.

Χουμανίδης, Λ. (1979). *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*. Αθήνα: Παπαζήσης.

